

Р. С. Әбдішүкіров Б. С. Мырзалиев

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

оқу құралы

1 кітап

Алматы
2009

ББК 65.052я7

Ә 14

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетінің ғылыми кеңесімен қаралып, баспаға ұсынылған

РЕЦЕНЗЕНТТЕР:

Ш. Көпешов, экономика ғылымдарының докторы, профессор;

М. Өскенов, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Ә 14 Әбдішүкіров Р. С., Мырзалиев Б. С.

Бухгалтерлік есеп. Оқу құралы. I кітап.— Алматы:

Нұр-пресс, 2009.— 329 б.

ISBN 9965-830-06-1

Бұл оқу құралы бухгалтерлік есепті оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған. Ол бухгалтерлік есеп шоттары Типтік және Жоспарларының қазіргі заманғы талаптарымен сәйкес жазылған. Онда оқып жатқан көпшілік үшін бухгалтерлік есепті білу мен шұғыл бухгалтерлік жұмыс бойынша тәжірибелі дағдыларын алудың ең оңай және түсінерлік әдістері қолданылған.

Оқу құралының I кітабындағы I тарауда кәсіпкерлік қызметтегі бухгалтерлік есептің негіздері мен қағидалары, II тарауда бухгалтерлік операцияларды жүргізудің әдістері қарастырылған.

Шоттардың Жұмыс жоспары 2006 жылдың 6 қаңтарына олар бейнеленетін құжаттарды көрсетуімен қоса шоттардың корреспонденциясы беріледі.

Кешен шұғыл бухгалтерлік жұмыстың қойылуы және техникасымен қызығатын барлық бұл саладағы өзінің құзыретінің деңгейінен тәуелсіз кәсіпкерлерге, сондай-ақ басшылар, бухгалтерлер мен қаржыгерлерге бағытталған.

ББК 65.052я7

Ә $\frac{0605010205}{00(05)-08}$

© Авторлық ұжым, 2009.

© Нұр-пресс, 2009.

ISBN 9965-830-06-1 — (1-кітап)

ISBN 9965-830-05-3

КІРІСПЕ

Өміршіл экономика негізінде ұйымдастырылған бухгалтерлік есеп-қисаптың бұрынғы жүйесі әдістемелік тұрғыдан жетік, жатыққан болатын. Бірақ ол кәсіпорынның мұқтажын емес, оны дүниеге келтірген әкімшілік-өміршілдік шаруашылық жүргізу жүйесінің талаптарын орындауға бағытталған еді, яғни шаруашылық өмірдің нақты мәліметтерін тіркеп, жоғарғы органдарға есеп беріп отырған. Өйткені есеп-қисап барлық мекемелердің қатаң иерархиялық бағыныштылығына сүйенетін еді.

Мекемелердің қай-қайсысы болмасын өзіндік бастамаға ешқандай құқығы болмай, тек жоғары басқару органдарының нұсқауларын орындауына міндетті болған. Осы себептер салдарынан ұйымдастырылған бухгалтерлік есеп-қисап жүйесі нарықтық қатынастар кезінде басқаруға қажетті мәлімет берген емес, әрі бере алмайтын еді. Өйткені ол дүниежүзілік тәжірибеден, халықаралық стандарттардан бөлек болатын.

Нарықтық қатынастар Қазақстан экономикасына (былайша айтқанда, ТМД-нің барлық елдеріне сияқты) үлкен өзгерістер енгізді. Егер бұрынғы уақытта экономикалық қатынастар бірыңғай мемлекеттік меншіктің негізінде құрылса, енді олар есеп айырысулар, пайда, тиімділік негізінде құрыла бастады.

«Пайда» деген ұғым жартылай түрде көзге ғана сипатқа ие болатын еді, өйткені оны мемлекет өзі пайдаланатын еді және кәсіпорындарда оны алуға ынта болмағандығы ешкімге құпия емес. Әдеттен тыс, бірақ шынын айтқанда, кейбір кәсіпорындар (әсіресе одақтық ведомстволардың) өздерінің шығыстарын әдейі жоғарылатып көрсететін еді, өйткені залал шегетін жағдайда, мемлекет, әдеттегінен, оларды өзінің жәрдем қаржыларымен өтеп беретінін білетін еді.

Анықтап айтқанда, кәсіпорынның күнелту, даму және өркендеудің көзі пайда алу емес, мемлекеттік нұсқау болатын еді. Өміршіл экономиканың мұндай теріс механизмдері бухгалтерлік есептің жүргізілуіне де өз әсерін тигізді.

Мәселен, кәсіпорынның балансы мемлекеттік механизмдебейнеленеді, яғни кәсіпорынның жарғылық капиталының қалыпта-

суына тиісті мән берілмесе де, шығыстардың әрбір бабы атап көрсетілген. Оған қоса баланс өте өрістеген және рабайсыз еді.

Алайда, барлық аталған аз ғана өзгешеліктері кезінде бухгалтерлік есептің әдістемесін үйренуге өндірісте де, оқу орындарында да тиісті көңіл бөлінетін еді. Өндірістерде оқушыларды үйрету үшін жетекші бухгалтерлер болған, ал кез келген экономикалық ЖОО-да бухгалтерлік есеп кафедрасы ұйымдастырылған еді. Жұмыс орындарында нұсқаулар мен көрсетулер жеткілікті болған.

Өкінішке орай, қазіргі уақытта бухгалтерлік есепті жүргізу және үйрету әдістемесі өте қиын кезеңге ұшырап отыр. Бірақ бұл — уақыт талабы және одан құтылып немесе оны аттап кету мүмкін емес.

Біздің көзқарасымыз бойынша оның қиындығы біз ескі механизмді бұзып, бірақ жаңасын әлі құрып үлгермегендігімізден тұрады. Және біз төмендегі маңызды проблемалар бойынша пайда болған мәселелерді шешуіміз керек:

- 1) Бухгалтерлік есеп шоттарының Бас, одан соң Типтік жоспары.
- 2) Қаржылық есеп беру мен салықтық есеп бойынша жиынтық табысты анықтау және салыстыру.
- 3) Экономиканы мемлекет тарапынан реттеудің салықтық тәртібін енгізу.

Мамандарға бухгалтерлік есепті оқыту мәселесі әлдеқайда қиын жағдайда қалды.

Ал біздерге, педагогтарға және бір маңызды проблема: оқытуды жүргізу кезінде әрбір студенттің дербес мүмкіндіктері мен қабілеттілігін есепке алу. Өйткені бүгінгі студенттен ертеңгі экономист-бухгалтер шығады ғой!

Бұл жағдай осы пәнді оқуды қалайтын әрбір адамға қажет негізгі түсінікті және оңай меңгерілетін материалдарды көрсететін оқу құралдардың жаңа бағыттарын даярлау қажеттілігінің уақыты жеткенін дәлелдейді.

Қазіргі уақытта көптеген әдістемелік көрсетулер шығып жатыр, бірақ олар таза кәсіби сипатқа ие, сондықтан да студенттерге көп зат түсініксіз болып қала береді.

Өкінішке орай, студенттердің арасында кейде, ол туралы дауыстап: «Бухгалтерлік есепті біз бұл жерде (яғни ЖОО-да) ешқашан да үйрене алмаймыз, оны кейірек өндірісте үйренеміз, сондықтан күш салудың қажеті жоқ» деген теріс пікір пайда болады. Онымен біз шешімді түрде келіспейміз және оларды: «Бухгалтерлік есепті сіздер бұл жерде үйренуге тиістісіздер, ал өндірісте өздеріңіздің білімдеріңіз бен дағдыларыңызды жетілдіресіздер» деп сендіреміз.

Осы ой-пікір — авторлардың осындай оқу-әдістемелік кешенді жазуына түрткі болды. Ол, өз кезегінде, тиісті тараулар, бөлімдер мен бөлімшелерге бөлінетін 2 тараудан тұрады. Материалдарды оқудың қолайлылығы үшін бөлімдер бірізді түрде нөмірленген, көлемі бойынша тиімді мөлшерленген.

Бірінші тарауда бухгалтерлік есептің негізгі теориялық мәселелері мен оның тәжірибелік аспектілерінің бір қатары баяндалған. Синтетикалық шоттарда есеп жүргізу, баланс құрудың негізі мен кәсіпорынның төлем қабілеттілігін талдаудың мысалдары келтірілген.

Екінші тарауда балансқа қатынасы жөнінен бухгалтерлік шоттардың жіктелуі бойынша нақты тәжірибелік материал келтірілген, мысалдарда бухгалтерлік проводкаларды құру әдістемесі көрсетілген. Контрарлы және нәтижелі шоттарға талдау жасалған.

Құрал бухгалтерлік есептің егжей-тегжейін үйренуді қалаған әрбір студент пен курстардың оқушысы үшін түсінікті, қарапайым тілмен жазылған.

Ұсынылып отырған кешен — бухгалтерлік есеп бойынша мамандар даярлау процесінде авторлар тарапынан сынақтан өткен тәжірибенің тұжырымы. Осы пәннің студенттер тарапынан игерілуі олардың алдағы қызметінде өздерінің жоғары деңгейдегі біліммен қалыптасқан жұмысының іскер және шығармашылық өзегінің нығаюына мүмкіндік туғызады.

Кітаптағы материалдар төменде аталған: «Салық және салық салу», «Шығындарды басқару», «Еңбекке ақы төлеу», «Шаруашылық қызметті талдау», «Басқарушылық есеп», «Кәсіпкерлік негіздері», «Кәсіпорындар экономикасы» пәндерін оқыту кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Авторлар, бұл жұмыстың жаңашылдығымен толық қамту сипатына үміттенбей, оны әрбір студент үшін түсінерлік ететін құралдың белгілі құрылымын жасау үшін барлық мүмкіндіктерін іске асыруға бағыттады. Материалдар 2006 жылдың 6 қаңтарына берілген.

Оқу құралы Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ экономика факультетінің деканы, экономика ғылымдарының докторы, профессор Б. С. Мырзалиевтің басшылығымен (кіріспе, I тарау, жалпы редакция), «Қаржы және бухгалтерлік есеп» кафедрасының меңгерушісі, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент А. С. Дюсембиев (I тарау II бөлімінің V—IX бөлімшелері), сол кафедраның аға оқытушысы Р. С. Әбдішүкіров (II тараудың I—VI бөлімдері), «Менеджмент және

маркетинг» кафедрасының аға оқытушысы С. М. Мұханов (I тарау III бөлімінің V—VII бөлімшелері), сол кафедраның оқытушысы Б. Ж. Кенешбаев (II тараудың V—IX бөлімдері), есеп және аудит магистрі Д. Р. Әбдішүкіровтар (II тараудың VI бөлімі), сондай-ақ Қазақстан-Ресей университетінің оқытушысы Ө. Ж. Жамшаев (I тарау III бөлімінің VIII—IX бөлімшелері) дайындаған.

Авторлар бұл кітаптің мазмұны және оны жетілдіру бойынша өздерінің пікірлері мен ескертулерін айтуға мүмкіндік тапқандардың барлығына ізгі тілектері мен ризалығын білдіреді.

I Тарау. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ НЕГІЗДЕРІ

I БӨЛІМ. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

I бөлімше. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ МАҢЫЗЫ МЕН МАЗМҰНЫ

1. Бухгалтерлік есеп туралы жалпы мәліметтер

Есеп — бұдан мыңдаған жылдар бұрын адамзат өркениетінің келіп шығуымен бірге пайда болды және оның алғашқы қадамдары тарих үшін үлкен әсерін тигізді. Есептің дамуы өмірдің қажеттілігімен келген, ал ол өз кезегінде жазу мен математика сияқты өркениеттің ажырамас бөліктерінің дүниеге келуіне себеп болды.

Шамамен XV ғасырдың соңына таяу қосарлы жазуға негізделген бухгалтерлік есеп теориясы қалыптасты. Бұл әдіс қазіргі уақытта да негізгі әдістердің бірі болып келеді. Сол уақыттардан бері баланс, калькуляция, дебет, кредит, контировка және т.б. көп терминдер сақталып қалған.

Бухгалтерлік есептің — есептің басқа түрлерінен (мысалы, статистикалық) ерекшеленетін бірқатар өзгеше белгілері бар:

1. Кәсіпорында жүргізілетін шаруашылық операциялардың бәрі түгел бухгалтерлік есеп жүйесінде бейнеленеді;

2. Бухгалтерлік есепте тек қана ақшалай түрде өлшенетін шаруашылық операциялар көрсетіледі;

3. Бухгалтерлік есепте тек қана өзіне тән арнайы әдістер (тәсілдер) (мысалы: шоттар, қосарлы жазу, баланс) қолданылады.

Бухгалтерлік есеп кәсіпорынды басқаруда үлкен рөл атқарады, өйткені оның қызметі, қаржылық жағдайы туралы толық ақпарат береді. Нарықтық экономика жағдайында бухгалтерлік есептің рөлі мен маңызы күшейе түсті.

Есепте орын алатын көрсеткіштер қаржы-шаруашылық қызметтің нәтижелерін талдау кезінде тек кәсіпорынның өзімен ғана емес, онымен тығыз серіктестік байланыста болатын жеткізушілер, тапсырысшылар, несие берушілер (банктер) және тағы басқалармен жүргізіледі.

Қазіргі уақытта есептің көрсеткіштерін салық және қаржы органдары, банктер пайдаланады, ал кәсіпорынмен жасалған келісім шарт бойынша тексеру кезінде — аудиторлық фирмалар, кеңесшілер, заңгерлер, әсіресе жетекшілік пен басқарудың әртүрлі деңгейлерінде қаралатын даулы мәселелерді шешуде кәсіпорынның мүдделерін қорғауы қажет болған уақыттарда қолданады.

Сондықтан да ақпарат заң нормаларына сәйкес болуы тиіс. Ол үшін кәсіпорынның басшысы, бас бухгалтері және материалдық құралдар мен ақша қаражаттарға сақтаушы тұлғалар жауапты болады.

Бухгалтерлік есеп Материалды жауапты тұлғалардың қызметі үстінен бақылау үшін ақпаратпен қамтамасыз етеді, ол үшін әрбір Материалды жауапты тұлға бойынша материалдық құндылықтар мен ақша қаражаттарының есебі бөлек жүргізіледі.

Материалды жауапты тұлғалар өздеріне бекітілген материалдық құндылықтардың (ұсақ сауда кәсіпорындарының қызметкерлерінен басқа) табиғи түріне жауапты болады. Ол жағдай табиғи өлшегіштерде (дана, кг, км және т.б.) көлемі бойынша есеп жүргізуді болжамдайды. Мезгілді түрде бухгалтерлік есептің мәліметтері Материалды жауапты тұлғалардың есептерінің мәліметтерімен салыстырылады. Ол үшін құндылықтардың сақталу орындарында түгендеу үрдісі жүргізіледі.

Табиғи өлшегіштерден басқа, есепте еңбек өлшегіштері де қолданылады. Олардың жәрдемімен еңбек шығындары (күн, сағат, минут) анықталады.

Алайда, бухгалтерлік есепте басты орынды ақша өлшегіші алады. Өйткені, тек соның көмегімен кәсіпорындардың әртүрлі мүлкінің (үйлер, құрал-жабдықтар, материалдар, мал басының саны) жалпы құнын есептеу мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бухгалтерлік есеп қай уақытта пайда болды?
2. Бухгалтерлік есепті есептің басқа түрлерінен не нәрсе ерекшелендіреді?
3. Кәсіпорынды басқарудағы есептің рөлі қандай?
4. Материалды жауапты тұлғалардың үстінен бақылауды қалай жүргізеді?
5. Есепте қандай өлшегіштер болады?

2. Бухгалтерлік есептің объектілері

Кәсіпорын жұмысының барысында шаруашылық құралдардың айналымы пайда болады. Бұл айналымда үш процесті атап көрсетуге болады: жабдықтау, өндіріс және өткізу.

Жабдықтау процесінде жеткізушілерден материалдардың келіп түсуі, оларды жеткізу бойынша көлік шығыстарын төлеу, өндіріске материалдар босату сияқты шаруашылық операциялар есепке алынады.

Өндіріс процесінде өндірілген өнімнің (атқарылған қызметтердің) құнына тікелей немесе жанама әсер ететін шығындар есепке алынады.

Өткізу процесінде өнімді (жұмыстар, қызметтер) өткізуден келген ақшалардың есеп айырысу шотына келіп түсуі, табысты (залалды) анықтау, өндірістік өзіндік құнды шығыс ету мен оны 5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)» шотына апару және өткізу бойынша басқа шығыстар есепке алынады. Өткізу процесі кәсіпорын қызметінің негізгі мақсаты болғандықтан, процестің қайсысының болсын (өндіріс, коммерция, ауыл шаруашылық және т.б.) рөлі жоғары екенін атап кетуіміз қажет.

«Өткізу» термині тауарлар жөнінде сату, айырбастау, ақысыз беру немесе кепілге салынған тауарларды кепіл ұстаушының меншігіне беруді білдіреді. Жұмыстар немесе қызметтерді өткізу, сол жұмыстардың орындалуы мен қызметтердің атқарылуын білдіреді. Сонымен қатар, өткізудің негізгі мақсаты пайда (жиынтық табыс) алу болып табылады.

«Пайда» ұғымы өткізілген өнім, жұмыстар, қызметтер мен тауарлардың құнының оларға жұмсалған (жіберілген) шығындардың құнынан артықшылығы болып саналады. Ал, керісінше жағдайдың орын алуы жиынтық залал көргенін білдіреді.

Өндірістік процесте шаруашылық құралдардың бірнеше түрі пайдаланылады. Еңбек бұйымдары (материалдар, отын, жартылай фабрикаттар және т.б.) мен еңбек құралдарынан (үйлер, ғимараттар, құрал-жабдықтар және т.б.) тұратын кәсіпорынның шаруашылық құралдарының бір бөлігі өндіріс саласында болады. Шаруашылық құралдарының басқа бөлігі айналымда жүреді. Олар: алушыларға жіберілген дайын өнім, есеп айырысу шоты мен кассадағы ақшалар, есеп айырысудағы қаржылар.

Егер кәсіпорын уақытша өзінің айналымында басқа кәсіпорындардың қаржыларын пайдаланса (мысалы, бұл есеп айырысу бойын-

ша мерзімі келмеген, ал материалдарды кәсіпорын алып қойған жағдайда), онда қарыз кредиторлық деп аталады.

Ал егер, керісінше, кәсіпорын басқа кәсіпорынның жұмысын орындап қойып, ал оның төлемі әлі жасалмаса, онда ол қарыз дебиторлық деп аталады.

Шаруашылық құралдары өз кезегінде айналымдағы, негізгі және дерексіз болып бөлінеді.

Айналымдағы құралдар — бір өндірістік циклда ғана пайдаланылатын құралдар (бұйымдар). Бұларға материалдар, отын, жартылай фабрикааттар, қуат ресурстары жатады.

Негізгі құралдар өндірісте бірнеше рет және бір жылдан артық мерзімде пайдаланылады. Бұл: үйлер, ғимараттар, құрал жабдықтар, көпжылдық ағаштар және т.б.

Дерексіз қаржылар деп жиынтық табыстан бюджетке, әртүрлі қорларды ұйымдастыру, сондай-ақ әртүрлі қайырымдылық қорларға төлемдер аталады. Шаруашылық құралдардың белгілі көздері меншікті және қарыз болып бөлінеді.

Меншікті көздер болып жарғылық капитал, жиынтық табыс саналады.

Қарыз көздеріне банктердің ссудалары мен несиелері, әртүрлі қарыздар және кредиторлық қарыз жатады.

Барлық шаруашылық құралдары мен олардың көздері бухгалтерлік есептің объектілері болып табылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорынның шаруашылық құралдарының айналымында қандай процестерді көрсетуге болады?
2. Еңбек бұйымдары деген не?
3. Еңбек құралдары деген не?
4. Өткізу деген не және оның өндірістік процестегі рөлі қандай?
5. Дебиторлық қарыз деген не?
6. Кредиторлық қарыз деген не?
7. Қандай құралдар өндірісте пайдаланылады, ал қандай құралдар айналымда болады? (Мысалдар келтіріңіз)
8. Негізгі құралдардың айналымдағылардан айырмашылығы неде?
9. Қандай көздер меншікті болып саналады?
10. Қандай көздер қарыз болып саналады?

3. Бухгалтерлік есептің әдістері

Бухгалтерлік есеп кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметінің үлгісі (моделі) болып табылады. Бухгалтерлік есеп процесінің барысында төмендегі ерекше әдістер қолданылады:

1. Құжаттау
2. Шоттардағы қосарлы жазу
3. Калькуляциялау
4. Бағалау
5. Түгендеу
6. Баланс

Түгендеу, бұл — бухгалтерлік есептің құжаттарын кәсіпорындағы сақталу орындары бойынша тауар-материалдық құндылықтардың нақты бар болуымен салыстыру.

Түгендеу Материалды жауапты тұлғалардың есебіндегі материалдық құндылықтардың сақталуын тексеру мен есептегі қателерді айқындау үшін қажет.

Бағалау. Барлық құралдар ақша өлшегіші болатын бірыңғай өлшемде көрсетілуі тиіс. Осы үрдіс бағалау деп аталады.

Калькуляциялау, бұл үрдіс — өнім, жұмыстар мен қызметтерді өндіру мен өткізудегі шығындарды есептеу әдісі. Өзіндік құнды калькуляциялау өнім мен қызметтерді өндірудегі шығындарды білу мен талдау, бағаларды дәлелді түрде белгілеуге мүмкіндік береді.

Басқа әдістер соңында, тиісті бөлімдерде қаралады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Түгендеу деген не?
2. Түгендеу не үшін қажет?
3. Бағалау деген не?
4. Калькуляциялау деген не?

4. Бухгалтерлік баланс

Есепке жататын барлық зат екі көзқарастан: есептің осы объектісі нендей заттан тұрады және ол қандай көздердің есебінен алынған, деген сауалдар тұрғысынан қарастырылады. Осы қатынас баланстық әдістің (тәсілдің) негізіне салынған. Ол төмендегі екіжақты тәсіл арқылы іске асырылады: актив (сол жағы) және пассивтен (оң жағы) тұратын кестеден құрастырылады. Активте есептің объектілері

(шаруашылық құралдар), ал пассивте олардың сатып алыну немесе пайда болу көздері жазылады. Активтің жиынтығы пассивтің жиынтығына тең болуы тиіс.

Бұл жиынтықтардың мөлшері «валюта балансы» деп аталады. Төмендегі кесте кәсіпорынның өз құрылтайшылары, салық инспекциясы және тағы басқалардың алдында есеп беру үлгісі болып та саналады, өйткені ол кәсіпорынның қаржылық жағдайын қорытындыланған түрде көрсетеді.

Баланс көрсетілген мерзімге, әдеттегіше, есепке қойылатын талаптармен белгіленген тоқсанның басына құрастырылады.

Баланс белгіленген мерзімге шаруашылық құралдар мен олардың көздерінің жағдайын көрсетеді. Олар үнемі өзгеріп тұрады, яғни қозғалыста болады. Және ол қозғалыс қосарлы жазудың жәрдемімен бухгалтерлік шоттарда бейнеленеді.

Енді бухгалтерлік балансты қарастырып көрейік.

Кәсіпорынның 20__ жылға арналған жай-күйі бойынша бухгалтерлік балансы (1-нысан)

АКТИВТЕР	Жол коды	Есептік кезеңнің соңында	Есептік кезеңнің басында
I. Қысқа мерзімді активтер			
Ақша қаражаты және олардың эквиваленттері	010		
Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	011		
Қысқа мерзімді дебиторлық берешек	012		
Қорлар	013		
Ағымдағы салықтық активтер	014		
Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер	015		
Өзге де қысқа мерзімді активтер	016		
Қысқа мерзімді активтердің жиыны	100		
II. Ұзақ мерзімді активтер			
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	020		

Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	021		
Үлес қосу әдісімен есептелінетін инвестициялар	022		
Инвестициялық жылжымайтын мүлік	023		
Негізгі құралдар	024		
Биологиялық активтер	025		
Барлау және бағалау активтері	026		
Материалдық емес активтер	027		
Кейінге қалдырылған салықтық активтер	028		
Өзге де ұзақ мерзімді активтер	029		
Ұзақ мерзімді активтердің жиыны	200		
Теңгерім (100-жол + 200-жол)			

ПАССИВТЕР	Жол коды	Есептік кезеңнің соңында	Есептік кезеңнің басында
III. Қысқа мерзімді міндеттемелер			
Қысқа мерзімді қаржылық міндеттемелер	030		
Салықтар бойынша міндеттемелер	031		
Басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша міндеттемелер	032		
Қысқа мерзімді кредиторлық берешек	033		
Қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері	034		
Өзге де қысқа мерзімді міндеттемелер	035		
Қысқа мерзімді міндеттемелердің жиыны	300		
IV. Ұзақ мерзімді міндеттемелер			
Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер	040		

Ұзақ мерзімді кредиторлық берешек	041		
Ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	042		
Кейінге қалдырылған салықтық міндеттемелер	043		
Өзге де ұзақ мерзімді міндеттемелер	044		
Ұзақ мерзімді міндеттемелердің жиыны	400		
V. Капитал			
Шығарылған капитал	050		
Эмиссиялық кіріс	051		
Сатып алынған жеке меншік үлестік аспаптар	052		
Резервтер	053		
Бөлінбеген пайда (жабылмаған залал)	054		
Аздық үлесі	055		
Капитал жиыны	500		
Теңгерім (300 жол + 400 жол + 500 жол)			

Басшы _____

Бас бухгалтер _____

Активтердің бірінші бөлімінде қысқа мерзімде пайдаланатын шаруашылық құралдар көрсетіледі. Мұнда қысқа мерзімді активтер (акша қаражаттары, қысқа мерзімді инвестициялар, қорлар, қысқа мерзімді дебиторлық берешек және т.б.) кіреді. Одан басқа филиалдар мен алушылар (тапсырысшылар), сондай-ақ басқа да заңды тұлғалар арасындағы қысқа мерзімді дебиторлық қарыздар бейнеленеді.

Активтің екінші бөлімінде кәсіпорынның өндірістік циклында ұзақ уақыт ішінде бірнеше рет қолданылатын шаруашылық құралдардың, яғни ұзақ мерзімді активтердің жағдайы бейнеленеді.

Бұлар: негізгі құралдар, биологиялық және материалдық емес активтер.

Баланстың пассивінің бірінші бөлімінде қысқа мерзімді міндеттемелер келтіріледі. Бұлар: салықтар, басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша, сондай-ақ өзге де қысқа мерзімді міндеттемелер.

Екінші бөлімде ұзақ мерзімді (мерзімі 1 жылдан асатын) міндеттемелер көрсетілген.

Баланстың пассивінің үшінші бөлімінде капитал келтіріледі. Бұлар: шығарылған капитал, эмиссиялық кіріс және резервтер. Оларға қоса бөлінбеген пайда (жабылмаған залал) да бар.

Баланста баптар бойынша берілген сомаларды біз шоттарды ашу мен күнделікті есеп жүргізу үшін пайдаланамыз.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Баланстың бабы мен шоттың арасында қандай байланыс бар?
2. Баланстың активінде қандай бөлімдер көрсетілген?
3. Баланс қандай бөлімдерден құрастырылады?
4. Баланста неге активтің жиынтығы пассивтің жиынтығына тең болады?
5. Баланстың пассиві қандай бөлімдерге бөлінеді?
6. Материалдық емес активтерге нелер жатады?

5. Шоттар мен қосарлы жазу

Қосарлы жазу. Қосарлы жазу үшін арнайы бухгалтерлік шоттар қолданылады. Оларды дүкенде тауарларды сату кезінде жазылатын шоттармен шатастыруға болмайды.

Бухгалтерлік шоттар есепті регистрлар болып саналады. Оларда шаруашылық операциялар жазылады. Құралдар мен олардың көздерінің әрбір түрі үшін жеке шот қарастырылған.

Өзінің тәсілі бойынша — бұл сол жағы «дебет» деп, ал оң жағы «кредит» деп аталатын кесте түрінде көрсетіледі.

Сызба түрінде оны төмендегіше көрсету қалыптасқан:

Шоттың нөмірі мен аталуы

Дт _____ Кт _____

Баланстан (тиісті бап бойынша) шотқа біз жазатын сома айдың басындағы «қалдық» немесе «сальдо» деп аталады. Одан соң ай бойы шотта шаруашылық операцияларды жазамыз, айдың соңында дебет пен кредит бойынша айналымдарды есептейміз және жаңа қалдық шығарамыз. Оны біз келесі айдың (кезеңнің) басына баланс құрастыруда пайдалануымыз мүмкін.

Шоттар активті және пассивті болып бөлінеді.

Активті шоттар, бұл — кәсіпорынның құралдары мен дебиторлық қарыздарының есебі жүргізілетін шоттар.

Пассивті шоттар — сол құралдардың көздері мен кредиторлық қарыздың есебі жүргізілетін шоттар.

Активті шоттарда кәсіпорынға құралдардың келуі дебет бойынша, ал шығыс етілуі кредит бойынша бейнеленеді (жазылады).

Пассивті шоттарда, керісінше, құралдар көзінің (немесе шаруашылық құралдары үшін алынған қарыздың) көбеюі кредит бойынша, ал кемуі дебет бойынша бейнеленеді.

Шатасып қалмау және есеп айырысулардың мерзімдерін өткізіп жібермеу үшін әрбір дебитор мен кредитор бойынша қосымша есеп ұйымдастыру қажет.

Шоттарда шаруашылық операцияларды бейнелеуден алдын, оларды ашу қажет. Ол үшін шоттардың дебетіне немесе кредитіне баланстан алынған бастапқы қалдықтар жазылады. Активті шоттарда бастапқы қалдық (бастапқы сальдо) дебетке, ал пассивті шоттарда кредитке жазылады.

Бухгалтерлік есеп шоттарының кеңестік дәуірдегі жоспарында (егер онымен таныс болсаңыз) активті-пассивті шоттар болған. Олардың дебеттік жағында дебиторлық қарыз немесе шығыстардың, ал кредиттік жағында есептеу бойынша айналымдардың көбеюі есепке алынатын.

Мысалы, № 46 «Өткізу» шотын алайық. Оның дебеттік жағында шығындар, ал кредиттік жағында табыстардың есептелуі бейнеленген. № 80 «Пайдалар мен залалдар» шотының дебеттік жағында пайданы қолдану, ал кредиттік жағында оның есептелуі бейнеленген. № 76 «Әртүрлі дебиторлар және кредиторлармен есеп айырысулар» шотының дебеттік жағында кәсіпорынның дебиторлық қарыздары, ал кредиттік жағында кредиторлық қарызы бейнеленген.

Шоттардың Бас, Типтік жоспары, ал одан соң Жұмыс жоспарының негізгі ерекшеліктерінің бірі, ол тапсырыс берушілер мен мердігерлердің арасындағы нақты қатынастарға негізделген.

Сондықтан, бұл шоттар өзінің маңызы бойынша активті және пассивті болып бөлінеді. Мысалы, өнім, жұмыс немесе қызмет өткізу фактісі төмендегіше:

— кірістер келтіру бойынша VI бөлімнің шоттарында;

— нақты шығыстар бойынша VII бөлімнің шоттарында бейнеленеді.

Кәсіпорынның дебиторлық және кредиторлық қарыздары да екі шотта:

— қысқа мерзімді дебиторлық берешек 12 «Қысқа мерзімді дебиторлық берешек» кіші бөлімінің шоттарында;

— қысқа мерзімді міндеттемелер 3 «Қысқа мерзімді міндеттемелер» бөлімінің шоттарында бейнеленеді.

Жалғыз ерекшелік, бұл — № 5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)» шоты болып табылады. Бірақ, ол қалдықсыз сипатқа ие болып, жылдың соңында бір рет қана жабылады. Оның дебеттік жағында жұмсалған шығыстар мен жиынтық табыстың пайдаланылуы, ал кредиттік жағында есептелуі бейнеленеді.

Қосарлы жазу, бұл — әрбір шаруашылық операциясының екіден кем емес өзара байланысты шоттарда, біреуінің дебеті бойынша және екіншісінің кредиті бойынша бір сомада бейнеленуі. Мысалы, 1000 теңге мөлшерінде есеп айырысу шотынан кассаға қолма-қол ақша алу операциясы № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары» шотының дебеті бойынша және № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» шотының кредиті бойынша бірдей сомада жазылады. Қосарлы жазу баланспен қоса, бухгалтерлік есептегі бақылаудың қорытындылаушы жүйесінің басты элементтері болып табылады.

Келесі шаруашылық операцияны шоттарда бейнелейік.

Қоймада 20000 теңге соманы құрайтын, әлі ақысы төленбеген материалдар бар. Одан басқа 30000 теңгеге материалдар келіп түсті, бірақ жеткізушілердің қойылған шоттары төленген жоқ.

С әрпімен 20000 теңге сомасындағы материалдардың бастапқы сальдосын белгілеп, №1310 «Шикізат пен материалдар» шотын ашамыз. Бұл шоттың дебетінде кәсіпорынға келген материалдардың сомасын жазамыз:

№ 1310 «Шикізат пен материалдар» шоты

Дт	Кт
С. 20000	
1) 30000	

Материалдарды біз алып қойдық, бірақ олардың ақысы жөнінен әлі есептескен жоқпыз. Кәсіпорынның осы пайда болған қарызын көрсетуіміз қажет, бірақ ол енді № 3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» шотында бейнеленеді.

Бұл пассивті шот, сондықтан бастапқы сальдо (20000 теңге сомасындағы жеткізушілерге қарыз) кредит бойынша көрсетілуі қажет. Бұл шоттың кредитіне бірінші операцияның нәтижесін де жазуға тиістіміз, өйткені жеткізушілерден материалдарды ала отырып, біз оларға қарызымызды және 30000 теңгеге көбейтеміз. Біз № 3310 «Төленуге тиісті шоттар» шотын ашып және бірінші операцияны жазғаннан соң, ол төмендегіше көрсетіледі:

№ 3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді берешек»

Дт	Кт
	С. 20000
	1) 30000

Біз байқағандай, бірінші операция екі шотта — № 1310 шоттың дебеті бойынша және № 3310 шоттың кредиті бойынша бірден бейнеленеді.

Айдың соңына қалдықтардың есебін мына мысалдардан көрейік.

Активті шотта қалдықты есептеп шығару

Дт	Кт
С.б. 20000	
1) 30000 2) 20000 Айн. 50000	3) 60000 Айн. 60000
С.с. 10000	

Бір ай ішінде 20000 теңгеге материалдар алдық (2), ал өндірістік мұқтаж-дықтарға 60000 теңгеге материалдар босаттық (3) делік. Айналымдарды есептейміз. Дебет бойынша: 30000 + 20000 = 50000, кредит бойынша: 60000.

Соңғы (жаңа) қалдық: 20000 + 50000 — 60000 = 10000 теңге

Бұл жерде:

С.б.— бастапқы сальдо

С.с.— соңғы сальдо

Айн.— айналымдар

Пассивті шотта қалдықты есептеп шығару

Дт	Кт	
	С.б. 20000	Бір ай ішінде біз жеткізушілердің қарыздары бойынша 50000 теңгеге есеп айырыстық (4), оған қоса және 20000 теңгеге материалдар алдық (2), бірақ олар жөнінен есеп айырысқан жоқпыз. Айналымдарды есептейміз. Дебет бойынша: 50000, кредит бойынша: 30000 + 20000 = 50000. Соңғы (жаңа) қалдық: 20000 + 50000 — 50000 = 20000 теңге
4) 50000	1) 30000 2) 20000	
Айн. 50000	Айн. 50000	
	С.с. 20000	

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Сальдо деген не?
2. Шот ашу деген не?
3. Шоттағы айналымдар қалай есептеледі?
4. Активті шотта соңғы қалдықты қалай есептейді?
5. Пассивті шотта соңғы қалдықты қалай есептейді?
6. Шоттарда не жазылады?
7. Шот қандай жақтардан тұрады?
8. Қосарлы жазудың есептегі маңызы қандай?

6. Синтетикалық және аналитикалық шоттар. Субшоттар

Тәптіштеудің дәрежесі бойынша шоттар синтетикалық, аналитикалық және субшоттар болып бөлінеді.

Синтетикалық шоттар, бұл — есептегі қорытындылаудың ең жоғарғы деңгейі. Синтетикалық шоттарда құралдар немесе олардың көздерінің түрлері бойынша есеп тек қана құндылық көрінісінде жүргізіледі.

Қазақстан Республикасында есептегі бірлікті қамтамасыз ету үшін 1997 жылдың 1 қаңтарынан бастап кәсіпорындарда қолданылып жүрген синтетикалық шоттардың арнайы тізімі (номенклатурасы) келтірілген, субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметі бухгалтерлік есеп шоттарының Бас жоспарына енгізілген болатын. Одан соң, 2003 жылдың 1 қаңтарынан оның орнын шоттардың Типтік жоспары басты. Ал, 2006 жылдың 5 қаңтарынан бастап олардың орнын бухгалтерлік есеп шоттарының Жұмыс жоспары басты.

Құралдар мен олардың көздерін одан әрі тәптіштеу үшін аналитикалық шоттар қолданылады. Мысалы, № 1310 «Шикізат пен материалдар» синтетикалық шотында кәсіпорында бар барлық материалдар ақшалай түрде есепке алынады. Бірақ, бұл шоттан біз алатын ақпарат жеткіліксіз, өйткені қоймада қандай материалдар бар екенін, мөлшерде дұрыс жұмыс жүргізу үшін дәл қандай материалдар және қанша жетіспейтіндігін біз біле алмаймыз.

Бұл сұрақтарға жауабын алуға мөлшерлі сипаттары, бірліктің бағасы мен т.б. көрсеткіштермен қоса, шаруашылық құралдардың (немесе олардың көздерінің) әрбір аталуына жүргізілетін (ашылатын) аналитикалық шоттар жәрдем етеді.

Мысалы, материалдың екі түрі: кабель мен сым бар делік. Онда № 1310 «Шикізат пен материалдар» шоты бойынша екі аналитикалық шот ашамыз.

КАБЕЛЬ

Өлшем бірлігі — ұзындық/метр. Бір ұ/м-ң бағасы — 250 теңге

Дебет				Кредит			
№	Операция мазмұны	Мөлшері	Сомасы	№	Операция мазмұны	Мөлшері	Сомасы
1.	20...ж. 1 қаңтарына С.	40	10000				
2.	Ташкенттен келіп түсті	120	30000	1.	Өндірістік мұқтаждарға осатылды	238	59500
3.	Семейден келіп түсті	80	20000				
4.	Қаңтар айының айналымы	200	50000	2.	Қаңтар айының айналымы	238	59500
5.	20...ж. 1 ақпанына С.	2	500				

СЫМ

Өлшем бірлігі — ұзындық/метр. Бір ұ/м-н бағасы — 100 теңге

Дебет				Кредит			
№	Операция мазмұны	Мөлшері	Сомасы	№	Операция мазмұны	Мөлшері	Сомасы
1.	20...ж. 1 қаңтарына С.	100	10000				
2.	Қаңтар айында келіп түсті	—	—	1.	Өндірістік мұқтаждарға босатылды	5	500
2.	Қаңтар айының айналымы	—	—	2.	Қаңтар айының айналымы	5	500
3.	20...ж. 1 ақпанына С.	95	9500				

Аналитикалық шоттардың мәліметтері синтетикалық шоттардың мәліметтерімен салыстырылады.

1. Айдың басына сальдо: $10000 + 10000 = 20000$
2. Дебет бойынша: $50000 + 0 = 50000$
3. Кредит бойынша: $59500 + 500 = 60000$
4. Айдың соңына сальдо: $500 + 9500 = 10000$

Аналитикалық есеп мөлшерлі сомалық есептің карточкаларында (келтірілген мысалға қараңыз) немесе, егер мөлшерлі бейнелеуді талап етпеген жағдайда, контокоррентті (күнделікті) карточкаларда жүргізіледі. Сол себептен оларда жеткізушілермен есеп айырырудың аналитикалық есебін жүргізуге болады.

Контокоррентті (күнделікті) карточка

200... г.		Шоттың аталуы	Карточканың №	Шоттардың шифры
Проводка			Дебет	Кредит
Күні	№			

Синтетикалық және аналитикалық шоттардан басқа, есепте субшоттар да қолданылады. Субшоттар синтетикалық және ана-

литикалық шоттардың арасындағы аралық орынға ие болады. Мысалы, № 1310 «Шикізат пен материалдар» синтетикалық шотына қосымша № 1311 «Сатып алынған жартылай фабрикаттар», 1312 «Отын», 1313 «Ыдыс және ыдыстық материалдар», 1314 «Қосалқы бөлшектер» және т.б. субшоттарды ашқан жөн саналады.

Субшоттардың түрлері мен олардың саны туралы мәселені кәсіпорын қызметінің сипатына байланысты бухгалтердің өзі шеше алады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Аналитикалық шоттар не үшін қолданылады?
2. Субшоттар есепте қандай орын алады?
3. Бухгалтерлік есеп шоттарының Жұмыс жоспары дегеніміз не?
4. Мөлшерлі аналитикалық есеп қандай карточкаларда жүргізіледі?
5. Аналитикалық есепте мөлшерлі өлшеу талап етілмеген жағдайда қандай карточкалар қолданылады?
6. Аналитикалық шоттардағы жазулардың дұрыстығы қалай тексеріледі?

7. Шаруашылық операциялардың әсерінен болған шаруашылық құралдар мен олардың көздерінің жағдайындағы өзгерістер

Бухгалтер жұмысының ең жауапты саласының бірі — шоттарда шаруашылық операцияларын бейнелеу немесе проводкалар жазу. Ол үшін қайсы шот дебеттеледі, ал қайсы шот кредиттеледі, яғни шоттардың корреспонденциясын (үйлесімді байланыстыруды) анықтау қажет.

Шоттардың корреспонденциясын анықтауда қателер жібермеу үшін, шаруашылық операцияларының көптүрлілігіне қарамастан, оларды 4 типке (топқа) біріктіру қажет.

Оны мына мысалдардан қарастырайық.

20__ ж. 1 қаңтарына кіріспе бухгалтерлік баланс

(теңге)

Активтер: шаруашылық құралдар	Сомасы	Пассивтер: шаруашылық құралдардың көздері	Сомасы
Материалдар (1310)	20000	Жарғылық капитал (5010)	50000
Ағымдағы банктік шоттағы ақшалар (1040)	80000	Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек: Тауарлар мен қызметтер үшін (3310)	20000
Кассадағы теңгемен қолма-қол ақша (1010)	1000	Еңбекақы бойынша (3350)	30000
		Бюджетпен есеп айырысу (31 кіші бөлім)	1000
БАЛАНС	101000	БАЛАНС	101000

**Шаруашылық операциялардың бірінші типі.
«Активті-активті»**

Баланстың мәліметтері бойынша № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары» мен № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» шоттарын ашып және оларда: шаруашылық мұқтаждықтарға есеп айырысу шотынан кассаға 1000 теңге ақша келді деген (1) шаруашылық операциясын жазамыз.

1040 «Банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары»

1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары»

Дт	Кт	Дт	Кт
С. 80000		С. 1000	
	1) 1000	1) 1000	
Айн. -	Айн. 1000	Айн. 1000	Айн. -
С. 79000		С. 2000	

Бұл жағдайда екі активті шот пайдаланылып, бір шоттағы қалдық көбейеді («Кассадағы қолма-қол ақша» шотында), ал екінші шотта кемиді («Есеп айырысу шотындағы ақшалар» шотында).

Бірінші операциядан кейін бухгалтерлік баланс төмендегіше болады:

Активтер: шаруашылық құралдар	Сомасы	Пассивтер: шаруашылық құралдардың көздері	Сомасы
Материалдар (1310)	20000	Жарғылық капитал (5010)	50000
Ағымдағы банктік шоттағы ақшалар (1040)	79000	Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек: Тауарлар мен қызметтер үшін (3310)	20000
Кассадағы теңгемен колма-кол ақша (1010)	2000	Еңбекақы бойынша (3350)	30000
		Бюджетпен есеп айырысу (31 кіші бөлім)	1000
БАЛАНС	101000	БАЛАНС	101000

Баланстың жиынтығы өзгермейді, баланстық тепе-теңдік сақталады.

Шаруашылық операциялардың екінші типі. «Пассивті-пассивті»

Баланстың мәліметтері бойынша № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» пен № 31 кіші бөлімнің «Бюджетпен есеп айырысу» шоттарын ашып және оларда: еңбекақысынан 1000 теңге мөлшерде табыс салығы ұсталды (есептелді) деген (2) шаруашылық операциясын жазамыз.

3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»

31 кіші бөлім «Бюджетпен есеп айырысу»

Дт	Кт	Дт	Кт
	С. 30000		С. 1000
2) 3000		—	2) 3000
Айн. 3000	Айн. -	Айн. -	Айн. 3000
	С. 27000		С. 4000

Бұл жағдайда екі пассивті шот пайдаланылып, бір шоттағы қалдық көбейеді («Бюджетпен есеп айырысу» шотында), ал екінші

шотта кемиді («Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотында).

Екінші операциядан кейін бухгалтерлік баланс төмендегіше болады:

Активтер: шаруашылық құралдар	Сомасы	Пассивтер: шаруашылық құралдардың көздері	Сомасы
Материалдар (1310)	20000	Жарғылық капитал (5010)	50000
Ағымдағы банктік шоттағы ақшалар (1040)	79000	Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек: Тауарлар мен қызметтер үшін (3310)	20000
Кассадағы теңгемен қолма-қол ақша (1010)	2000	Еңбекақы бойынша (3350)	27000
		Бюджетпен есеп айырысу (31 кіші бөлім)	4000
БАЛАНС	101000	БАЛАНС	101000

Баланстың жиынтығы өзгермейді, баланстық тепе-теңдік сақталады.

Шаруашылық операциялардың үшінші типі. «Активті-пассивті»

Баланстың мәліметтері бойынша № 1310 «Шикізат пен материалдар» мен № 3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» есебін ашып, оларда: жеткізушілерден 30000 теңгеге материалдар келді, бірақ төлемдер жасалған жоқ деген (3) шаруашылық операциясын жазамыз.

1310 «Шикізат пен материалдар»

3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»

Дт	Кт
С. 20000	—
3) 30000	
Айн. 30000	Айн. -
С.50000	

Дт	Кт
—	С. 20000
	3) 30000
Айн. -	Айн. 30000
	С. 50000

Бұл жағдайда № 1310 «Шикізат пен материалдар» активті шоты № 3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» пассивті шотымен байланысады. Екі шот бойынша да қалдықтар көбейеді. Материалдың қорлары бір жағынан, екінші жағынан сол материалдар үшін жеткізушілерге қарыздар да көбейеді.

Үшінші операциядан кейін бухгалтерлік баланстың түрі төмендегіше болады:

Активтер: шаруашылық құралдар	Сомасы	Пассивтер: шаруашылық құралдардың көздері	Сомасы
Материалдар (1310)	50000	Жарғылық капитал (5010)	50000
Ағымдағы банктік шоттағы ақшалар (1040)	79000	Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек: Тауарлар мен қызметтер үшін (3310)	50000
Кассадағы теңгемен қолма-қол ақша (1010)	2000	Еңбекақы бойынша (3350)	27000
		Бюджетпен есеп айырысу (31 кіші бөлім)	4000
БАЛАНС	131000	БАЛАНС	131000

Баланстың жиынтығы көбейеді, баланстық тепе-теңдік сақталады.

Шаруашылық операциялардың төртінші типі. «Пассивті-активті»

Баланстың мәліметтері бойынша № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» мен № 31 кіші бөлімнің «Бюджетпен есеп айырысу» шоттарын ашып, оларда: ағымдағы банктік шоттан 4000 теңге бюджетке қарызы төленді деген (4) шаруашылық операциясын жазамыз.

1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақшалар» 31 кіші бөлім «Бюджетпен есеп айырысу»

Дт	Кт	Дт	Кт
С. 79000			С. 4000
—	4) 4000	4) 4000	—
Айн. -	Айн. 4000	Айн. 4000	Айн. -
С. 75000			С. 0

Бұл жағдайда № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» активті шоты № 31 кіші бөлімнің «Бюджетпен есеп айырысулар» пассивті шотымен байланысады. Екі шот бойынша да қалдықтар кемиді. Ақша қаражаттары бір жағынан, екінші жағынан бюджетке қарыздар кемиді.

Төртінші операциядан кейін бухгалтерлік баланстың түрі төмендегіше болады:

Активтер: шаруашылық құралдар	Сомасы	Пассивтер: шаруашылық құралдардың көздері	Сомасы
Материалдар (1310)	50000	Жарғылық капитал (5010)	50000
Ағымдағы банктік шоттағы ақшалар (1040)	75000	Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек: Тауарлар мен қызметтер үшін (3310)	50000
Кассадағы теңгемен қолма-қол ақша (1010)	2000	Еңбекақы бойынша (3350)	27000
БАЛАНС	127000	БАЛАНС	127000

Баланстың жиынтығы кемиді, баланстық тепе-теңдік сақталады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бухгалтерлік проводка деген не?
2. Шоттардың корреспонденциясы деген не?
3. Баланс жиынтығының мөлшеріне шаруашылық операциялар әсер етеді ме?
4. Баланс жиынтығы қандай шаруашылық операциялар кезінде көбейеді?
5. Баланс жиынтығы қандай шаруашылық операциялар кезінде кемиді?
6. Баланс жиынтығының өзгерісіне алып бармайтын қандай шаруашылық операциялар?
7. Шаруашылық операциялардың әсерінен баланстық тепе-теңдік (актив пен пассивтің теңдігі) бұзылуы мүмкін бе?
8. Кіріспе баланс пен операциядан кейінгі балансты салыстырыңыз. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы өзгере ме?

8. Қосарлы жазудың бақылаудағы маңызы

Есептің барлық объектілері екі көзқарастан: бір жағы шаруашылық құралдар, екінші жағы олардың қалыптасу көздері ретінде қаралады. Бұл қатынас баланста өз көрінісін табады. Қосарлы жазу есепті жүргізу дұрыстығының үстінен бақылаудың жетік жүйесін құруға мүмкіндік береді. Сол бақылау жүргізуді төмендегі мысалдан көрейік.

20 __ жылдың қаңтар айындағы шаруашылық операцияларының журналы

№	Операциялардың мазмұны	Сомасы	Байланысатын шоттар	
			Дебет	Кредит
1.	Шаруашылық мұқтаждықтарға есеп айырысу шотынан кассаға ақша алынды	1000	1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары»	1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаттары»
2.	Еңбекақыдан жеке табыс салығы ұсталды (есептелді)	3000	3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»	3120 «Жеке табыс салығы»
3.	Жеткізушілерден материалдар келіп түсті, бірақ төлемдер жасалған жоқ	30000	1310 Шикізат пен материалдар»	3310 Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»
4.	Бюджетке есеп айырысу шотынан жеке табыс салығы төленді	4000	3120 «Жеке табыс салығы»	1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаттары»
ЖИЫНТЫҒЫ:		38000		

Кіріспе бухгалтерлік баланстың мәліметтерін пайдаланып, шоттарда сол операцияларды жазамыз.

1310 «Шикізат пен материалдар»

Дт	Кт
С. 20000	
3) 30000	
Айн. 30000	Айн. -
С. 50000	

1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаттары»

Дт	Кт
С. 80000	
	1) 1000
	4) 4000
Айн. -	Айн. 5000
С. 75000	

1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары»

Дт	Кт
С. 1000	
1) 1000	
Айн. 1000	Айн. -
С. 2000	

501 «Жарияланған капитал»

Дт	Кт
	С. 50000
Айн. -	Айн. -
	С. 50000

3120 «Жеке табыс салығы»

Дт	Кт
	С. 1000
4) 4000	2) 3000
Айн. 4000	Айн. 3000
	С. 0

3310 «Жеткізушілерге кредиторлық берешек»

Дт	Кт
	С. 20000
	3) 30000
Айн. -	Айн. 30000
	С. 50000

3350 «Еңбекақы төлеу бойынша кредиторлық берешек»

Дт	Кт
	С. 30000
2) 3000	
Айн. 3000	Айн. -
	С. 27000

Айналымдарды есептеп, соңғы қалдықтарды есептеп шығарамыз. Балансты құрастыруға кірісуден алдын, айналым ведомосын құрып, шоттардағы жазулардың дұрыстығын бақылау қажет.

20_ жыл қаңтар айындағы синтетикалық шоттар бойынша айналым ведомосы

(теңге)

Шифр	Шоттардың аталуы	1.01.20... ж. сальдосы		Қаңтар айындағы айналымдар		1.02.20... ж. сальдосы	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
1	2	3	4	5	6	7	8
1310	Шикізат пен материалдар	20000	—	30000	—	50000	—

1	2	3	4	5	6	7	8
1040	Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаттары	80000	—	—	5000	75000	—
1010	Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары	1000	—	1000	—	2000	—
5010	Жарияланған капитал	—	50000	—	—	—	50000
3120	Жеке табыс салығы	—	1000	4000	3000	—	—
3310	Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек	—	20000	—	30000	—	50000
3350	Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек	—	30000	3000	—	—	27000
ЖИЫНТЫҒЫ:		101000	101000	38000	38000	127000	127000

Айналым ведомостың жиынтықтары екі-екіден тең болуы тиіс.

Айдың басына қалдықтардың жиынтықтары дебет пен кредит бойынша тең болады, өйткені шоттарды ашу үшін активтің жиынтығы пассивтің жиынтығына тең болған ($101000 = 101000$) балансты пайдаланамыз.

Біз әрбір соманы екі реттен, бір шоттың дебеті бойынша және басқа шоттың кредиті бойынша жазғандықтан (қосарлы жазу) ($38000 = 38000$), айдың ішіндегі айналымдардың жиынтықтары дебет пен кредит бойынша тең болады. Бұл сомалар шаруашылық операциялардың тіркеу журналының жиынтығымен сәйкес келуі тиіс. Егер мұндай сәйкестік болмаса, онда кей бір операция қалып кеткен немесе қате жіберілген болып шығады.

Айдың соңындағы қалдықтардың жиынтығы дебет пен кредит бойынша тең болады, өйткені олар бастапқы сальдолар мен айналымдардың негізінде алынған. Енді бұл қалдықтар келесі жаңа баланс құрастыру үшін қолданылады. Біздің мысалда бұл төртінші операциядан кейінгі баланс.

Айналым ведомостары аналитикалық шоттар бойынша жазуларды бақылау үшін толтырылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Айналым ведомосы не үшін құрылады?
2. Айдың басындағы қалдықтардың дебет пен кредит бойынша жиынтықтары неге тең болуы тиіс?
3. Айдың ішіндегі айналымдардың дебет пен кредит бойынша жиынтықтары неге тең болуы тиіс?
4. Айналым ведомосындағы айналымдардың жиынтықтарын операцияларды тіркеу журналының жиынтығымен неге салыстырамыз?
5. Айдың соңындағы қалдықтардың дебет пен кредит бойынша жиынтықтары неге тең болуы тиіс?
6. Синтетикалық шоттар бойынша айналым ведомосы мен баланстың арасында қандай байланыс бар?

9. Құжаттау

Өзінің жұмысы барысында бухгалтер әртүрлі құжаттармен іс жүргізеді.

Құжат деген латын тілінде «куәлік» немесе «дәлел» деген мағынаны білдіреді. Бухгалтерлік есепте әрбір шаруашылық операция құжатпен белгіленеді. Ол шаруашылық операцияның орындалғанын (фактісін) дәлелдейді, оның бухгалтерлік жазуын заңдастырады.

Кәсіпорынның бухгалтері құжаттардың мүлтіксіз сақталуына ерекше көңіл бөлуі қажет. Құжаттар арнайы папкілерге тігіліп және белгілі мерзім бойы сақталуы тиіс.

Құжат, бұл — бухгалтерлік есеп мәліметтеріне заңды күш беретін, жасалған шаруашылық операцияның жазбаша түрдегі дәлелі.

Құжаттардың құрамындағы бастапқы құжаттарды, есепті регистрлерді және есеп беруді (баланс және басқа үлгілер) ажыратып отыру қажет.

Бухгалтерлік есептегі барлық жазулар бастапқы құжаттар негізінде жүргізіледі. Содан соң, олардың мәліметтері есеп регистрлеріне өткізіледі, сонда олар жүйеленеді, яғни бухгалтерлік шоттарда жазылады. Есепті кезеңнің соңында есеп регистрлерінің мәліметтері бойынша кәсіпорынның есептерін толтырады.

Бастапқы құжаттар есеп ақпаратының қозғалысына бастама береді, кәсіпорынның шаруашылық қызметін толық және үзіліссіз бейнелеу үшін қажетті мәліметтермен бухгалтерлік

есепті қамтамасыз етеді. Есепке тек қана дұрыс жасалған, яғни барлық міндетті реквизиттері (көрсеткіштері) толтырылған құжат қабылданады. Сонда ғана бастапқы құжат өзінің заң жүзіндегі маңыздылығына ие болады.

ҚР-дағы бухгалтерлік есеп пен есеп беру туралы ережесімен реквизиттердің құрамы белгіленген. Оларға үлгінің (форманың) көзі, жазылған күні, шаруашылық операцияның мазмұны, шаруашылық операцияның (заттай және ақша түрінде) өлшегіштері, шаруашылық операцияның орындалуы мен оның жасалуының дұрыстығы үшін жауапты тұлғалар лауазымдарының аталуы, қолтаңбалар мен олардың түсіндірмелері жатады.

Бастапқы құжаттарда қажетті жағдайларда жоғарыда аталғандардан басқа да қосымша реквизиттер болуы мүмкін.

Бастапқы құжаттар операцияны орындау кезінде немесе оны аяқтаған соң бірден жасалады. Мысалы, өз уақытында алынбаған (депонирленген) еңбекақыны беру үшін шығыс кассалық ордер бухгалтер және еңбекақысын алатын тұлғамен барлық қажетті реквизиттерді толтырғаннан соң жазылады.

Құжатты жасап, қол қойған адамдар оны өз уақытында және сапалы толтыру, мәліметтердің дұрыстығы және есепті регистрлерге жазу үшін белгіленген мерзімде беруге жауапты болады.

Кассалық және банктердің бастапқы құжаттарында (кіріс және шығыс кассалық ордерлерде, төлем тапсырмаларында, ақша чектерінде және т.б.) ешқандай түзетулерге жол берілмейді. Егер сондай бастапқы құжатта сіз қатеге орын берсеңіз, онда ол жойылып, жаңа құжат жасалуы тиіс. Егер сіз чек кітапшасында ақша чегін толтыруда қателессеңіз, оны сызып тастап және оның жарамсыздығын белгілей отырып орнында қалдырыңыз. Сонан соң, келесі жаңа чекті толтырыңыз.

Басқа бастапқы құжаттарда түзетулер міндетті түрде ескертілуі қажет. Яғни дұрыс жазылмаған мәтін немесе соманы мұқият, алдын жазылғанды оқуға мүмкіндік болатындай етіп сызып тастау қажет. Жоғарыда дұрыс мәтін немесе соманы жазыңыз. Қатенің түзетілуі оның күнін белгілеуімен, құжатқа қол қойған тұлғалардың қолтаңбаларымен расталуы тиіс.

Бастапқы құжаттар есеп регистрлерімен бірге сақталады немесе жеке папкілерге тігіледі. Олардың сақталуын қамтамасыз ету үшін жауапкершілік кәсіпорынның басшысы мен бас бухгалтеріне жүктеледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Құжаттау деген не?
2. Есеп құжаттарының құрамында бастапқы құжаттар қандай орын алады?
3. Бастапқы құжаттардағы реквизиттер деген не?
4. Бастапқы құжаттардағы қандай реквизиттер міндетті болып саналады?
5. Барлық міндетті реквизиттері толтырылмаған құжаттың заңды күші бола ма?
6. Бастапқы құжаттар қай уақытта жасалуы тиіс?
7. Құжаттың жасалу дұрыстығына кім жауапты болады?
8. Қандай бастапқы құжаттарда қателерге жолберілмейді?
9. Бастапқы құжаттағы қате қалай түзетіледі?

10. Түгендеу

Барлық шаруашылық операцияларды құжаттау мен шоттардағы қосарлы жазу жүйесі бәрібір кәсіпорынның шаруашылық қызметінің толық бейнелеуін қамтамасыз ете алмайды. Күнделікті құжаттаудың ықпалына түспейтін (табиғи кему) немесе кейбір себептермен бастапқы құжаттардың мәліметтерін бұрмалайтын (қоймадағы операцияларды жасау және есептеу кезіндегі қателер, қиянат етушілік, ұрлық, иесіздік) процестер де болады.

Мұндай фактілер туралы мәліметтер түгендеу кезінде ғана ашылуы мүмкін. материалдық құндылықтар, ақша қаражаттары мен есеп айырысулар түгендеуге тап болады.

Түгендеу, бұл — кәсіпорында сақталу орындары бойынша тауар-материалдық құндылықтардың бухгалтерлік есеп бойынша құжаттарын олардың нақты бар болуымен салыстыру.

Түгендеу есептегі қателерді айқындау мен Материалды жауапты тұлғалардың есебіндегі материалдық құндылықтардың түгелдігін тексеру үшін қажет.

Егер, материалдардың түгендеуі жүргізілсе, онда олар есептеледі, таразыға тартылады, өлшенеді және олардың техникалық жағдайы бағаланады. Бұл жұмыстың барысында тиісті үлгідегі түгендеу тізімі толтырылады. Материалдық құндылықтардың нақты бар болуы бухгалтерлік есеп мәліметтерімен салыстырылады. Атап айтқанда, материалдық құндылықтарды сақталу орындарынан алынған түгендеу тізімінің мәліметтері бухгалтерлік шоттардағы

жазулармен салыстырылады. Ол үшін тиісті үлгіде салыстыру ведомосы түзіледі.

Соған ұқсас, салыстыру ведомосындағы түгендеу тізімі үлгісінің шамалы өзгеруінен басқа негізгі құралдардың түгендеуі жүргізіледі. Негізгі құралдарды түгендеуде әрбір мүлік объект бойынша есепке алынады.

Ақша қаражаттарын түгендеу кезінде олардың кассадағы нақты бар болуы мен анықталған сома бухгалтерлік есеп мәліметтерімен салыстырылады.

Есеп айырысуларды түгендеу кезінде оларға мұқият салыстыра тексеру жұмысы жүргізіледі. Түгендеу толық немесе бөлшекті түрде (материалды-жауапты тұлғаларды бақылау үшін), жоспарлы және кенеттен болады. Түгендеу төмендегі жағдайларда міндетті түрде жүргізіледі. Олар:

1. Кәсіпорынның мүлкін жалға беру, сатып алу, сату, сондай-ақ меншіктің түрі өзгеру жағдайында;

2. Жылдық есеп беруді дайындау алдында. Үйлер, ғимараттар мен негізгі құралдардың басқа да қозғалмайтын объектілерінің түгендеуі екі-үш жылда бір рет жасалуы мүмкін;

3. Материалды жауапты тұлғаның ауысуы кезінде (жұмысты қабылдау-тапсыру күніне);

4. Ұрлық және қиянат ету, сондай-ақ құндылықтардың бұзылу фактілері анықталған кезде;

5. Өрт немесе басқа табиғи апаттар болған жағдайда.

Түгендеу кезінде анықталған артықшылықтар кіріске алынып, кәсіпорынның табыстарына есепке алынады. Кем шығулар айыпты тұлғалардан өндіріледі. Егер айыптар анықталмаса немесе сот органы талапты қанағаттандырмаса, онда кем шығу өндіріс немесе айналым шығындары ретінде бейнеленеді.

Түгендеу комиссия құрамына Материалды жауапты тұлғаны қатыстырумен жүргізіледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Түгендеу деген не?
2. Түгендеу жүргізу не үшін қажет?
3. Түгендеу кезінде нелер тексеріледі?
4. Түгендеу комиссиясы қандай құжаттарды жасайды?
5. Қандай жағдайларда түгендеу міндетті түрде жүргізіледі?
6. Егер түгендеу кезінде артықшылықтар анықталса, не істеу қажет?

7. Кем шығулар есепте қалай бейнеленеді?

8. Түгендеу кезінде анықталған кем шығу Материалды жауапты тұлғаның есебіне апарылып, ал сот органы ол талапты қанағаттандырмаған жағдайда не істеу қажет?

II. Бағалау

Бухгалтерлік есепте өлшемдес емес объектілерді: үйлер мен ғимараттар, машиналар мен жабдықтар, материалдар, отын, дайын өнім, малдың бас саны және қолма-қол ақшаны бірыңғай баланста жинақтап, салыстырамыз. Мұны тек қана ақша өлшегішінің жәрдемімен жасау мүмкін. Алайда, есептің алдында көптеген сұрақтар көтеріледі.

Мысалы, негізгі құралдарды сатып алынған құнымен немесе жеткізу мен орнату бойынша шығыстарын қоса есепке алу қажет пе? Қосымша құнға салынатын салықты енгізу қажет пе? Тозуды қалай есептейді? Әсіресе көп проблемалар дайын өнімнің бағалауынан туындайды. Өнім қоймаға беріліп қойды, енді оны өткізуге мүмкіндік бар, ал бухгалтерия оны өндіру бойынша барлық нақты шығыстарын әлі есептеген жоқ.

Осы және басқа проблемаларды шешу үшін бухгалтерлік есепте нақты нұсқаулар мен ережелер бар.

Негізгі құралдар алынған құн және жеткізу мен орнату бойынша шығыстарын қоса, бастапқы құны бойынша есепке алынады. Олардың тозуы есептеліп, бөлек есепке алынады. Егер бастапқы құннан тозу шығарылса, онда біздің жабдық жағдайының шынайы көрінісін бейнелейтін қалдық құнды анықтаймыз. Соған ұқсас материалдық емес активтер бағаланады, тек қана жеткізу мен орнату шығыстарының орнына оларды пайдалану жағдайын келтіру үшін кәсіпорынның шығыстары есепке алынады.

Мысалы, жеке компьютерде еңбекақыны есептеу үшін бағдарламаны сатып алып, оны біздің кәсіпорынның жағдайына бейімдеу үшін бағдарламашының жәрдемі қажет болуы мүмкін. Әрине, бағдарламашының еңбекақысы төленуі тиіс. Және бұл төлем материалдық емес активтердің бастапқы құнына енгізіледі.

Материалдарды бағалау кезінде олардың көтерме бағаларымен шектеліп қалуға болмайды. Бізге материалдарды тиеу, жеткізіп беру, түсіру және қоймаға жайғастыру қажет. Мұның барлығы көлік-дайындау жұмыстарын құрайды. Материалдардың есебін сол шығыстардың шамалы мөлшері енгізілген есепті бағаларда жүргізу

мен оқтын-оқтын нақты шығыстарына негізделіп, оларды түзетіп отыруымыз мүмкін.

Материалдарды бағалаудың басқа да жолдары бар. Соған ұқсас құралдар, саймандар және тағы басқалар бағаланады.

Дайын өнім жоспарлы өндірістік немесе нормативті өзіндік құн бойынша бағаланады.

Тауарлар көтерме немесе ұсақ бағалар бойынша бағаланады. Тауардың көтерме бағасына оның өндірістік өзіндік құны, коммерциялық шығыстар (орау, қаптау, тиеу, келісімге сай жеткізіп беру), табыс, қосымша құнға салынатын салық енгізілуі мүмкін. Ұсақ бағаға — сауда ұйымдары пайдасының есебіне үстеме баға енеді.

Саудада, көтерме немесе ұсақ болсын, жиынтық табыстың негізгі көзі сатылатын тауарға қойылған үстеме баға болып табылады. Шоттардың кеңестік дәуір жоспарында тауарға қойылатын үстеме бағаға жеке № 42 «Үстеме баға» шоты берілген еді.

ҚР-ның бухгалтерлік есеп бойынша Ұлттық комиссиясының нұсқауына сәйкес бұл шот жойылған болатын. Алайда, профессор В. К. Радостовец бухгалтерлік есептің халықаралық тәжірибесі мен стандарттарын зерттеп, сондай-ақ ұсақ сауданың ерекшеліктерін есепке ала отырып, бухгалтерлік есеп шоттарының бас жоспарына бірқатар қосымшалар енгізді.

Сондықтан, тауарға қойылатын үстеме баға, сондай-ақ ол үстеме бағаға қойылатын ҚҚС-ты № 1330 «Тауарлар» шотынан туындайтын субшоттар ретінде белгілеуді ұсынамыз:

№ «1331» субшоты — қоймадағы тауарлар;

№ «1332» субшоты — саудадағы тауарлар;

№ «1333» субшоты — тауарларға қойылған үстеме баға;

№ «1334» субшоты — тауардың бағасындағы ҚҚС.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бағалау деген не?
2. Есепте бағалау не үшін қажет болады?
3. Негізгі құралдардың бастапқы құнына нелер енгізіледі?
4. Негізгі құралдардың қалдық құнын қалай есептеуге болады?
5. Материалдық емес активтерді бағалаудың ерекшелігі неде?
6. Көлік-дайындау шығыстарына нелер енгізіледі?
7. Материалдарға есепті бағалар қалай қалыптастырылады?
8. Өндірілген тауарлар қалай бағаланады?
9. Үстеме баға деген не және ол не үшін қолданылады?

10. Дайын өнім қалай бағаланады?

11. Профессор В. К. Радостовецтің енгізген жаңалықтарының маңызы неде?

12. Калькуляциялау

Калькуляциялау, бұл — өндіріс пен өнім, жұмыстар мен қызметтерді өткізуге жіберілген шығындарды есептеу әдісі. Өзіндік құнды калькуляциялау өнім мен қызметтердің өндірілуіне кеткен шығындарды талдау мен біліп отыруға, бағаларды дәлелді түрде белгілеуге мүмкіндік береді.

Калькуляциялау барысында өнімнің өзіндік құны есептеледі. Өзіндік құн өндірілген өнім, орындалған жұмыстар мен атқарылған қызметтердің бағасын анықтау үшін негіз болып табылады. Дұрыс жасалған калькуляция өнімнің алуан түрлеріне барлық қисыны келетін шығындарды нақты бағалап, жоғары табыс әкелетін таңдауға мүмкіндік береді.

Өзіндік құнға енгізу әдісі бойынша шығындар тікелей және жанама болып бөлінеді. Тікелей шығындарды осы немесе басқа калькуляцияға тура енгізуге болады. Бұл — негізгі өндірістік жұмысшыларды әлеуметтік қамсыздандыруға бағытталатын қаржылар мен еңбекақы, материалдар.

Жанама шығындар әдеттегіше барлық өндіріске толық немесе оның жеке бөлімшелеріне тиесілі болады. Бұл амортизациялық қаржылар, жөндеу бойынша шығындар, әкімшілік-басқару персоналының еңбекақысы, кеңсе, пошталық және т.б. шығындар. Олар бір ай бойы жеке шоттарда жиналады, ал айдың (кезеңнің) соңында өнімдердің түрлері бойынша үлестіріледі.

Мұндай үлестірудің негізі тікелей шығындар немесе негізгі өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы болып.

Өнімнің жеке түрлеріне шығындарды апарудың толықтығы мен дұрыстығы бухгалтердің назарында болуы тиіс, өйткені кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің бұл жағы салық инспекторының тексеру объектісі болып саналады. Өзіндік құнның қолдан жасалып, жоғарылауы кезінде кәсіпорынның есепті жылдық пайдасы төмендейді, сол себептен бюджетке салық төлемдері де кеміп кетеді.

Балансты құрастырған кезде тікелей шығыстар № 70 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» және № 71 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар» кіші

бөлімдерінің шоттарына апарылады. Жанама шығындар: жалпы шаруашылық, көмекші және үстеме шығыстар болып бөлінеді.

Жалпы шаруашылық шығыстар № 72 «Әкімшілік шығыстар» кіші бөлімінің шоттарына апарылады және жылдың соңында жабылады.

Көмекші шығыстар № 8020 «Меншікті өндірістің шалафабрикаттары» мен № 8030 «Көмекші өндірістер» шоттарының субшоттарына апарылады.

Үстеме шығыстар № 8040 «Үстеме шығыстар» шотының субшоттарына апарылады.

Одан соң, шығындарды жинақтау бойынша VIII бөлімнің шоттары өз кезегінде № 70 «Өткізілген өнім, жұмыстар мен қызметтердің өзіндік құны» бөлімшесінің шоттарына немесе № 1320 «Дайын өнім» шоты бойынша жабылатын № 8010 «Негізгі өндіріс» шотына жабылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Калькуляциялау деген не?
2. Тікелей шығындарға не жатады?
3. Жанама шығындарға не жатады?
4. Өнімнің жеке түрлері бойынша жанама шығындар қалай үлес-тіріледі?
5. Салық инспекциясы калькуляция жасаудың дұрыстығын неге тексереді?
6. Тікелей шығыстар қай шотқа апарылады?
7. Жанама шығыстар қай шотқа апарылады?
8. «Әкімшілік шығыстар» шоты қашан жабылады?
9. Үстеме шығыстар қай шоттарда жабылады?

13. Есеп регистрлері. Қателерді түзету әдістері

Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметі туралы қажетті мәліметтер алу үшін бастапқы құжаттарда көрсетілген шаруашылық операциялар туралы мәліметтерді топтастырып тіркеу қажет. Ол үшін есеп регистрлері қолданылады.

Есеп регистрлері, бұл — шаруашылық операциялар туралы мәліметтерді тіркеу мен топтастыру үшін бейімделген арнайы тәртіптер.

Сыртқы түріне байланысты олар бухгалтерлік кітаптар, карточкалар және бос парақтар (ведомостар) болып бөлінеді.

Бухгалтерлік кітаптарда барлық беттер тігіліп және нөмірленген болуы тиіс. Соңғы бетте кітаптың қанша беті нөмірленгенін, одан соң басшы мен бас бухгалтердің қолтанбалары мен ұйымның мөрі қойылады. Бухгалтерлік кітаптың үлгісі болып бас кітап пен кассалық кітап саналады.

Карточкалар өзара бір бірімен бекітілмейді және арнайы жәшік-картотекада тұрады. Карточкаларды толтырудың үлгісі болып материалдардың санды-сомалық есеп карточкалары саналады.

Бос парақтар да өзара бір бірімен бекітілмейді, бірақ олар карточкалардан өзгеше үлкен көлемді болады, жұкалау қағаздан жасалады және папкілерде сақталады. Бос парақтардың үлгісіндегі есеп регистрлерінің мысалы болып еңбекақы беру үшін төлеу ведомостары табылады.

Бұл регистрлердің дұрыс жағы мен кемшіліктері де бар. Карточкалар мен бос парақтар қандай да болсын топтастыруға оңай келеді, сондықтан олармен жұмыс істеуді бірнеше қызметкерлер арасында бөліп беру мүмкіндігі бар. Бірақ, басқа жағынан картотека немесе папкіде қайсы бір парақ немесе карточканын еркін алынуы оның жоғалуына, бір карточканың басқасымен ауыстырылуы немесе олардың ішіндегі жазулардың өзгеруіне алып келуі мүмкін.

Кітаптарда, керісінше, әрбір парақтың сақталуы қамтылған, бұл жағдай белгілі дәрежеде тәртіп бұзуға жол бермейді.

Есеп регистрлерін толтыру кезінде бухгалтер тарапынан қателер жіберілуі мүмкін. Қателер қызметкердің шаршағандығынан, салақтығынан немесе калькулятордың бұзылуынан туындайды.

Қателер локальды, яғни бір жердің шеңберінен аспайтын (мысалы, күні дұрыс қойылмаған) және транзитті, яғни өтпелі, болып келеді (егер қате өзінен-өзі бірнеше есеп регистрлерінен өтетін болса, мысалы, операциялардың журналында қайсы бір соманың жазуын бұрмалау шоттарда, айналым ведомосында және баланста қателерге алып келеді).

Қателер операцияның мәтінінде және сандарында (көбірек кездесетін) болуы мүмкін, онда олар бұрыс проводка жасауға соқтырады.

Көбінесе бухгалтер бір шоттың дебетіне соманы жазып қойып, екінші шоттың кредитіне жазуды ұмытып кетеді немесе керісінше болады. Бір уақытта журналға соманы жазып қойып, оны шоттар бойынша жазуды есінен шығарады. Кейде синтетикалық есеп регистрлерін толтыра отырып, бухгалтер аналитикалық есеп туралы есінен шығарып алады.

Қателердің соңғы тобы №8 «Қосарлы жазудың бақылау маңызы» бөлімшесінде көрсетілген бақылаудың әдістерін қолдану кезінде айқындалады.

Сандар бойынша қателерді іздеу үшін оларды калькуляторда есептеңіз, одан соң сол есептеуді «минус» белгісімен қайта қайталаңыз.

Қателерді түзету үшін екі тәсіл пайдаланылады. Бірінші тәсілді қолдану кезінде бұрыс жазу сызылады және жоғарыда дұрыс жазу жазылады, қате қызыл сиямен қайталанатын. Бұл оның алғашқы сомасынан шегерілетінін білдіреді. Одан соң, дұрыс соманы жазады, бірақ әдеттегі сиямен. Осылай дағдылы түрде транзитті қателерді түзейді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Есеп регистрлері деген не?
2. Олар қандай түрлерге бөлінеді?
3. Бухгалтерлік кітаптардың дайындау тәртібі қандай?
4. Бухгалтерлік кітаптардың дұрыс жақтары мен кемшіліктері неде?
5. Карточкалар мен бос парақтардың есеп регистрлері ретіндегі ерекшеліктері қандай?
6. Карточкалар мен бос парақтарды есеп регистрлері сипатында қолданудың қандай дұрыс жағы мен кемшіліктері бар?
7. Локальды қате деген не?
8. Транзитті қате деген не?
9. Сандар бойынша қатені қалай табуға болады?
10. Проводкадағы қатені қалай табуға болады?
11. Қате жазуларды түзетудің қандай тәсілдері бар?

II бөлімше. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ТӘЖІРИБЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Бірінші бөлімде қамтылған материалды бес тапсырма түрінде келтірілген мысалда қарастырамыз.

14. Шаруашылық құралдар мен олардың көздері туралы мәліметтер бойынша кіріспе балансты құрастыру

Кәсіпорында 20__ ж. 1 қаңтарында құралдар мен олардың көздерінің төмендегі түрлері бар:

негізгі құралдар бастапқы құны бойынша 1000000 теңге, олардың тозуы 300000 теңгеге тең, материалдар 200000 теңге. Қоймада 280000 теңгенің дайын өнімі бар. Тауарлар 200000 теңге алушыға жіберілді (өндірістің өзіндік құны бойынша). Кәсіпорынның кассасында 20000 теңге қолма-қол ақша, ал есеп айырысу шотында 800000 теңге ақша бар. Кәсіпорын материалдарды ала отырып, әлі жеткізушімен есеп айырысқан жоқ, оның қарызы — 340000 теңгеге тең.

Еңбекақы 400000 теңге көлемінде есептеліп, бірақ берілген жоқ. Кәсіпорында алдыңғы жылдардың бөлінбеген табысы 580000 теңгеге тең. Банктің несиесі 200000 теңге көлемінде алынып, бірақ қайтарылған жоқ. Аяқталмаған өндіріс байқау кезінде 120000 теңгеге бағаланып отыр. Кәсіпорынның жарғылық капиталы 800000 теңге мөлшерінде қалыптасқан.

Осы мәліметтер бойынша кәсіпорынның 20__ ж. 1 қаңтарына кіріспе балансын құрастыруымыз қажет.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қай шоттарда және баланстың қай жағында негізгі құралдардың бастапқы құны мен олардың тозуы бейнеленеді?
2. Негізгі құралдардың қалдық құнын қалай есептейді?
3. Аяқталмаған өндіріс қай шотта есепке алынады?
4. Есептелген еңбекақы, кәсіпорынның құралдары немесе олардың көздерінің қайсысына апарылады?
5. Кассадағы қолма-қол ақша мен есеп айырысу шотындағы ақша қайда, кәсіпорынның құралдары немесе олардың көздерінің қайсысына апарылады?

15. Кіріспе баланстың мәліметтері бойынша синтетикалық шоттарды ашу. Синтетикалық шоттарда шаруашылық операцияларды жазу

Баланстың активінен шаруашылық құралдар туралы мәліметтер нәтижесінде дебет бойынша қалдықтарымен қоса, синтетикалық шоттар ашыңыздар. Шаруашылық құралдарының көздері туралы мәліметтер жөнінен кредит бойынша қалдықтарын қоса, синтетикалық шоттар ашыңыздар.

20___ жылы қаңтар айында кәсіпорында төмендегі шаруашылық операциялар жасалды:

1. Алынған материалдар үшін жеткізушінің шоты қабылданды	— 100000 теңге
2. Еңбекақы беру үшін есеп айырысу шотынан қолма-қол ақша алынды	— 400000 теңге
3. Кәсіпорын қызметкерлеріне еңбекақы берілді	— 400000 теңге
4. Өндіріске берілген материалдар	— 80000 теңге
5. Кәсіпорын қызметкерлеріне еңбекақы есептелді	— 500000 теңге
6. Қызметкерлердің еңбекақысынан табыс салығы ұсталды	— 100000 теңге
7. Кәсіпорынның есеп айырысу шотынан жеткізушілердің қарызы есебіне ақша аударылды	— 140000 теңге
8. Қоймаға дайын өнім өткізілді	— 60000 теңге
9. Алушыларға дайын өнім жіберілді	— 240000 теңге
10. Алынған материалдар үшін жеткізушінің шоты қабылданды	— 160000 теңге
11. Банктен алған несие жабылды (төлөнді)	— 200000 теңге

Қаңтар айындағы шаруашылық операцияларды шоттарда бейнелеу.

Бірінші операция: шоттарда оның бейнелеу тәртібі бұдан алдын қаралған.

Екінші операция: кәсіпорынның есеп айырысу шотынан кассаға ақша келіп түсті, сондықтан бұл операция бойынша № 441 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражат» мен № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» шоттары байланысады. Бұл операцияның нәтижесінде банктік шоттағы ақша 400000 теңгеге кемиді және сол сомаға кассадағы теңгемен ақша көбейеді. Бұл екеуі де активті (оларда кәсіпорын ақшаларының бар болуы мен қозғалысы бейнеленеді),

сондықтан бұл операция № 1010 шоттың дебеті және № 1040 шоттың кредиті бойынша жазылады.

1040 «Ағымдағы банктік шоттағы ақша қаражаты»

Дт	Кт
С. 800000	2) 400000

1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты»

Дт	Кт
С. 20000	
2) 400000	

Үшінші операция: бұл операция бойынша № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» пен № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» шоттары байланысады. № 3350 шот пассивті, бұл операцияның нәтижесінде еңбекақы бойынша қарыз кемиді (жойылады), сондықтан біз 400000 теңгені бұл шоттың дебетіне және № 1010 (бұл активті, сондықтан кассадағы ақшалар кеміп жатыр) шоттың кредитіне жазамыз.

1010 «Кассадағы теңгемен» ақша қаражаты»

Дт	Кт
С. 20000	3) 400000
2) 400000	

3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»

Дт	Кт
	С. 400000
3) 400000	
6) 100000	

Төртінші операция: баланстың «Аяқталмаған өндіріс» бабына № 8010 «Негізгі өндіріс» синтетикалық активті шоты сәйкес келеді. Сөйтіп, бұл операция бойынша екі активті — № 1310 мен № 8010 шоттар байланысады. № 1310 шоттағы материалдар кемиді, ал № 8010 шотта көбейеді, сондықтан:

1310 «Материалдар»

Дт	Кт
С. 200000	4) 80000
1) 100000	

8010 «Негізгі өндіріс»

Дт	Кт
С. 120000	
4) 80000	

Бесінші операция: еңбекақы есептелгеннен соң, оны берген кезге дейін өздерінің жұмысшылары алдында кәсіпорынның қарызы пайда болады. Ол № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шоты кредиті және № 8010 «Негізгі өндіріс» шотының дебеті бойынша бейнеленеді, өйткені еңбекақы өнім өндірудегі шығындардың элементі болып табылады.

8010 «Негізгі өндіріс»

3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»

Дт	Кт
С. 120000	
4) 80000	
5) 500000	

Дт	Кт
	С. 400000
3) 400000	5) 500000

Алтыншы операция: кәсіпорынның қызметкерлеріне еңбекақы есептей отырып, біз оның белгілі бір бөлігін салық ретінде кейін бюджетке аудару үшін ұстаймыз (бермейміз). Еңбекақыдан салық ұсталған кезде кәсіпорынның сол көлемде бюджеттің алдында қарызы пайда болады. Бұл қарыз № 3120 «Жеке табыс салығы» пассивті шотының кредиті бойынша бейнеленеді.

3120 «Жеке табыс салығы»

3350 «Еңбекақы бойынша қысқа мерзімді берешек»

Дт	Кт
	С. -
	6) 100000

Дт	Кт
	С. 400000
3) 400000	5) 500000
6) 100000	

Жетінші операция: бұл операция бойынша бұрын алынған материалдар үшін жеткізушіге қарыз төленеді (жабылады):

1040 «Ағымдағы банктік шоттағы теңгемен ақша қаражаты»

3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»

Дт	Кт
С. 800000	
	2) 400000
	7) 140000

Дт	Кт
7) 140000	С. 340000
	1) 100000

Сегізінші операция: өндірістен (№ 8010 шот) қоймаға (№ 1320 «Дайын өнім» активті шоты) бір ай ішінде өндірілген дайын өнім берілді.

8010 «Негізгі өндіріс»

1320 «Дайын өнім»

Дт	Кт
С. 120000	8) 60000
4) 80000	
5) 500000	

Дт	Кт
С. 280000	
8) 60000	

Тоғызыншы операция: бұл операция бойынша екі активті № 1320 және № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шоты байланысады. Құралдардың № 1320 шотта кемеуі және № 7010 шотта көбеюі бейнеленеді.

1320 «Дайын өнім»

7010 «Өткізілген өнімнің өзіндік құны»

Дт	Кт
С. 280000	9) 240000
8) 60000	

Дт	Кт
С. 200000	
9) 240000	

Оныншы операция: бұл операция өзінің мазмұны бойынша біріншісіне ұқсас келеді. Корреспонденциядан соң № 1310 мен № 3310 шоттар төмендегіше бейнеленеді:

1310 «Материалдар»

3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»

Дт	Кт
С. 200000	4) 80000
100000	
10) 160000	

Дт	Кт
7) 140000	С. 340000
	100000
	10) 160000

Он бірінші операция: бұл операция бойынша № 1040 активті шотта құралдардың кемеуі және № 3010 «Қысқа мерзімді банктік қарыз» пассивті шотында қарыздың төленуі (жабылуы) бейнеленеді.

1040 «Ағымдағы банктік шоттағы
теңгемен ақша қаражаты»

3010 «Қысқа мерзімді банктік
қарыз»

Дт	Кт
С. 800000	
	2) 400000
	7) 140000
	11) 200000

Дт	Кт
	С. 200000
11) 200000	

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қай синтетикалық шоттарға аналитикалық есептің шоттарын ашу қажет?
2. Баланстың «Аяқталмаған өндіріс» бабының негізінде қандай шот ашамыз?
3. 1—11 операциялар шаруашылық операциялардың қай типтеріне жатады?

16. Айналымдарды есептеу және шоттар бойынша қалдықтарды есептеп шығару

Дебет пен кредит бойынша айналымдарды есептеп, шоттардағы қалдықтарды шығарамыз.

Дебет пен кредит бойынша айналымдар, бұл — шоттардың дебет пен кредитіне сәйкес бейнеленген шаруашылық операциялар бойынша жиынтық сома.

Активті шоттардың соңғы сальдосы төмендегі формула бойынша есептеледі:

$$C_c^a = C_b + A_d - A_k,$$

бұл жерде: C_c^a — активті шоттың соңғы сальдосы;
 C_b — бастапқы сальдо;
 A_d — дебет бойынша айналым;
 A_k — кредит бойынша айналым.

Пассивті шоттардың соңғы сальдосы төмендегі формула бойынша есептеледі:

$$C_c^п = C_b + A_k - A_d,$$

бұл жерде: $C_c^п$ — пассивті шоттың соңғы сальдосы.

Есептеріңізді тексеріп алыңыздар: айналымдар мен соңғы сальдоларды есептеулерден кейін шоттар төмендегіше түрде болуы тиіс:

1010		1040		1310	
Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт
С. 20000	4) 400000	С. 800000	2) 400000 7) 140000 11) 20000	С. 200000	4) 80000
2) 400000		—		1) 100000 10) 160000	
Ай. 400000	Ай. 400000	Ай. -		Ай. 740000	Ай. 260000
С. 20000	—	С. 60000	—	С. 380000	—

1320		3010		3120	
Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт
С. 280000	9) 240000	11) 200000	С. 200000	—	С. -
8) 60000			—		6) 100000
Ай. 60000	Ай. 240000		Ай. 200000	Ай. -	Ай. -
С. 100000	—	С. -	—	С. 100000	—

3310		3350	
Дт	Кт	Дт	Кт
7) 140000	С. 340000	3) 400000 6) 100000	С. 400000
	1) 100000 10) 160000		5) 500000
Ай. 140000	Ай. 260000	Ай. 500000	Ай. 500000
—	С. 460000	—	С. 400000

7010		8010	
Дт	Кт	Дт	Кт
С. 200000	—	С. 120000	8) 60000
9) 240000		4) 80000 5) 500000	
Ай. 240000	Ай. —	Ай. 580000	
С. 440000	—	С. 640000	—

№ 2410 «Негізгі құралдар», № 2420 «Негізгі құралдардың тозуы», № 5010 «Жарияланған капитал», № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шоттарының соңғы сальдолары бастапқы қалдықтарға тең болады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Активті шотта кредиттік қалдық болуы мүмкін бе? Егер жоқ болса, онда неге?
2. Пассивті шотта дебеттік қалдық болуы мүмкін бе? Егер жоқ болса, онда неге?
3. Активті шотта соңғы сальдоны қалай есептеп шығардыңыз? Сол процедураны жазып көрсетіңіз.
4. Пассивті шотта соңғы сальдоны қалай есептеп шығардыңыз? Сол процедураны жазып көрсетіңіз.

17. Синтетикалық шоттардағы жазулардың дұрыстығын бақылау және қорытынды баланс құрастыру

Балансты құрастыру мен шоттардағы жазулардың дұрыстығын бақылау үшін бухгалтерлік есепте айналым ведомосын пайдаланады. Айналым ведомосының ерекшелігі — бағаналардың үш жұбының әрқайсысының дебет пен кредит бойынша жиынтықтардың тепе-теңдігі. Егер шоттардың байланысында қателік жіберілсе, онда ол жағдайда әдеттегіше дебет пен кредит бойынша айналымдардың жиынтығының тепе-теңдігі бұзылады.

Синтетикалық шоттар бойынша айналым ведомосын құрыңыз, ал одан соң төменде көрсетілген айналым ведомосымен салыстыра отырып, өзіңізді тексеріңіз.

20 ж. қаңтар айының айналым ведомосы

Шоттың №	Шоттың аталуы	20__ ж. 1 қаңтарына сальдо		Қаңтар айындағы айналымдар		20__ ж. 1 ақпанына сальдо	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
1	2	3	4	5	6	7	8
1010	Кассадағы теңгемен ақша	20000	—	400000	400000	20000	—

1	2	3	4	5	6	7	8
1040	Ағымдағы банктік шоттардағы ақшалар	800000	—	—	740000	60000	—
1310	Материалдар	200000	—	260000	80000	380000	—
1320	Дайын өнім	280000	—	60000	240000	100000	—
2410	Негізгі құралдар	1000000	—	—	—	1000000	—
2420	Негізгі құралдардың тозуы	—	300000	—	—	—	300000
3010	Қысқа мерзімді банктік қарыз	—	200000	200000	—	—	—
3120	Жеке табыс салығы	—	—	—	100000	—	100000
3310	Жеткізушілерге қысқа мерзімді берешек	—	340000	140000	260000	—	460000
3350	Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек	—	400000	500000	500000	—	400000
5010	Жарияланған капитал	—	800000	—	—	—	800000
5430	Өткен жылдардағы пайда (залал)	—	580000	—	—	—	580000
7010	Өткізілген өнімнің өзіндік құны	200000	—	240000	—	4400000	—
8010	Негізгі өндіріс	120000	—	580000	60000	640000	—
	ЖИЫНТЫҒЫ:	2620000	2620000	2380000	2380000	2640000	2640000

20__ ж. 1 ақпанына шаруашылық құралдары мен олардың көздері туралы мәліметтер бойынша шоттар немесе айналым ведомостан қорытынды бухгалтерлік баланс құрастырыңыз.

Жиынтықтарды есептеп, баланс активі жиынтығының пассивтің жиынтығына тең болуын тексеріңіз.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Айналым ведомосындағы жиынтықтардың жұптық тепе-теңдігі немен себептеледі және оның жәрдемімен қандай қателерді анықтауға болады?

2. Баланс пен шоттардың арасында қандай байланыс бар?
3. Балансты құрастырудан бұрын неге айналым ведомосы жасалады?
4. Айналым ведомосы мен қорытынды бухгалтерлік баланстың арасында қандай байланыс бар?

18. Кіріспе және қорытынды бухгалтерлік баланстардың мәліметтері бойынша кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау

Қаңтар айында касса және есеп айырысу шотындағы ақшалардың сомасы қалай өзгергенін талдаңыз, кәсіпорынның кредиторлармен есеп айырысу мүмкіндігін бағалаңыз.

Материалдар қорының, аяқталмаған өндірістің көбеюі мен жіберілген өнім қалдықтарының елеулі өсуі фактілеріне баға беріңіз.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы нашарлады ма?
2. Жеткізушілермен есеп айырысуға кәсіпорынның ақшалары жетеді ме?
3. Аяқталмаған өндірістің көбеюі немен байланысты болуы мүмкін және ол кәсіпорынның алдағы қаржы-шаруашылық қызметіне қалай әсер етеді?
4. Жіберілген өнім қалдықтарының өсуі немен байланысты және ол кәсіпорынның қаржылық жағдайына қалай әсер етеді?

II БӨЛІМ. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

I бөлімше. АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЕСЕБИ

19. Банкіде ағымдағы шот ашу

Кәсіпорын материалдарды жеткізушілермен, өнім алушылармен немесе қызметтерді пайдаланушылармен шаруашылық байланысқа түсіп, олармен алыс-беріс қатынастарда болады. Алыс-беріс қатынастар алушылардың белгіленген уақытта алынған материалдық құндылықтардың, орындалған жұмыстар мен қызметтердің құнын төлеу міндеттемелеріне, сондай-ақ жеткізушілердің алушылардан төлемақыны талап ету құқығына негізделеді.

Алыс-беріс қатынастары мемлекеттік бюджет, әлеуметтік қамсыздандыру, зейнетақы қоры және т.б. органдармен де пайда болады.

Есеп айырысудың айқын ұйымдастырылуы айналымдағы қаржылардың айналымдылығын тездетуге, төлемдердің мерзімін өткізіп алған жағдайларда кәсіпорынға айыппұлдар мен өсім төлеуден құтылу мүмкіндігін береді.

Көбінесе ұйымдардың арасында есеп айырысу банк жүйесінің жәрдемімен қолма-қол ақшасыз жүргізіледі. Есеп айырысу шотын ашу үшін кәсіпорын банкіге төмендегі құжаттарды өткізеді: шот ашу жөнінде өтініш, кәсіпорын ұйымдастырылуының заңдылығы туралы құжат (нотариуспен бекітілген құрылтайшылардың шешімі), жарғы көшірмесінің бір данасы, мөрдің таңбасымен қоса кәсіпорынның қаржыларын басқарушылардың қолтаңбалары қойылған нотариуспен бекітілген екі карточка, кәсіпорынның тіркелуі туралы статистикалық органдардан анықтама және есепке қою туралы салық инспекциясының анықтамасы.

Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес, әрбір кәсіпорын, мекеме, ұйым өзінің негізгі қызметі бойынша операцияларды жүргізу үшін банк немесе басқа несие мекемесінде бір ағымдағы (есеп айырысу) және бюджеттік шот ашуға құқылы.

Салық төлеушілер тоқсан сайын салық органдарына өздерінің Қазақстан Республикасы көлемінде, сондай-ақ шет елдерде ашылған барлық шоттары (валюталық, депозитті және т.б.) туралы мәліметтер беріп тұруға міндетті.

Кәсіпорынның есеп айырысу шотына өткізілген өнім үшін ақшалар, аванстық төлемдер, банктің несиелері, дебиторлық қарыздар, кассадағы қолма-қол ақша және т.б. келіп түседі.

Есеп айырысу шотынан қолма-қол ақшасыз есептер жүргізіледі, еңбекақы төлеу, іссапар, шаруашылық және өкілдік шығыстарына қолма-қол ақша беріледі. Қолма-қол ақша мәлімдемеге сәйкес босатылады.

Қолма-қол ақша беруді, сондай-ақ есеп айырысу шотынан ақша аударуларын әдеттегіше, банк есеп айырысу шоты иесінің бұйрығы негізінде немесе оның келісімі (акцепті) бойынша жүргізеді.

Ерекше жағдайларда банк есеп айырысу шотынан мәжбүрлі түрде ақша қаражаттарын шығыс етеді. Мысалы, салық органдарының ұйғарымы бойынша төлеу мерзімдері өтіп кеткен салықтар, жинаулар және т.б. аударылады. Одан басқа, өзінің келісімі бойынша ақша қаражаттарын шығыс еті мүмкін, мысалы, банктің несиесін пайдаланғаны үшін (несие үшін процент), есеп айырысу мен кассалық қызмет үшін және т.б.

Банктің қызметтері үшін төлем бойынша шығыстар кәсіпорынның шығындарына, ал кәсіпорынның уақытша еркін қаржыларын пайдаланғаны үшін банктің төлемдері — оның негізгі емес қызметтерінің табыстарына апарылады.

Банктің ағымдағы шотында операциялар жүргізу үшін негіз ретінде бастапқы құжаттар төлем тапсырмалары, чектер, қолма-қол ақшаны өткізу үшін хабарландырулар болып табылады.

Төлем тапсырмасы кәсіпорынның есеп айырысу шотынан алушының есеп айырысу шотына, онда көрсетілген қаржыны шығыс ету үшін қызмет атқарады.

Ақша чегі банкіге қолма-қол ақшаның көрсетілген көлемінде есеп айырысу шотынан босату туралы бұйрық болып саналады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қандай кәсіпорындар және ұйымдармен, тағы қандай себептермен есеп айырысу қатынастары пайда болады?

2. Кәсіпорынның есеп айырысу шотын ашу үшін банкіге қандай құжаттар тапсыру қажет?

3. Банк қандай жағдайларда кәсіпорынның есеп айырысу шотынан мәжбүрлі түрде ақша қаражаттарын шығыс етеді?

4. Банктің операцияларына қандай бастапқы құжаттар негіз болады?

20. Төлем тапсырмаларын дайындау

Төлем тапсырмасы, бұл — банкіге тиісті қаржыларды жеткізушілер, салық органдары және басқа ұйымдарға аудару туралы тапсырма. Бухгалтер оны компьютерде қажетті дана бойынша басады.

Онда төлеуші мен оның банкісінің, алушы мен оның банкісінің реквизиттері, сомасы мен тағайындалуы көрсетіледі. Банктің қызметкері төлем тапсырмасын орындауға қабылдап алып, оның соңғы данасына таңба қояды, одан соң ол операцияны есепте бейнелеу үшін бухгалтерге қайтып береді. Басылған, бірақ банкіге өткізілмеген төлем тапсырмасы он күн ішінде жарамды болып саналады.

Төлеуші болып кәсіпорынның есеп айырысу шоты ашылған банк саналады және сол бөлігінде кәсіпорынның аталуы мен оның есеп айырысу шотының нөмірі көрсетіледі.

Төменде біз ҚР Ұлттық банкіде біздің банкінің берген кодын, ал «дебет» бағанасында ҚР Ұлттық банктегі есеп айырысу шотының шифрын көрсетеміз. Одан төмен алушының банкі, ҚР ҰБ-дегі банкінің коды (МФО — «межфилиальные обороты — филиалдар арасындағы айналымдар»), ал «кредит» бағанасында — ҚР ҰБ-дегі алушы банкінің корреспонденциялық шоты көрсетіледі.

Аударылатын қаржы көлемі бас әріппен сөз түрінде басылады. Оның сандық мөлшері жоғарыдағы оң бұрышта қайталанады.

Төменгі жақта төлемнің тағайындалуы көрсетіледі, басшы мен бас бухгалтердің қолтаңбаларымен қоса, кәсіпорынның мөрі қойылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Төлем тапсырмаларының жәрдемімен қандай операциялар жүргізіледі?

2. Төлем тапсырмасы басылуға тиісті ме немесе қолмен жазылуы мүмкін бе?

3. Төлем тапсырмасында қандай міндетті реквизиттер болады?

4. Төлемнің көлемін көрсету кезінде қандай талаптар қойылады?

5. Төлем тапсырмасына кімдердің қолтаңбалары қойылады?

21. Банкіден қолма-қол ақша алу тәртібі

Кәсіпорын банкіден қолма-қол ақшаны оның атына жазылған ақша чегі бойынша кассир немесе басқа сенімді тұлға арқылы алады.

Чектер арнайы чек кітапшасында болады. Чек кітапшасын алу үшін алушының аты-жөні көрсетілген және оның қолтаңбасының үлгісі берілген арнайы өтініш толтыру қажет. Өтініш басшы мен бас бухгалтердің қолтаңбалары қойылып, кәсіпорынның мөрімен бекітіледі. Сол өтінішіне сәйкес, банк сенімді тұлғаға 25 немесе 50 данаға чек кітапшасын береді. Банкідегі өзінің есеп айырысу шотынан қолма-қол ақша алу үшін бухгалтер ақша чегін толтырады, оған басшымен бірлікте қол таңбаларын қойып, кассирге береді. Чектегі сома жолдың басынан міндетті түрде бас әріппен жазылады.

Кассир алдын ала (шамамен 1—2 күн бұрын) банкіге қажетті сомаға тапсырыс береді, ал одан соң оны чек бойынша алады. Чектер күнін өзгертпей, жазылған күнді есепке алмай, 10 күн ішінде жарамды болып саналады. Чектің түбіртегі есеп регистрінде кассалық операцияларды жазу үшін ақтаушы құжат болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы бухгалтерлік есеп және есеп беру туралы ережелеріне сәйкес, кассирдің штаты жоқ кәсіпорындарда оның міндетін толық материалдық жауапкершілік туралы келісім шарт жасалып, кәсіпорын басшысының жазбаша түрдегі өкімі бойынша бас бухгалтер немесе басқа қызметкер атқаруы мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Ақша чегі не үшін қажет болады?
2. Кассирдің міндетін кәсіпорынның бас бухгалтері атқаруы мүмкін бе?
3. Банкіден ақша чек кітапшасын алу үшін қандай құжаттарды толтыру қажет?
4. Банкіден қолма-қол ақша алудың тәртібі қандай?
5. Банкіден қолма-қол ақша алу кезінде кассир жеке басын куәландыратын құжатты көрсетуге тиісті ме?

22. Банкіге қолма-қол ақшаны өткізу тәртібі

Кассаға есеп айырысу шотынан алынған қолма-қол ақша қатаң мақсатты бағыттар (ақшалар алынған мақсаттар ақша чегінің теріс бетінде көрсетіліп қойылған) бойынша жұмсалу қажет. Ақшаның жұмсалмаған қалдығы кассаға тапсырылады. Алушылар тарапынан қолма-қол ақшамен төленген өнімнің өткізілуінен түскен ақшалар да есеп айырысу шотына өткізіледі.

Есеп айырысу шотына ақша салу шығыс кассалық ордерімен жасалады.

Банкте ақша өткізетін кассир қолма-қол ақша салу бойынша хабарландыруларды толтырады. «Хабарландыру» бланкісін банктің операторынан алу мүмкін. Ол үш бөліктен тұрады. Жоғарғы бөлік банкіде қалады, ортадағы бөлік (квитанция) кассирге беріледі. Хабарландырудың төменгі бөлігі (ордер) де кассирге қайтарылады, бірақ банк тиісті операцияны өткізгеннен соң, банктің көшірмесімен бірге тігіледі.

Үш бөліктің әрбірінде қойылатындар: күні, кімнен ақша қабылдағаны, алушы мен оның банкі, салымның тағайындалуы. Бірінші мен екінші бөліктердің жоғарыдағы оң бұрышында кәсіпорынның есеп айырысу шоты мен сомасы сандармен жазылады. Сол соманың өзі төмендегі тәртіпте сөзбен жазылады: жазуды ол үшін арналған орынның басына тиістіре бас әріппен бастау керек. Орынның қалған жерлерін көлденең сызықпен сызып қою қажет.

Үшінші бөлік сәл басқаша толтырылады. Ордерде алушы банктің коды мен кредит бойынша сомасын көрсету қажет (біздің есеп айырысу шотымызда бұл сома дебет бойынша, ал банкіде — кредит бойынша өтеді).

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Толтырылған чектің теріс бетінде көрсетілмеген мақсаттарға қолма-қол ақшаны жұмсау мүмкін бе?

2. Еңбекақы төлеу үшін алынып, жұмсалмай қалған сома қай мерзімде банкіге өткізіледі?

3. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың бланкісін қайдан алуға болады?

4. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың бланкісі неше бөліктен тұрады?

5. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың қайсы бөлігі банкіде қалады?

6. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың қайсы бөлігі кассирге беріледі?

7. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың қайсы бөлігі банк тарапынан банктің көшірмесімен бірге қайтарылады?

8. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың үш бөлігінің әрбірінде қандай міндетті реквизиттер қайталаанады?

9. Қолма-қол ақша салуға хабарландырудың үшінші бөлігінің толтырылуының басқа екеуінен ерекшелігі неде?

23. Есеп айырысу чектерін қолдану

Есеп айырысу чегі — чек берушінің шотынан чекте көрсетілген соманы аудару жөнінде банкіге жазбаша түрде тапсырма. Біз сатып алушының банкісімен ісіміз болғандықтан, одан ақша алу процесі тездетіледі.

Чектер лимиттік және лимитсіз кітапшалардың чектері болып бөлінеді. Лимиттік кітапшалардың чектерімен тауарлар мен көлік және байланыс қызметтері үшін есеп айырысулар жасалады. Кітапшада лимиттің сомасы мен оған белгіленген мерзім көрсетіледі.

Лимитсіз кітапшалардың чектерін банкіден жолдағы есепті құжаттар есебінен несиені қолданатын кәсіпорындар алады. Олар бойынша сомалар шектелмейді. Олар жіберу стансасынан қабылдау стансасына дейін жүктерді тасымалдау үшін темір жол тарифінің сомасына сәйкес, темір жолдың стансасына өнімнің өткізу барысы бойынша жасалады.

Есеп айырысу чектер кітапшасын алу үшін дағдылы чек кітапшасын алу үшін жазылғандай үлгіде өтініш жазылады. Одан басқа, есеп айырысу чектер бойынша шығыс ету үшін арнайы шотқа есеп айырысу шотынан белгіленген соманы аудару нұсқауымен банкіге төлем тапсырмасы басылуы тиіс.

Материалдық құндылықтарды сатып алу тапсырылған кәсіпорынның қызметкеріне есеп айырысу чектер кітапшасы мен оны пайдалану үшін типтік үлгідегі сенімхат беріледі.

Қазіргі уақытта жалған чектердің көбейіп кетуіне байланысты елімізде чектердің жүруі уақытша тоқтатылған.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Есеп айырысу чектері деген не?
2. Есеп айырысу чектерін қолданғанда есеп айырысу неге тездетіледі?
3. Лимиттік кітапшалардың чектері көмегімен қандай есеп айырысу жасалады?
4. Лимитсіз кітапшалардың чектері көмегімен қандай есеп айырысу жасалады?
5. Банктен есеп айырысу чектердің кітапшасын алу үшін нелерді толтыру қажет?
6. Чектер кітапшасымен бірге кәсіпорынның қызметкеріне қандай құжат беріледі?

24. Вексельдер арқылы есеп айырысу

Вексель, бұл — қатаң белгіленген, жазбаша үлгіде көрсетілген ақшалай борышты міндеттеме. Вексель өзінің иесіне төлеу мерзімі келуі бойынша онда айтылған ақшалай соманы талап етудің сөзсіз құқығын береді. Вексель бойынша оны берген немесе төлеуге келісім берген (акцепттелген) тұлға төлеуге борышты.

Вексель заңмен ұйғарылған үлгіде жазылуға тиісті, тек сонда ғана ол өзінің заңды күшіне енеді. Дұрыс жазылған вексель бойынша төлеуден бас тарту сотқа шағымдануға және борышкердің мүлкі есебінен онда көрсетілген соманы мәжбүрлі түрде өндіруге негіз береді.

Коммерциялық вексельдер, мысалы, сауда операцияларын несиелендіруде қолданылады. Егер сіз тауарды сатушы ретінде 100 % алдын ала төлемді ала білсеңіз, онда бұл, әрине, жақсы болады. Алайда, нашар сұраныс пен өсіп бара жатқан бәсекелестік жағдайларында есеп айырысудың мұндай түрі сирек қолданылады. Сатушыларға тауарларды жеткізіп бергеннен соң, төлемге немесе несиеге беру жағдайына көнуге тура келеді.

Мұндай несиенің бір әдісі болып төлемін белгілі кезеңнен кейін жасау міндеттемесімен вексельді жазып беру саналады.

Вексельді жазып беруші кәсіпорын (тұлға) борышкер болып саналады. Сатылған тауарлардың төлемақысы есебінен вексельді қабылдаушы кәсіпорын (тұлға) кредитор (қарыз беруші) болып саналады.

Вексельдер жай және аударма түрде болады. Жай вексель кредитордың (вексель ұстаушының) пайдасына борышкерге (вексель берушіге) төлеу міндеттемелерін мойындатады.

Аударма вексель (тратта) үшінші тұлғаға (ремитентке) көрсетілген соманы төлеу туралы борышкерге (қарыздарға) бұйрықты мойында-тады.

Борышкер акцепт, яғни төлеуге келісім бергеннен соң, қолма-қол ақшаның қызметін орындай отырып, ол жазумен тұлғалардың шексіз шеңберінде айналып жүре алатын аудару жазуы (индоссамент) траттаға қойылады.

Вексель жеткілікті дәрежеде сенімді бағалы қағаз болғанымен, ол ақшаны қайтарып алуға толық кепіл бола алмайды. Борышкер кәсіпорын (вексель беруші) банкроттық жағдайға түсіп және оның мүлкі барлық вексельдер бойынша төлемдер үшін жетпей қалуы мүмкін.

Жоғары сыныпты (классты) банкілер кепілдік беретін вексельдер сенімдірек болады.

Аударма вексельдермен коммерциялық қызметтің бірқатар ва-рианттары бар. Сатушы траттаны несиенің мерзімі біткенше ұстап тұрып, одан соң олардың төлеуін талап етуі мүмкін. Бірақ, ол вексельді банкіге белгілі мөлшерде кемітумен сатып, оны кепілдікке қойып, банкіден ссуда алып немесе оны бағалы қағаздар нарығында сатып, дереу ақшасын алуды артық көреді. Қазіргі уақытта жеткізушілер мен алушылардың арасында есептесу түрлерін таңдауда шектеулер жойылған. Кәсіпорындар несиеге өнім жіберу, жұмыстар орындау және қызметтер атқаруы мүмкін.

Мұндай жағдайда алушылар мен тапсырысшылар кәсіпорынға тек қана өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) құнын емес, оған қоса төлемдердің мерзімін ұзартқаны үшін өсім — коммерциялық несие үшін процентін аударады. Дәл осындай мәмілелерді жасау үшін вексельді пайдалану өте қолайлы.

Мысалды қарайық: біздің кәсіпорынның жіберілген өнімі есебінен вексель алдық (ұстадық). Вексельді төлеу және оның жабылу мерзімі келгенше № 2020 «Өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді инвестициялар» шотында дебиторлық қарыз есептеліп тұрады. Бұл жағдайда № 2020 шотқа әрбір вексель бойынша қарызды төлеу мерзімдерге негізделіп, есеп айырысулардың ерекше карточкасын жүргізу ұсынылады. Атап айтқанда, қамтамасыз етілген дебиторлық қарызды төмендегіше белгілеу қажет:

1. Төлеу мерзімі әлі келмеген вексельдермен;
2. Дисконтталған (банкіде есепке алынған) вексельдермен;
3. Төлеу мерзімі өтіп кеткен вексельдермен.

Ақша қаражаттың келу барысы бойынша бухгалтерлік есепте мынадай жазу жазылады: Дт 1040 (1010) — Кт 2020.

Қайталау үшін сұрақтар:

Вексель деген не?

Вексель бойынша төлемді кім төлеуге міндетті?

Не үшін вексель қолданылады және оның жағымды жағы неде?

Аударма вексельдің жай вексельден айырмашылығы неде?

Вексель ақшаның қайтарылуына 100 %-дық кепілдік береді ме?

Коммерциялық қызметте аударма вексельді пайдаланудың қандай варианттары бар?

Алынған вексельдер қай шоттарда есепке алынады?

25. Банктің көшірмелері. Есеп айырысудағы қателерді түзету

Кәсіпорын оқтын-оқтын (күнделікті немесе басқа белгіленген мерзімдерде) банкіден өзінің есеп айырысу шотының көшірмелерін алады. Онда операцияның мазмұны шартты кодпен ауыстырылып қойылады.

Банктің көшірмесі белгілі кезеңде кәсіпорынның есеп айырысу шотындағы банкімен жүргізілген операциялардың тізімін құрайды. Ол есеп айырысу шоты бойынша операцияны жүргізгеннен кейін беріледі. Көшірмеге әрбір сома бойынша анықтаушы құжаттар қоса тігіледі.

Банктің көшірмелерін бухгалтерлік өңдеу кезінде банк кәсіпорынның борышкері ретінде болатындығын, өйткені ол кәсіпорынның ақша қаражаттарын сақтап және оны өзінің айналымында пайдаланатындығын есте сақтауымыз қажет. Сондықтан, қаржылардың қалдықтары мен олардың келіп түсуі кәсіпорынның бет есебі кредиті бойынша, ал ақша беру мен аудару — дебет бойынша жазылады. Кәсіпорынның бухгалтері бұл операцияларды №1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты» шотында керісінше тәртіпте жазады.

Егер бухгалтер есеп айырысуда қателесіп, қажет болған сомадан артық ақша аударып қойса, онда бұл жағдай туралы банкіге шұғыл хабар жіберуі қажет. Егер төлем тапсырмасы банкіден өтіп кетсе, онда № 1280 «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек (оның ішінде шағымдар бойынша қойылған)» шотын қолданып, кейінгі

есеп айырысу кезінде қажетті соманы реттеу немесе ақшаны алған тұлғаға артық кеткен қаржыларды қайтару туралы өтінішін жолдауы қажет.

Банктің көшірмелерін бухгалтер тексереді және оның ақ шеттерінде байланысатын шоттардың шифры көрсетіледі. Сол шоттар көшірмеге тігілген құжаттарда да көрсетіледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Банктің көшірмесінің дұрыстығын қалай тексеру қажет?
2. Ағымдағы банктік шоттан қаражатты шығыс етуде қатені тапқан жағдайда не істеу керек?
3. Ағымдағы банктік шоттан қателесіп шығыс етілген сомалар кейінгі есеп айырысуда қалай реттеледі?
4. Ағымдағы банктік шоттан қателесіп шығыс етілген сомалар бойынша қателерді түзету барысында қай шот қолданылады?
5. Ағымдағы банктік шоттан қателесіп шығыс етілген сомаларды қайтару үшін не істеу керек?

26. Ағымдағы банктік шот бойынша негізгі бухгалтерлік проводкалар

№ 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты», бұл — активті баланстық шот.

Оның қалдығы айдың басына есеп айырысу шотында кәсіпорын қаражаттарының мөлшерін бейнелейді, дебет бойынша айналым — өнімді өткізуден, дебиторлық қарыздардың жабылу есебінен, банк несиелерінің келуінен, кассадан қолма-қол ақша салымынан және т.б. келген қаражаттарды есепке алу бейнеленеді. Кредит бойынша әртүрлі төлемдер нәтижесінде, сондай-ақ оларды кассаға өткізу нәтижесінде қаражаттардың кемеуі көрсетіледі. Сол операцияларды жоғарыдағы сызбаларда бейнеледік.

Жылдық есеп беруді дайындаудан бұрын есеп айырысудың түгендеуі жасалуы тиіс. Егер дебиторлық қарыздарды тексеру барысында ол қарызын мерзімінде бермейді деген күмән пайда болса, онда біз өзімізде сол сомаға резерв қалыптастыруымыз мүмкін (Дт № 1290 «Күмәнді талаптар бойынша резерв» шоты мен Кт № 1280 «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек» шоты).

1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары»

Дт

Кт

1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары»	1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары»
Кассаға теңгемен ақша салымдары	Кассаға теңгемен ақша салымдары
1210 «Сатып алушылардың дебиторлық берешегі»	1610 «Берілген қысқа мерзімді аванстар»
Алушылардан ақшаның келіп түсуі	Материалдар жеткізу үшін аванстар берілді
1280 «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек»	3010 «Қысқа мерзімді банктік қарыз»
Дебиторлық қарыздар есебінен ақшалардың келіп түсуі	Алынған қарызды қайтару
3010 «Қысқа мерзімді банктік қарыз»	31 бөлімше «Салықтар бойынша міндеттемелер»
Банктерден қарыз алу	Бюджетке төлемдер жасалды
3510 «Алынған қысқа мерзімді аванстар»	3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»
Тапсырыс берушілерден аванстың келіп түсуі	Алынған тауарлар мен қызметтердің ақысын төлеу
3390 «Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»	3220 «Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер»
Кредиторлық қарыздар есебінен ақшалардың келуі	Жинақтаушы зейнетақы қорына ақшалар аударылды
	3210 «Әлеуметтік сақтандыру бойынша міндеттемелер»
	Бюджеттен тыс қорларға ақшалар аударылды

Қайталау үшін сұрақтар:

1. № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаты» шотында қалдық нені білдіреді?

2. № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаты» шотының дебеті бойынша нелер жазылады?

3. № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаты» шотының кредиті бойынша нелер жазылады?

4. № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаты» шотының жәрдемімен кассадан қолма-қол ақшаны алу және олардың жұмсалмаған қалдығын қайта өткізуді қалай бейнелейді?

5. № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаты» шотында банктің несиелерін алу және төлеуін қалай бейнелейді?

27. Валюталық шоттардағы ақша қаражаттарының есебі

№ 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаты» шотында шетелдік валютадағы операциялар есепке алынады. Бір уақытта олар операцияны жасау күніне жүретін Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің бағамы (курсы) бойынша теңгеде бейнеленеді. Бұл № 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаты» шоты активті екенін еске саламыз. Олардың дебеті бойынша валютаның келуі, кредит бойынша — шығыс етілуі бейнеленеді. Әрбір шетел валютасы бойынша оған қосымша аналитикалық есеп жүргізу қажет.

Бағамдық айырма № 6250 «Бағамдық айырмадан түскен кірістер» шотына апарылады және өткізуден тыс табыстардың (негізгі емес қызметтің табыстары) жеке бабы ретінде бейнеленеді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. № 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаты» шоттардың дебеті бойынша нелер бейнеленеді?

2. Қандай жағдайларда № 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаты» кредиттеледі?

3. № 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаты» шоттарға аналитикалық есепті жүргізу қандай жағдайларда ұсынылады?

4. Бағамдық айырма пайда болу жағдайында қай шоттар дебеттеледі және кредиттеледі?

28. Кассалық операциялар жүргізудің тәртібі

Қолма-қол ақшаны қабылдау, сақтау және жұмсау үшін кәсіпорында касса болады. Қолма-қол ақшамен жұмыс істеу ережелері ҚР Ұлттық банкінің нұсқауымен бекітілген.

Нұсқау мыналарды ұйғарады:

— ҚР банк мекелерінде барлық ақша қаражаттарын сақтау;

— чекте көрсетілген мақсаттарға, банктерден алынатын қолма-қол ақшаларды жұмсау;

— банк мекемелерімен бекітілген лимиттер шегінде кәсіпорынның кассасында қолма-қол ақшаны сақтау;

— кассалық құжаттарды дайындау және қолма-қол ақшаны қабылдау мен беру тәртібі;

— ақша қаражаттарын сақтау мен тасымалдау кезінде олардың түгелдігін қамтамасыз ету бойынша көрсетулер;

— кәсіпорын кассаларының орнын жабдықтау тәртібі.

Кассир жұмысқа орналасқан кезде кассалық операцияларды жүргізу ережелерімен танысып және кәсіпорын әкімшілігімен толық жеке материалдық жауапкершілік туралы келісім шартқа отыруға тиісті. Ол өзі қабылдаған құндылықтардың түгелдігі үшін Материалды жауапты болады.

Кассалық операцияларды дайындау кезінде төмендегі құжаттар пайдаланылады:

— кіріс кассалық ордерлер;

— шығыс кассалық ордерлер;

— кіріс және шығыс кассалық ордерлерді тіркеу журналы;

— кассалық кітап.

Кассаға қолма-қол кіріс кассалық ордер бойынша қабылданады, ал шығыс етілуі — шығыс кассалық ордерлер арқылы жасалады. Оларға ақша алу немесе беруге негіз болған құжаттар қоса тігіледі.

Ақша өткізетін тұлғаға кіріс кассалық ордердің бөлігі болатын жыртылмалы квитанция беріледі.

Қолма-қол ақша беру кезінде шығыс кассалық ордер немесе оған қоса тігілетін құжаттарда қаржы басқарушының қолтаңбасы болуы тиіс. Құжаттарға келсек, олар қайта пайдалану мүмкіндігін болдыр-

майтын күні, айы, жылы белгіленген «Алынды» немесе «Төленді» таңбасымен жойылады. Кіріс және шығыс кассалық ордерлерде ешқандай өшірулер мен түзетулерге жол берілмейді.

Егер ақша бұл кәсіпорында жұмыс істемейтін тұлғаға берілетін жағдайда, сол шығыс ордерінде реквизиттері жазылатын төлқұжат немесе оның орнына жүретін құжатын көрсетуге тиіс.

Кіріс және шығыс ордерлер, оларға кезекті нөмір беріледі, тіркеу журналында есепке алынады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кассалық операцияларды жүргізу кезінде қай құжатты басшылыққа алу қажет?

2. Кассир қабылдаған құндылықтардың түгелдігі үшін жеке материалдық жауапты бола ма және ол қалай заңдастырылады?

3. Кассалық операцияларды жасау үшін қандай құжат қолданылады?

4. Қолма-қол ақша беру кезінде қаржы басқарушысының қолтаңбасы болуы тиіс пе және қандай құжаттарда?

5. Кіріс және шығыс кассалық ордерлерге өзгерістер енгізуге рұқсат етіле ме?

6. Сіздің кәсіпорыныңызда жұмыс істемейтін тұлғаға кассадан ақша беру қалай жүргізіледі?

7. Кіріс және шығыс кассалық ордерлер қайда тіркеледі?

29. Кассалық кітап жүргізу

Кассалық операциялар бухгалтерлік кітаптарды жүргізу жөнінде алдын ала қарастырылған барлық талаптарға сай келетін кассалық кітапта жазылады.

Беттер нөмірленіп, кітап түптеліп, ал ондағы парақтарға саны басшы мен бас бухгалтердің қолтаңбалары және кәсіпорынның мөрі қойылуы тиіс.

Кассалық кітаптағы жазулар көшіргіш арқылы 2 данада жазылады. Екінші данасы — жыртылмалы, оған тіркелетін құжаттарды қоса, ол кассирдің есебі болып саналады. Есеп күнделікті қолма-қол ақшаның келуі мен шығыс етілу барысы бойынша жазылады.

Кассалық кітапты толтыру үлгісі
20__ ж. 10 қаңтарындағы касса 1 парақ

Құжат-тың №	Шаруашылық операцияның мазмұны	Байланыс шоты	Кіріс	Шығыс
Күннің басталуына қалдық			250	—
1	Ш.Сеитовтан есепті соманың қайтарылуы	1250	1200	—
2	«Темір-банк» ААҚ банкіден АБ № 026036 чек бойынша ақша кірісі	1040	90000	—
3	А.Сәрсенбаевқа — іссапар шығыстарына есепті сома берілді	1250	—	5000
4	Желтоқсан айының еңбекақысы төленді	3350	—	85000
Бір күндегі жиынтық			91200	90000
Күннің соңына қалдық			1450	—
Оның ішінде еңбекақы төлеуге			—	—

Кассир: _____ (қолтаңбасы)
 Құжаттарды тексеріп және екі кіріс, екі шығыс
 кассалық ордер қабылдадым
 Бухгалтер: _____ (қолтаңбасы)

Қолма-қол ақша сейфте сақталады. Онда қатаң есеп берудің бланкілері (еңбек кітапшалары мен оларға қосымша беттер, автокөлік жолдама қағаздарының квитанциялары және т.б.) және басқа бағалы құжаттар (демалыс үйлері мен санаториларға жолдамалар, пошталық маркалар, қоғамдық көлікте жүру талондары, кәсіпорын қайта сатып алған акциялар) да болуы мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кассалық кітапты дайындау үшін қандай талаптар қойылады?
2. Кассалық кітаптағы жазу неше данада жазылуы тиіс?
3. Кассалық есепті жазудың мерзімділігі қандай?
4. Қолма-қол ақша қайда сақталады?
5. Кассада қолма-қол ақшадан басқа нелер сақталуы мүмкін?
6. Қатаң есеп берудің бланкілері қай шотта есепке алынады?
7. Касса бойынша жазулар үшін қай шот қолданылады?

30. Есепті тұлғалармен есеп айырысу

Есепті тұлғалар болып кассада шаруашылық, іссапар шығыстары мен материалдар сатып алу үшін қолма-қол ақшаны алдын ала алған кәсіпорынның қызметкерлері саналады. Кассада шаруашылық және басқа шығыстарға қолма-қол ақша алуға құқылы лауазымдар мен тұлғалардың тізімін кәсіпорынның басшысы бекітеді, ал іссапарларға қаражаттар оның бұйрығы негізінде беріледі.

Қызмет іссапары болып тұрақты жұмысынан (кәсіпорынның жайғасу орнынан) тыс қызмет тапсырмасын орындау үшін ұйым басшысының ұйғарымы бойынша қызметкердің сапары саналады. Іссапарына берілетін соманың мөлшері іссапардың мерзімі және оның тағайындалу орнымен шектеледі, өйткені сапардың екі жағына жолақы, іссапардағы тәуліктік және пәтер ақылар төленуге жатады.

Қызмет іссапарларының тәртібі мен жағдайлары Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен белгіленеді.

Есепті тұлғалармен есеп айырысу № 1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шотында жүргізіледі. Есепті тұлғаның кәсіпорын алдындағы қарызы іссапар мен алынатын сомалар бойынша есеп беру мерзімдері өтіп кетпегенше әдеттегіше болып есептеледі.

Бұл қарыз № 1250 шоттың дебеті, ал оның жойылуы кредит бойынша бейнеленеді. Егер барлық алынған ақшалар жұмсалмаған жағдайда, олардың сол бөлігі кәсіпорынның кассасына қайтарылады (№ 1010 шоттың дебеті мен № 1250 шоттың кредиті бойынша). Егер ақшалар артық жұмсалса және ол шығыстар құжаттар арқылы дәлелденіп, кәсіпорынның басшысымен бекітілсе, онда кассада қосымша ақша беріледі.

Қалай болған жағдайда есепті тұлға оған барлық шығындарды дәлелдейтін құжаттар (көліктерге билеттер, қонақүйлер мен дүкендердің шоттары және т.б.) қоса тігілген аванстық есеп жасайды.

Егер есепті тұлғалардың саны көп болса, онда арнайы ведомостарда олардың аналитикалық есебін жүргізу мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорынның кассасынан есепті түрде кім қолма-қол ақша алуға құқылы?
2. Есепті сомалар қандай мақсаттарға алынады?
3. Іссапар деген не?
4. Жұмсалған сомалар туралы дұрыс аванстық есеп қалай жасалады?
5. Есепті тұлғалармен есеп айырысу есебі қай шотта жүргізіледі?

6. Есепті тұлғалармен есеп айырысудың аналитикалық есебін қалай ұйымдастыруға болады?

31. Кассалық операциялардың есебі бойынша негізгі бухгалтерлік проводкалар

Қолма-қол ақшаның келуі мен берілуінің синтетикалық есебі № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» активті шотында жүргізіледі. № 1010 шоты бойынша сальдо айдың басына кассадағы қолма-қол ақшаның қалдығын көрсетеді. Дебет бойынша айналым — есеп айырысу шотынан ақшаның келуі, өнімнің өткізілуі үшін қолма-қол ақшамен төленуі, есепті сомалардың жұмсалмаған бөлігін кассаға қайтару және т.б. бейнеленеді. Кредит бойынша — қолма-қол ақшаның жұмсалуды бейнеленеді.

Бұл операцияларды төмендегі сызбаларда бейнелейміз.

1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары»

Дт	Кт
<p>1210 «Сатып алушылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»</p> <hr/> <p>Өткізілген өнімдер үшін теңгемен ақша алынды</p> <hr/> <p>1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»</p> <hr/> <p>Есепті тұлғалардың пайдаланбаған қаражаттарын қайтару</p> <hr/> <p>1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары»</p> <hr/> <p>Есеп айырысу шотынан қолма-қол ақшаның келуі</p> <hr/> <p>3390 «Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»</p> <hr/> <p>Кредиторлық қарыздардың жабылуы</p>	<p>1310 «Шикізат пен материалдар»</p> <hr/> <p>Келген материалдарға теңгемен ақша төленді</p> <hr/> <p>1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»</p> <hr/> <p>Тұлғаларға есепті негізде ақша беру</p> <hr/> <p>1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары»</p> <hr/> <p>Қолма-қол ақшаны есеп айырысу шотына өткізу</p> <hr/> <p>3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»</p> <hr/> <p>Бюджетке төлемдер жасалды</p>

Қазақстан Республикасындағы бухгалтерлік есеп және есеп беру туралы ережелерге сәйкес, кәсіпорын жыл сайын мүліктің, оның ішінде кассадағы қолма-қол ақшаның түгендеуін жүргізіп отыруы тиіс. Түгендеу кезінде бухгалтерлік есептегі мәліметтер мен қолма-қол ақшаның нақты мөлшері арасындағы айырмашылығы төмендегі тәртіппен реттеледі.

Ақша қаражаттарының артығы кіріске алынып және қаржылық нәтижелерге апарылуға жатады. Есепте артық сомаға № 1010 шоттың дебеті мен № 6280 «Басқа да кірістер» шотының кредиті бойынша проводка жазылады. Кейін артық ақша мен айыпты тұлғалар анықталады.

Ақшаның кем шығуы айыпты тұлғалардың есебіне апарылады. Егер олар анықталмаған немесе олардан өндіру жөнінен сот талап арызын қанағаттандырмаған жағдайда, залалдар өндірістің шығындарына (№ 7210 «Әкімшілік шығыстар» шотының дебеті мен № 3540 «Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер» шотының кредиті бойынша) проводка арқылы шығыс етіледі. Кем шығулар сомасына мына проводкалар: № 3540 шоттың дебеті мен № 1010 шоттың кредиті бойынша, ал ақша төлеу кезінде № 1010 шоттың дебеті мен № 3540 шоттың кредиті бойынша жазылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» шотындағы қалдық нені білдіреді?
 2. № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» шотының дебеті бойынша нелер жазылады?
 3. № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» шотының кредиті бойынша нелер жазылады?
 4. № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаты» шотында есепті түрде алынған сомалар бойынша есеп айырысу қалай бейнеленеді?
 5. Кассаны түгендеу не үшін қажет?
 6. Түгендеу барысында анықталған кассадағы ақшаның артығын есепте қалай бейнелеу мүмкін?
- Түгендеу барысында анықталған залалдарды өндіріс шығындарына шығыс етілуін сызбада бейнелеңіз?
- Түгендеу барысында анықталған залалдарды Материалды жауапты тұлғалардан өндірілуін сызбада бейнелеңіз?

II бөлімше. ЕҢБЕКАҚЫ БОЙЫНША ЕСЕП АЙЫРЫСУ

32. Еңбекақы бойынша есеп айырысуды ұйымдастыру

Еңбек пен еңбекақының есебі бухгалтер жұмысының көп еңбекті қажет ететін және ең жауапты учаскелерінің бірі болып саналады.

Қазіргі уақытта еңбек табыстары максималды мөлшермен шектелмейді, олардың көлемі жеке тұлғалардан ұсталатын табыс салығымен ғана реттеледі.

Еңбекке ақы төлеу екі түрге бөлінеді: жұмыс көлемі бойынша (есептің негізіне орындалған жұмыстың көлемі мен оның бірлігінің бағаланы арқылы алынатын жағдай), уақыт бойынша (есептің негізіне жұмыстың 1 сағат уақытының тарифтік мөлшерлемесі немесе атқарылған уақыт үшін еңбекақы мөлшері (оклад) алынатын жағдай).

Жұмыс көлемі бойынша еңбекақыны есептеу. Мысалы:

Жұмысшының бір сағаттық тарифтік мөлшерлемесі — 50 теңге. Өнімнің бір бірлігін жасаудың уақыт нормасы — 30 минут. Өнім бірлігінің еңбекақы мөлшері — 25 теңге (50x30/60). Бір айда өнімнің 400 бірлігі жасалды. Жұмыс көлемі бойынша еңбекақы (25 теңге x 400) = 10000 теңгені құрайды.

Уақыт бойынша еңбекақыны есептеу. Мысалы:

Жұмысшы бір айда 80 теңге мөлшердегі сағаттық тарифтік мөлшерлеме бойынша 120 сағат уақыт бойы еңбек етті. Оның уақыт бойынша еңбекақысы 9600 теңгеге тең болады (80 теңге x 120);

Қызметкердің лауазымды мөлшерлі еңбекақысы 9200 теңгеге тең болады. Ол 23 жұмыс күні орнына 16 жұмыс күндерінің уақытын атқарды. Одан соң қызметкер демалысқа шығып кетті. Есепті айдың 1 күндік орташа еңбекақы — 400 теңгеге тең болады (9200 : 23). Уақыт бойынша еңбекақы (демалыстың ақысыңыз) 6400 теңгені (400 x 16) құрайы.

Сондай-ақ, негізгі еңбекақыға жұмсалған еңбек немесе атқарылған уақыт үшін төлем жатады. Қосымша (заңдарға сәйкес төлеуге жататын атқарылған уақыт үшін) еңбекақыға демалыс, еңбекке уақытша жарамсыздық бойынша парақтар және т.б. бойынша төлемдер, еңбекақыға әртүрлі қосымшалар жатады.

Кооператив, акционерлік қоғамдар мен басқа коммерциялық құрылымдардың қызметкерлері олардың негізгі жұмыс орны бойынша қосымша еңбекақы алуға құқылы. Барлық жағдайларда атқарылған және атқарылмаған уақыт жұмыс уақыты есебінің

табелінде көрсетілуі тиіс. Қосымшаларды төлеу шарттары мен нақты мөлшерлері кәсіпорынның өзінде белгіленеді және еңбекақы туралы ережелерде немесе ұжымдық келісім шарттарында көрсетіледі.

Қазіргі уақытта кәсіпорындарда еңбекақы қоры қалыптастырылмайды. Пайдадан қажетті төлемдер жасалғаннан соң, тұтыну қоры ұйымдастырылады. Бұл қордың есебінен негізгі және қосымша еңбекақы төленуі, емдеу, демалысқа жолдамалар мен қызметкерлерге ақысыз түрде көрсетілген қызметтердің құнын төлеу және т.б. жасауы мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Еңбекақы максималды мөлшерлермен шектеле ме?
2. Еңбекақы төлеудің қандай түрлері бар?
3. Негізгі еңбекақы деген не?
4. Қосымша еңбекақы деген не?
5. Коммерциялық құрылымдардың қызметкерлері қосымша еңбекақыға құқылы ма және қандай жағдайларда?

33. Еңбекақының аналитикалық есебі

Бет есептер. Есептеу-төлем ведомосы

Қызметкерлер құрамының есебін кадрлар бөлімі немесе арнайы тағайындалған адам жүргізеді. Әрбір жұмысқа қабылданған (тұрақты, уақытша, маусымды түрде) адамға жеке карточка толтырылады және оған өзінің табельді нөмірі беріледі. Кәсіпорын басшысының бұйрықтары немесе ұйғарымдары негізінде бухгалтер әрбір қызметкерге бет есеп ашады. Онда қызметкердің анықтама мәліметтері көрсетіледі және есептелген сомалар мен ұсталымдар туралы барлық мағлұматтар жинақталады.

Жұмыс уақытының есебі белгіленген үлгідегі жұмыс уақытын пайдалану табельдерінде жүргізіледі.

Есептелген сомалар мен ұсталымдар туралы мәліметтер бет есептен барлық қызметкерлер бойынша қосылатын белгіленген үлгідегі есептеу-төлем ведомостарына көшіріледі.

Бұл ведомостың негізінде синтетикалық есепте № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотында, кредит бойынша — есептелген сомалар, дебет бойынша — кассадан қолма-қол ақша беру, табыс салығын ұстау, еңбекақыны заттай түрде беру, басқа ұсталымдар және т.б. бейнеленеді.

Бұл ведомость бойынша басшы мен бас бухгалтердің қолтаңбалары қойылғаннан соң, берілуге тиіс барлық сомада шығыс қас-салық ордер толтырылып, еңбекақы беріледі. Кәсіпорында жұмыс істемейтін тұлғалар еңбекақы алу кезінде төлқұжат немесе оның жеке басын куәландыратын басқа құжат көрсетуі тиіс.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бет есеп не үшін керек?
2. Еңбекақы беруге есептеу-төлем ведомосы аналитикалық есепте қандай рөл атқарады?
3. Есептеу-төлем ведомосынан № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотына қандай мәліметтер көшіріледі?
4. Есептеу-төлем ведомосына кімдер қолтаңбасын қояды?

34. Еңбекақыдан ұсталымдардың түрлері. Жеке тұлғалардан табыс салығын ұстау тәртібі

Есептелген еңбекақыдан әртүрлі ұсталымдар мен шегерулер жасалады: табыс салығы, алдын ала берілген ақшалар, кәсіпорын қызметкерінің келтірген материалдық зиянының орнын толтыру, еңбекақы есебінен босатылған тауарлар үшін және орындау қағаздары бойынша ұсталымдар мен т.б.

Табыс салығы Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» 2001 жылғы 12 маусымдағы № 209-ІІ кодексі (Салық кодексі) бойынша (соңынан келетін өзгерістер мен қосымшаларын қоса) ұсталады.

Егер ол бұрын айлық табыстардан есептелген болса, енді бір жылда алынған жиынтық табысына негізделіп, есептеледі. Бухгалтер ай сайын табыс салығын ұстап, оны бюджетке аударады, ал келесі жылдың басында (1 сәуірден кеш қалмай) барлық төлемдер туралы мәліметтерді кәсіпорынның орналасқан жері бойынша салық инспекциясына тапсырады.

ҚР Жеке тұлғалардан табыс салығы туралы (соңынан келетін өзгерістер мен қосымшаларын қоса) заңында бірқатар жеңілдіктер қарастырылған. Атап айтқанда, штаттағы қызметкерлердің салық салынатын мөлшерінен бір айлық есептік көрсеткіші шегеріледі, ал оның асырауында 1, 2 және одан көп балалары болса, онда соған сәйкес айлық есептік көрсеткіштердің саны қоса шегеріледі. Штаттан тыс қызметкерлер (мысалы, мердігерлік келісімдері

бойынша жұмыс істейтін) өздерінің негізгі емес жұмыс орнында мұндай жеңілдіктерді қолданбайды.

Әлеуметтік сақтандыру және зейнетақымен қамтамасыз ету бойынша жәрдемақылардан (уақытша еңбекке жарамсыздық бойынша жәрдемақылардан басқа), зейнетақыдан, табиғи апаттар мен төтенше жағдайларға байланысты кәсіпорын тарапынан берілетін материалдық жәрдем сомаларынан, қызметтен босарда алатын жәрдемнен, іссапар шығыстарынан және төлемдердің кейбір басқа түрлерінен табыс салығы ұсталмайды.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Есептелген еңбекақыдан ұсталымдардың қандай түрлері болады?
2. Табыс салығы қалай есептеледі?
3. Қызметкерлер өздерінің негізгі жұмыс орнында салық салыну бойынша қандай жеңілдіктерді пайдаланады?
4. Төлемдердің қандай түрлерінен табыс салығы ұсталмайды?

35. Еңбек демалысы уақытына ақша есептеу

Жыл сайын штаттағы қызметкерлерге кезекті демалыс уақыты беріледі. Біріншісі — жұмысының 11 айлық мерзімі өтуі бойынша, одан кейінгілеріне — кәсіпорынның әкімшілігімен бекітілген және кәсіподақ комитетімен (егер кәсіпорын кәсіподаққа кірген болса) келісілген график бойынша берілді. Демалыстың минималды ұзақтығы 24 жұмыс күніне (1992 жылдың 1 қаңтарынан бастап) тең болады.

Демалыс ақша сомаларын есептеу үшін кімге демалыс берілетіндігі, қай күннен және уақыттың ұзақтығы қандай екендігі көрсетілген бұйрық негіз болады.

ҚР «Кәсіпорындар мен кәсіпкерлік қызмет туралы» заңы негізінде қызмет ететін кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар қызметкерлерінің жыл сайынғы демалысының төлемі демалысқа шығудан алдын (1-інен 1-ші күнге дейін) екі соңғы айдағы еңбекақыдан жасалады.

Демалысты орнын толтырумен ауыстыруға тиым салынады. Егер есепті кезеңде немесе қызметкер демалысқа шыққан айда сала бойынша немесе кәсіпорында тарифтік деңгей немесе еңбекақы мөлшері арттырылса, онда қызметкердің еңбекақысы арттыру

коэффициентіне түзетіледі. Егер тарифтік мөлшерлеме немесе еңбекақы мөлшерін арттыру нақты бір қызметкерде болса, онда түзету жасалмайды.

Қалай болған жағдайда, есепті кезеңде жұмыс уақытын толық атқарған қызметкердің демалысқа берілетін жалақысы ҚР заңдарымен белгіленген минималды еңбекақыдан кем болмауы керек.

Демалыстың ұзақтығы күнтізбелік күндерде саналады, сондықтан 1 күндік орташа еңбекақыны есептеу кезінде есепті кезеңдегі еңбекақының сомасы сол кезеңдегі күнтізбелік күндердің ҚР заңдарымен белгіленген мерекелік күндерін шығарып тастаған санына бөлінеді. Одан соң, 1 күндік орташа еңбекақы демалыстың күнтізбелік күндер санына көбейтіледі.

Егер қызметкер өзінің кезекті демалысын пайдаланбай тұрып жұмыстан босаса немесе басқа кәсіпорынға ауысатын болса, онда оған демалыстың орнын толтыру есептеледі. Ол үшін пайдаланбаған демалыс күндерінің санын есептейді: жұмыстың әр айы үшін, ең кемінде, 2 күннен (24:12) берілуі тиіс. Егер, мысалы, демалыстан түскен соң 5 ай уақыт жұмыс атқарылса, онда пайдаланбаған демалыс уақыты 10 күнге тең болады (5x2).

Қазақстан Республикасының еңбек туралы заңдарына сәйкес, штаттарды қысқартумен байланысты кәсіпорыннан босатылатын қызметкерлерге екі орташа айлық еңбекақы мөлшерінде қызметтен босарда алатын жәрдемақы беріледі. Ол жәрдемақының мөлшері жұмыстың соңғы екі айының орташа еңбекақысы есебінен анықталады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Демалыстың ақшасын есептеу үшін қандай көрсеткіштер негіз болады?
2. Демалыстың еңбекақысы үшін минималды мөлшер бола ма?
3. Демалыстың еңбекақысын есептеудің тәртібі қандай?
4. Жұмыстан босаған кезде пайдаланбаған демалыс үшін орнын толтыру қалай есептеледі?
5. Демалыстың еңбекақысын есептеу кезінде қандай құжатты пайдалану керек?
6. Қызметтен босарда алатын жәрдемақыны қалай есептеу керек?

36. Еңбекақы бойынша есеп айырысудың синтетикалық есебі. Депонирленген еңбекақының есебін ұйымдастыру

Еңбекақы № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» пассивті баланстық шотында есепке алынады. Бұл шоттың кредиті бойынша есептелген еңбекақы мен әртүрлі жәрдемақылар, ал дебеті бойынша — ұсталымдар бейнеленеді. Кредиттік және дебеттік жақтар арасындағы айырма кәсіпорын қызметкерлеріне берілуге тиіс сомаға сәйкес келеді. Оны кассадан берген соң, шот жабылады.

Уақытында алынбаған еңбекақы депонирленеді. Бұл процедура төмендегіше орындалады. Еңбекақы беру үшін белгіленген 3 күн өткен соң, кассир есептеу-төлем ведомосында ақша алу жөнінде қолтаңбаларын тексеріп алынған еңбекақыны қосып шығады. Еңбекақысын алмағандардың фамилияларының қарсысына «Алыну туралы қолтаңба қою» бағанасында таңба қойылады немесе қолмен «депонирленді» деп жазылады. Бұл жағдайда есептеу-төлем ведомосы екі сома — қолма-қол ақша берілді және депонирленді бойынша жабылады.

Депонирленген еңбекақының аналитикалық есебі берілмеген еңбекақының реестрінде, берілмеген еңбекақының арнайы кітабында немесе депоненттік карточкаларда әрбір сұралмаған сома бойынша ұйымдастырылады.

№3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотын жабу кезінде депонирленген сомаға бұл шоттың дебеті бойынша және сол мақсаттар үшін «Депоненттер» субшоты ашылған № 3540 «Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер» шотының кредиті бойынша жазу жазылады. Ал, ақшаның қалдығын біз есеп айырысу шотына өткізуге тиістіміз, өйткені банкіден алынған қолма-қол ақша қатаң түрде мақсатты тағайындалумен жұмсалады.

Депонентті беру кезінде біз қайтадан есеп айырысу шотынан кассаға талап етілетін соманы («Кассاداғы қолма-қол ақша» шотының дебеті және «Басқа кредиторлық қарыздар» — «Депоненттер» субшотының кредиті бойынша) алып, айтылған депонентті жабамыз.

Сұралмаған депонирленген еңбекақыны кәсіпорын үш жыл бойы сақтайды, одан соң бюджетке аударады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Еңбекақы бойынша есеп айырысу қай шотта бейнеленеді?
2. № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотының кредиті бойынша нелер анықталады?
3. № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотының дебеті бойынша нелер анықталады?
4. Егер 3 күн мерзімі өткеннен кейін шотты жабу кезінде еңбекақы толық алынбаса, не істеу керек?
5. Депонирленген еңбекақының аналитикалық есебін қалай ұйымдастыру керек?
6. Депонирленген еңбекақы қай синтетикалық шотта есепке алынады?
7. Бұрын депонирленген еңбекақыны төлеу қажет болған кезде не істеу керек?
8. Сұралмаған депонирленген еңбекақымен не істеу керек?

37. Еңбекақы бойынша есеп айырысудың есебі жөнінен негізгі бухгалтерлік проводкалар

Еңбекақы, өнім, жұмыстар мен қызметтер өзіндік құнның элементі болып саналады. Бірақ, ол өзіндік құнға алуан түрде енгізіледі. Тікелей өнім өндіретін жұмысшылардың еңбекақысы № 8012 «Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы» шотына жабылады. Өкімшілік-басқару және кіші қызметші персоналдың еңбекақысы № 7210 «Өкімшілік шығыстар» шотына жабылады.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік сақтандыру мен зейнет-ақымен қамтамасыз ету қорлары есебінен жәрдемақыларды есептеу кезінде № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шоты және кредиттеледі, ал онда тиісті қорлар қалыптастырылған № 3540 «Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер» шоты дебеттеледі.

Қазіргі уақытта кейбір кәсіпорындарда жұмысшыларға еңбекақыны заттай, яғни тауар, өнім және қызметпен төлеу әдісі кеңінен таралған. Бұл жағдайда № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шоты дебеттеледі, ал № 3540 «Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер» шоты кредиттеледі. Бұған «Заттай төлеу» субшотын ашу ұсынылады.

**Еңбекақы бойынша есеп айырысулардың жазылу сызбасы
№ 3350 шот «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»**

Дт		Кт	
1010 «Кассадағы теңгемен ақша каражаты»		3210 «Әлеуметтік сақтандыру бойынша міндеттемелер»	
	Төленген еңбекақы, жәрдемақылар	Әлеуметтік сақтандыру есебінен есептелген жәрдемақылар	
3120 «Жеке табыс салығы»		7210 «Әкімшілік шығыстар»	
	Табыс салығының ұсталуы	Кәсіпорынның әкімшілігіне есептелген еңбекақы	
3390 «Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»		8012 «Өндірістік жұмысшылардың еңбекақы»	
	Орындаушы парақтар мен еңбекақы есебінен босатылған тауарлар үшін ұсталымдар	Жұмысшыларға есептелген еңбекақы	

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Жұмысшылардың еңбекақысын өнімнің өзіндік құнына енгізу үшін қандай шот пайдаланылады?
2. Әкімшілік-басқару персоналының еңбекақысын өнімнің өзіндік құнына енгізудің тәртібі қандай?
3. № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотының кредиті бойынша еңбекақыдан басқа нелер бейнеленеді?

38. Мердігерлік келісім шарт бойынша жұмысшылардың еңбекақысын есептеудің ерекшеліктері

Мердігерлік келісім шарт жұмысшылардың қатаң түрде белгіленген көлемі бойынша есеп айырысулар үшін жасалады. Оқтын-оқтын қайталанатын жұмыстарға еңбек келісімі жасалады.

Мердігерлік келісім шартты жасау кезінде төмендегілерді ескеру керек:

1. Қазіргі уақытта бұл сомалар бойынша әлеуметтік салықтың есептеулері жүргізіледі;

2. Табыс салығы ҚР Үкіметімен бекітілген нұсқауға сәйкес мөлшерлемелер бойынша есептеледі;

3. Негізгі қызметте жұмыс істейтін жұмысшылардың еңбекақысына шығыстардың нормаланған мөлшерін анықтау үшін негізгі қызметте жұмыс істейтін жұмысшылардың тізім бойынша нақты орташа санын есептеу керек. Онда мердігерлік келісім шарт пен басқа азаматтық-құқықтық сипаттағы келісім шарттар, сондай-ақ қосымша жұмыс істеу бойынша еңбектенгендердің есебі қоса анықталады. Келісім шарттар бойынша жұмыс істейтіндердің тізім бойынша нақты орташа санын есептеуде тек келісім шарт бойынша төлем жасалған айда ғана енгізілетінін ескеру керек.

Мысалы, тізім құрамы — 10 адам, мердігерлік келісім шарт бойынша 20 адам жұмыс істейді, келісім шарт 3 айға жасалып, наурыз айында төлеуге есептелген. Жұмысшылардың тізім бойынша орташа саны 30 адамға тең:

$$\sqrt{10+10+(20 \times 3+10)}:3$$

Егер кәсіпорында табельді есеп жоқ болса және келісім шартта атқарылатын уақыттың сағаттар саны көрсетілмесе, онда есепке атқарылған сағаттардың нақты санынан тәуелсіз 1 күн алынады (бұл жұмысты орындау үшін қажет болған жұмысшылардың санынан көбірек келісім шартты жасау жолымен олардың санын көбейту үшін жиі қолданылады).

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Мердігерлік келісім шарт қандай жұмыстарға жасалады?
2. Оларға әлеуметтік салық есептеледі ме?
3. Мердігерлік келісім шарт бойынша төлемдер кезінде табыс салығы қандай мөлшерлеме бойынша есептеледі?
4. Мердігерлік келісім шарт бойынша жұмыс істейтін жұмысшылар еңбекақыға шығыстардың нормаланған мөлшерін анықтау үшін тізім бойынша нақты орташа санның есебіне ене ме?

III бөлімше. ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ БОЙЫНША ЕСЕП АЙЫРЫСУЛАРДЫҢ ЕСЕБІ

39. Қазақстан Республикасының жинақтаушы зейнетақы қорына жарналар есептеу (ЖЗҚ)

Қазақстан Республикасында жинақтаушы зейнетақы қоры (ЖЗҚ) әлеуметтік қамсыздандыру мақсатымен ұйымдастырылады, бірақ әлеуметтік қамсыздандыру қорынан ерекшелігі, ол мемлекеттік зейнетақылар төлеуге арналған.

Жинақтаушы зейнетақы қорына жарналардың мөлшері жыл сайын белгіленеді. 1999 жылдан бастап ол есептелген еңбекақының 10 %-ын құрайды. Ол еңбекақидан ұсталады және еңбекақы бұл жағдайда тек қана есептеу мөлшері болып саналады.

ЖЗҚ-на жарналар зейнетақы есептелетін еңбекақының барлық түрлерінен, оның ішінде мердігерлік келісім шарт бойынша жұмыстар орындағаны үшін сыйақыларға да есептеледі. ЖЗҚ-на жарналар, мысалы, пайдаланбаған демалыс үшін орнын толтыру, материалдық жәрдем, сыйақылар мен жүлделер, қызметтен босарда алатын жәрдемақы және әлеуметтік қамсыздандырудың қаржыларынан берілген жәрдемақыларға есептелмейді.

ЖЗҚ-на жарналарды кәсіпорын әр тоқсанда 1 рет төлейді. ЖЗҚ-на қаржылар аударуға берілген төлем тапсырмаларынсыз банкіден қолма-қол ақша берілмейді.

Уақытында төленбеген сома төлем қарызы болып саналады және оның өсімі қоса өндіріледі. Егер ЖЗҚ-да қаржылардың сомасы жасырылып немесе төмендетілсе, ол кәсіпорыннан айыппұл ретінде өндіріледі, қайталап тәртіп бұзылған кезде айыппұл екі есе көлемінде салынады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қазақстан Республикасы жинақтаушы зейнетақы қорының қаржылары қандай мақсаттарға жұмсалады?
2. Қазақстан Республикасы жинақтаушы зейнетақы қорына жарналардың мөлшері қандай?
3. Қазақстан Республикасы жинақтаушы зейнетақы қорына жарналарды есептеу мөлшері қандай?
4. Қазақстан Республикасы жинақтаушы зейнетақы қорына қаржыларды төлемегені үшін қандай шаралар қолданылады?

40. Қазақстан Республикасы әлеуметтік қамсыздандыру қорының ұйымдастырылуы мен жұмсалуды

Әлеуметтік қамсыздандыру жұмыс орны мен лауазымына тәуелсіз еңбекшілердің барлық категориясына қатысты. Жинаулар төлемінен тек қана мүгедектердің қоғамдық ұйымдары мен сол ұйымдардың меншігіндегі кәсіпорындар босатылады.

Кәсіпорын ҚР әлеуметтік қамсыздандыру қорының қалалық (аудандық) бөлімінде тіркелуі тиіс. Қолданыстағы заңдарға сәйкес әлеуметтік қамсыздандыруға барлық жұмыс істейтін азаматтар (ал жеке жағдайда, жұмыс істемейтін азаматтар, мысалы, студенттер) жатады.

Әлеуметтік қамсыздандыруға жинаулар сақтандыру тарифін (3 %) есептелген еңбекақы мен кейбір басқа да төлемдердің мөлшеріне көбейту жолымен есептеледі.

Қордың қаржылары ауыру бойынша уақытша еңбекке жарамсыздыққа, жүктілік пен босануға төлемдер, баланың тууына жәрдемақы, баланың 1,5 жасқа дейін қарауы үшін жәрдемақы, жерлеуге жәрдемақы, санаторий мен демалыс үйлеріне жолдамаларды төлеу үшін жұмсалады. Қор қаржыларының белгілі бір бөлігі нормативке сәйкес, кәсіпорын тіркелген ұйымға жәрдемақылар төлеу бойынша қарастырылмаған шығындарды жабу үшін резерв ұйымдастыруға, санаторийлер мен курорт мекемелерінің материалдық базасын дамытуға, табиғи апаттар мен т.б. жағдайлар кезінде жәрдемнің мақсатты қорларын құруға аударылады.

Әлеуметтік қамсыздандыру қоры есептелгенде, бұл мөлшер өнімді, жұмыстарды, қызметтерді өндіру мен оларды өткізу бойынша кәсіпорынның шығындарына енгізіледі.

Уақытша еңбекке жарамсыздықтың парақтары бойынша төлем ауырған айдың (1-інен 1-іне дейін) алдындағы 2 соңғы айдың орташа еңбекақысының есебі негізінде жасалады. Есепті кезеңдегі еңбекақының нақты сомасы сол кезеңдегі кесте бойынша жұмыс күндерінің санына бөлінеді және уақытша еңбекке жарамсыз күндер санына көбейтіледі. Төлем жұмыс берушімен келісім бойынша жасалады.

Ауруларды күту бойынша жәрдемақы бірінші жеті күн ішінде жұмыс стажына байланысты пайызда, екінші жеті күнге жәрдемақыны есептеу үшін есептелген еңбекақының 50%-ы мөлшерінде төленеді.

Жүктілік және босану бойынша жәрдемақы еңбекақының 100%-ы мөлшерінде төленеді. Баланы туғанда біржолғы жәрдемақы бөлек төленеді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. ҚР әлеуметтік қамсыздандыру қоры бойынша кәсіпорындар қайда тіркеледі?
2. ҚР әлеуметтік қамсыздандыру қорының қаржылары есебінен қандай шығыстар жасауға болады?
3. Уақытша еңбекке жарамсыздық туралы парақтардың төлемі қалай есептеледі?
4. Ауырған баласына күтім жасау бойынша төлем қалай есептеледі?

41. Жинақтаушы зейнетақы қорымен есеп айырысу есебі бойынша негізгі бухгалтерлік проводкалар

Жинақтаушы зейнетақы және әлеуметтік қамсыздандыру қорымен есеп айырысудың есебі № 3220 «Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер» мен № 3230 «Басқа міндетті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер (Әлеуметтік қамсыздандыру қоры)» пассивті шоттарында жүргізіледі.

№ 3220 «Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер» шотының кредиті бойынша жинақтаушы зейнетақы қорына есептеудің (10 %) сомалары, ал № 3230 «Басқа міндетті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер (Әлеуметтік қамсыздандыру қоры)» шотының кредиті бойынша әлеуметтік қамсыздандыруға есептелген қаржылар (3 %) сомасы көрсетіледі. Осы шоттардың дебеті бойынша тиісті қорлардан жұмсалған және сол қорларға аударылған сомалар бейнеленеді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. № 3220 «Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер» және № 3230 «Басқа міндетті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер (Әлеуметтік қамсыздандыру қоры)» шоттарының кредиті бойынша нелер көрсетіледі?
2. Бұл шоттардың дебеті бойынша нелер бейнеленеді?

IV бөлімше. МАТЕРИАЛДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР, ӨНДІРІС ЖӘНЕ ӨНІМДІ ӨТКІЗУДІҢ ЕСЕБІ

42. Өндірістік қорлардың есебі

Өндірістік қорларға материалдар, құрал-саймандар, аспаптар және т.б. жатады. Кәсіпорындарда материалдар есебінің тәртібі Қазақстан Республикасы кәсіпорындарындағы материалдардың есебі бойынша ережелерімен белгіленеді.

Материалдар төмендегі синтетикалық баланстық шот пен субшоттарда есепке алынады:

1310. Шикізат пен материалдар;

1311. Сатып алынған жартылай фабрикаттар мен жинақтау бұйымдары, конструкциялар мен тетіктер;

1312. Отын;

1313. Ыдыс және ыдыс материалдары;

1314. Қосалқы бөлшектер;

1315. Өзге материалдар;

1316. Ұқсатуға берілген материалдар;

1317. Құрылыс материалдары.

Материалдар келуінің есебі көтерме бағалар бойынша олардың құны (қосымша құнға салынатын салықсыз (ҚҚС) мен көлік-дайындау шығыстарынан (КДШ) құралатын дайындаудың нақты құны бойынша жүргізіледі.

Материалдардың келуі мен шығыс етілуін жазу сызбасы

1310. Шикізат пен материалдар

Дт	Кт
3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді берешек»	8011 «Негізгі өндірістегі материалдар»
Материалдар келді, бірақ жеткізушілердің шоттары әлі төленген жоқ	Өндірістік мұқтаждықтар үшін материалдар босатылды
Материалдарды жеткізу үшін көлік ұйымының шоты келді	Босатылған материалдар бойынша ҚДШ шығыс етілді

№ 8011 «Негізгі өндірістегі материалдар» шотына ұқсас (жалпы шаруашылық мұқтаждықтарға материалдар босату кезінде) № 7210 «Әкімшілік шығыстар» шоты және шығындардың басқа шоттары пайдаланылады.

№ 3310 «Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді берешек» шотында банктегі есеп айырысу шотынан жабылуға тиіс қарыздар пайда болады.

Фактурленбеген жеткізіп берулер (яғни, жасалған құжат: шот-фактурасыз келген материалдар) есепті бағалар бойынша бағаланып және № 1310 шоттың дебеті мен № 3310 шоттың кредиті бойынша бейнеленеді. Шот-фактураны алған кезде бұл проводка түзетіліп жазылады (сторно), ал оның орнына жеткізушінің фактурадағы құны бойынша дұрыс жазылу беріледі.

Түгендеу кезінде анықталған материалдық құндылықтардың кем шығуы № 7210 «Әкімшілік шығыстар» шотының дебеті мен № 1310 «Шикізат пен материалдар» шотының кредиті бойынша жазылады.

Келіп түскен материалдық құндылықтар бойынша қосымша құнға салынатын салықтың есебі № 65 бөлімшеде беріледі.

Синтетикалық есеппен қатар, материалдар мен құрал-саймандар сандық-сомалық есептің карточкаларында түрлері, типтері, сорттары мен мөлшерлері бойынша есептеледі. Ай сайын материалдардың нақты бар-жоғын есептегі жазулармен салыстырып отыру керек.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Өндірістік қорларға нелер жатады?
2. Материалдар қай шоттарда есептеледі?
3. Материалдарды сатып алу қай шоттарда бейнеленеді?
4. Түгендеу кезінде анықталған материалдардың кем шығуы қалай бейнеленеді?

43. Негізгі құралдардың есебі

Негізгі құралдарға үйлер, ғимараттар, машиналар, жабдықтар, көлік құралдары, шаруашылық құрал-саймандар, есейген мал және т.б., яғни қызмет мерзімі бір жылдан артық материалдық құралдар жатады.

Негізгі құралдардың аналитикалық есебі арнайы тізімде тіркеуге жататын инвентарлы карточкаларда әрбір инвентарь объектісі бойынша жүргізіледі. Объектілердің саны аз болған жағдайда есеп инвентарь кітабында жүргізіледі.

Бухгалтерлік есепте негізгі құралдар бастапқы, қалпына келтіру және қалдық құн бойынша бейнеленеді.

Бастапқы құн жеткізу және орнату шығындары мен егер, ол автокөлік болса, онда оның сатып алыну салығын қоса, объектінің құрылысы немесе сатып алуының нақты шығындарынан құралады.

Қалпына келтіру құны Үкіметтің шешімі бойынша жасалатын олардың қайта бағалау кезіне негізгі құралдардың ұдайы өндіріске жұмсалған шығындарының сомасына тең болады.

Қалдық құн бастапқы (қалпына келтіру) құнынан тозудың құны шегерілген айырмаға тең болады. Қалпына келтіру құнын есептеу үшін оның баланстық құны қайта есептеу коэффициентіне көбейтіледі.

Негізгі құралдардың синтетикалық есебі № 2410 «Негізгі құралдар» шоттарында, ал олардың тозуы № 2420 «Негізгі құралдардың амортизациясы және құнсыздануы» шоттарында жүргізіледі.

Негізгі құралдардың келу есебінің сызбасы

2930 «Аяқталмаған құрылыс»	2410 «Негізгі құралдар»
	Төлем бойынша сатып алынған немесе кәсіпорынның өзінде жасалған объектілер
5010 «Жарияланған капитал»	Кәсіпорынның жарғылық капиталына салым есебінен құрылтайшылар тарапынан енгізілген негізгі құралдар
6280 «Басқа да кірістер»	
Кайтарымсыз түрде алынған негізгі құралдар	

Негізгі құралдардың тозуы объектінің бастапқы (қалпына келтіру) құны мен қызмет мерзімінен келіп шығады. Ол өндірілген өнімнің өзіндік құнына енгізіледі. Бұл кезде № 2420 шоттары кредиттеледі, ал № 8045 «Негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясы» шығындар шоты дебеттеледі.

Қайта бағалау мен негізгі құралдарды одан кейінгі индекс-теу есебі үшін № 5320 «Қайта бағалауға арналған резерв» шоты

қолданылады. Оның кредиті бойынша (№ 2410 «Негізгі құралдар» шоттарының дебеті корреспонденциясында) негізгі құралдардың бастапқы құнының көбеюі, ал дебеті бойынша (№ 2420 «Негізгі құралдардың амортизациясы және құнсыздануы» шоттарының дебеті корреспонденциясында) индекстелген тозуы бейнеленеді.

Негізгі құралдардың жойылу немесе сатылу себебі бойынша оларды шығыс ету үшін шоттардың 2 түрі қолданылады: № 6210 «Активтердің шығуынан түскен кірістер» (табыстар жағы) мен № 7410 «Активтердің шығуынан алынатын шығыстар» (шығыстар жағы). Жылдың соңында бұл екі шот № 5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)» шотында жабылады. Табыстар жағы шығыстар жағынан артық болса, бұл пайданы білдіреді. Кері жағдайда — жасалған операциядан болған залалды білдіреді.

№ 7410 «Активтердің шығуынан алынатын шығыстар»

Дт	Кт
2410 «Негізгі құралдар»	
Негізгі құралдардың бастапқы құнын шығыс ету	
3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»	5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)»
Негізгі құралдарды жою мен бөлшектеуде жұмыс істеген жұмысшылардың еңбекақысы	
3150 «Әлеуметтік салық»	
Жұмысшылардың еңбекақысы есебінен әлеуметтік салық есептеу	

№ 6210 «Активтердің шығуынан түскен кірістер»

Дт	Кт
5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)»	1317 «Құрылыс материалдары» Негізгі құралдарды жою нәтижесінде алынған материалдарды кіріс ету
	1210 «Сатып алушылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» Сатылған негізгі құралдар үшін тиесілі сомалар

Қазіргі уақытта кәсіпорын жұмысының тәжірибесінде негізгі құралдарды жалға алу кеңінен қолданылады. Ол ағымдағы және кезең барысында негізгі құралдарды өтеп алу құқығымен ұзақ мерзімді (қаржыланған) жалға алу болып бөлінеді.

Егер біз қаржыланған жалға алу барысында негізгі құралдарды өтеп алу шешімін қабылдасак, онда олардың құнын № 2410 «Негізгі құралдар» (дебет бойынша) шотына № 3360 «Жалдау бойынша қысқа мерзімді берешек» (кредит бойынша) шотымен корреспонденция жазамыз.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Негізгі құралдарға нелер жатады?
2. Негізгі құралдардың аналитикалық есебі қалай ұйымдастырылу керек?
3. Синтетикалық шоттардың мәліметтері бойынша негізгі құралдардың тозуын қалай есептейді?
4. Негізгі құралдар келуінің есебінде № 5010 «Жарияланған капитал» шоты қандай жағдайда қолданылады?
5. Негізгі құралдардың тозуы өнімнің өзіндік құнының құрамындағы есепте қай шоттарға апарылады?
6. Негізгі құралдардың есептен шығуы қай шотта бейнеленеді?
7. Жалға алудың қандай түрлерін білесіз?
8. Негізгі құралдардың қымбаттауы есепте қалай бейнеленеді?

44. Материалдық емес активтердің есебі

Материалдық емес активтер, бұл — интеллектуалды меншік объектілерінің шартты құны, сондай-ақ жер, су мен басқа табиғи ресурстарды пайдалану құқықтары.

Олардың ерекшелігі, бұл активтердің өз маңызына сәйкес табиғи-заттай үлгісі болмауы мен ұзақ мерзім бойы пайдаланылуынан туындайды.

Материалдық емес активтерге төмендегілер жатады: ойлап табылған және өндірістік үлгі түрлеріне құқықтар, тауар белгілері, «ноу-хауға» құқықтар (техникалық тәжірибе, өндірістің құпиялары), авторлық құқықтар, табиғи ресурстарды пайдалану құқықтары, тауарлы-шикізат пен қор биржаларындағы орындар, гудвилл (атақ, іскерлік байланыстары, серіктестіктер), кәсіпорынды құрумен байланысты ұйымдастыру шығындары (құрылтай құжаттары мен техникалық-экономикалық негіздеулерді жете зерттеу, мамандандырылған ұйымдарға кеңестер үшін төлемдер, тіркеу жинақтары, жарнамалық шығындар, кадрлар даярлау үшін шығындар және т.б.). Материалдық емес активтердің соңғы түрінің ерекшелігі кәсіпорынның құрылтай құжаттарында бұл шығыстар белгіленген сомада қатысушының салымы ретінде жазып қойылуы тиіс болғандығынан тұрады.

Материалдық емес активтер оларды сатып алу мен пайдалануға дайын жағдайға келтіру үшін жұмсалатын барлық нақты шығындар сомасында бағаланады.

Ай сайын материалдық емес активтерге олардың бастапқы құны мен тиімді пайдалану мерзіміне негізделіп есептелген нормалар бойынша амортизация есептеледі. Егер ол белгілі болмаса, онда 10 жылдық мерзімге негізделуі мүмкін.

Жарғылық қорға құрылтайшының салымы болатын материалдық емес активтердің құны мен тиімді пайдалану мерзімі құрылтай құжаттарында жазылып қойылуы тиіс.

Материалдық емес активтердің амортизациясы амортизациялық қаржылар ретінде кәсіпорынның өнімі, жұмыстары мен қызметтерінің өзіндік құнына енгізіледі.

Материалдық емес активтер № 2710 «Материалдық емес активтер» активті шоттарында, ал олардың амортизациясы № 2720 «Материалдық емес активтердің құнсыздануы» пассивті шоттарында есепке алынады.

Материалдық емес активтердің келуі есебінің сызбасы

5010 «Жарияланған капитал»		2710 «Материалдық емес активтер»	
	Кәсіпорын қатысушыларының жарғылық капиталға салым түрінде материалдық емес активтерінің түсуі		
3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»			
	Материалдық емес активтердің сатып алынуы		
6280 «Басқа да кірістер»			
	Өндірістік белгідегі материалдық емес активтердің қайтарымсыз алынуы		

Материалдық емес активтердің амортизациясы есебінің сызбасы

2720 «Материалдық емес» активтердің құнсыздануы		8045 «Негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясы»	
	Өндірісте қолданылатын материалдық емес активтердің амортизациясы		
		7210 «Әкімшілік шығыстар»	
	Кәсіпорынды басқару процесінде қолданылған материалдық емес активтердің амортизациясын есептеу		

Материалдық емес активтердің шығыс етілуі есебінің сызбасы

6210 «Активтердің шығуынан түскен кірістер»

Дт		Кт	
5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)»		1210 «Сатып алушылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»	
		Материалдық емес активтерді өткізуден түсетін ақшаның тиесілі сомасы	

7410 «Активтердің шығуынан алынатын шығыстар»

Дт

Кт

2710 «Материалдық емес активтер»	5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)»
Материалдық емес активтердің бастапқы құнын шығыс ету	Материалдық емес активтерді өткізуден түсетін ақшаның тиесілі сомасы

Материалдық емес активтер бойынша ҚҚС-ның есебі № 65 тармақта беріледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Материалдық емес активтерге нелер жатады?
2. Материалдық емес активтер мен негізгі құралдардың есебінде қандай жалпылықтар бар?
3. Материалдық емес активтер қалай бағаланады?
4. Материалдық емес активтердің амортизациясы қалай есептеледі?
5. Материалдық емес активтер, олардың амортизациясы мен шығыс етілуі қай шоттарда есепке алынады?

45. Өнім өндіруге (жұмыстар мен қызметтерді атқаруға) кететін шығындардың құрылымы

Өндірістік процестің есебін жүргізу кезінде жиынтық операция болып өнімнің өндірістік өзіндік құнын анықтау саналады. Бұл операция өте жауапты, өйткені шығындарды есептеудің дұрыстығына табыстың сомасы тәуелді болады, өз кезегінде оған салық салынуы тиіс. Демек, бухгалтер жұмысының бұл бөлімі кәсіпорынды салық инспекциясы тарапынан тексеру кезінде мұқият зерттеледі.

Қазіргі уақытта бухгалтерлік есеп жүйесі «Бухгалтерлік есеп стандарттарының әдістемелік нұсқаулары» негізінде жүргізіледі.

Бірінші кезекте шығындарды екі бағыт бойынша айқын ажыратып алу керек:

- а) тауар-материалдық қорлардың өзіндік құнға енгізілетін шығындары;
- б) тауар-материалдық қорлардың өзіндік құнға енгізілмейтін және мезгілдік шығындар ретінде танылатын құралдары.

Өзіндік құнға тек өнім, жұмыстар мен қызметтердің өндірістік шығындары ғана енгізіледі:

1) Материалдық шығындар, оның ішінде мүмкін болатын пайдалану бағасы бойынша қайтарылу қалдықтарын шегергендегі табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты шығындар;

2) Еңбекақы бойынша өндірістік нәтижелер үшін сыйақылар, заңдармен қарастырылған нормалар шегінде бағалардың жоғарылауы мен табыстардың индексациясымен байланысты еңбекақы бойынша орнын толтырулар, заңдармен белгіленген жасқа жеткенше баланың күтімі бойынша бөлшекті түрде төленетін демалыста болатын әйелдерге төленетін орнын толтырулар, сондай-ақ негізгі қызметте жұмыс істейтін, кәсіпорынның штатында есепте жоқ қызметкерлердің еңбекақысына төленетін қаражаттарды қоса есептегендегі шығындар;

3) Әлеуметтік қамсыздандыру қаржылары: әлеуметтік және зейнетақы қорларының органдарына заңдармен белгіленген нормалар бойынша міндетті төлемдер;

4) Негізгі қорлардың амортизациясы және олардың индексациясы нәтижесінде амортизациялық қаржылардың, өсу сомасы қоса есептелген шығындары.

Мезгілдік шығындар. Оларға өткізілмеген өнім мен аяқталмаған өндірістің қалдықтарына кейін келетін кезеңдерге көшірілмейтін өздері жасалған кезеңде шығыс етілетін шығындар жатады. Атап айтқанда, бұл субъектінің баға саясатында дәлелді шешімдер қабылдау үшін маңызды мәселе болып табылады.

Бұл кейбір салықтар (көлік құралдарының мүлік иелерінен), арнайы қорларға төлемдер мен алымдар, заңдармен белгіленген нормалар бойынша іссапарларға шығындар, кадрлар даярлау мен қайта даярлауға кететін шығындардың бөлігі (мысалы, қызметкердің өндірістен қол үзіп, оқу уақытында жұмысының негізгі орны бойынша орташа еңбекақысы), банк мекемелері арқылы кәсіпорын қызметкерлеріне еңбекақы беру бойынша банктің қызметтерін төлеу, банктердің несиелері бойынша төлемдер (ҚР ҰБ-нің белгілеген мөлшерлемесі шегінде), жарнамамен байланысты шығындар, коммерциялық қызметтермен байланысты өкілеттік шығындар, кәсіпорын кеңесі (басқармасы) мен тексеру комиссиясының отырыстарын өткізу бойынша шығындар (заңдармен белгіленген нормалар мен нормативтерге негізделіп есепті жылға жасалған кәсіпорын кеңесінің (басқармасының) бекіткен сметалары шегінде), кеңес пен аудиторлық қызметтердің төлемдері, негізгі қорларды жөндеуге кеткен шығындар және т.б.

Алынған пайданың есебінен іссапарлармен байланысты қосымша төлемдер (ерекшелік ретінде), заңдармен қарастырылған қайтарым нормаларынан артық қызмет сапарларында жеке жеңіл автомашинасын пайдаланғаны үшін орнын толтырулар, басқару жүйесі мен құралдарды құру мен жетілдіру бойынша шығындар, нормалары мен нормативтері заңдармен белгіленген өкілеттік шығындар, заңдармен белгіленген мөлшерлемеден артық банктердің несиелері бойынша төлемдер және т.б.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Өнімнің, жұмыстардың және қызметтердің өндірісіне жұмсалған шығындарды анықтау үшін қандай құжатты пайдалану керек?

2. Өнімнің, жұмыстардың, қызметтердің өзіндік құнына мыналар енгізіледі ме?

— салықтар;

— банктің несиелері бойынша төлемдер;

— қызмет сапарлары үшін жеке бастың жеңіл автомашинасын пайдаланғаны үшін орнын толтыру;

— өкілеттік шығыстар.

46. Өндірістегі шығындардың есебі мен өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын есептеп шығару (калькуляциялау)

Өндірістегі шығындар мен өнімді өткізу (коммерциялық шығыстар) туралы мәліметтер негізінде жұмыстар мен қызметтердің өндірістік және толық өзіндік құны анықталады.

Өзіндік құнға енгізу әдісі бойынша барлық шығындар тікелей және жанама (үстеме) болып бөлінеді.

Шығындардың есебі № 8010 «Негізгі өндіріс», 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар», № 7210 «Әкімшілік шығыстар», № 7310 «Сыйақылар бойынша шығыстар» шоттарында жүргізіледі.

Бұл — активті шоттар. Оларда шығындар дебет бойынша бейнеленеді, ал жылдың соңында барлық көрсетілген шоттар (№ 8010-нан басқа) № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотына жабылады.

№ 900 шоттың кредиті бойынша өнім шығарылуы немесе жұмыстар, қызметтердің атқарылуы бейнеленеді. Одан басқа № 8010 «Негізгі

өндіріс» шоты № 80 бөлімше бойынша жинақтаушы болатындығын айта кетуіміз қажет. Оған № 8011 «Материалдар», № 8012 «Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы», № 8013 «Еңбекақыдан есептелген қаржылар», № 8014 «Өндірістегі үстеме шығыстар» шоттары кіреді. Бұл шоттар өтпелі (транзитті) болғандықтан, ай сайын жабылып отырады, шығындар № 8010 шотқа шығыс етіледі және өнім, жұмыстар мен қызметтердің жеке түрлері бойынша үлестіріледі.

7210 «Әкімшілік шығыстар»

Дт	Кт
<p>2720 «Материалдық емес активтердің амортизациясы»</p> <hr/> <p>Материалды емес активтердің амортизациясын есептеу</p>	
<p>1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»</p> <hr/> <p>Шығындарға апарылған есепті ақшалардың сомалары</p>	
<p>1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары»</p> <hr/> <p>Ағымдағы банктік шоттан қызметтердің ақысын төлеу</p>	<p>5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)»</p> <hr/>
<p>3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»</p> <hr/> <p>Басқару аппаратының қызметкерлеріне еңбекақы есептелді</p>	
<p>80470 «Жалдау ақысы»</p> <hr/> <p>Жалдау ақысы есептелді</p>	

№ 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар» шоты дебеті бойынша № 7210 шотқа ұқсас байланысады, бірақ оған № 2420 «Негізгі құралдардың тозуы» шоттары косылады, кредит бойынша жылдың соңында № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотында жабылады.

№ 7310 «Сыйақылар бойынша шығыстар» шоты алынған несиелер, бағалы қағаздар мен жалға беру келісім шарттары бойынша өсімдер, сыйақылар түрінде төлеуге тиісті шоттар шығыстар туралы ақпаратты қорытуға арналған.

№ 7310 «Сыйақылар бойынша шығыстар»

Дт	Кт
3380 «Төлеуге тиіс қысқа мерзімді сыйақылар»	5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)»
Төленуге тиісті сыйақылар	

№ 8010 «Негізгі өндіріс» шоты бойынша қалдық «Аяқталмаған өндіріс» бабы бойынша баланстың активінде жазылады, ал шоттың өзі өндірістік өзіндік құнды қалыптастыра отырып, өнімнің өзіндік құнын есептеп шығару (калькуляциялау) үшін пайдаланылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорын директорының еңбекақысы қай шотта есепке алынады?
2. Несие сыйақысының төлемі өзіндік құнға енгізіле ме?
3. Иссапарларға кеткен шығындар өнімнің өзіндік құнына қалай енгізіледі?
4. Өнімнің жеке түрлері арасында жалпы шаруашылық шығыстар қай қағида бойынша үлестіріледі?
5. № 8011, 8012, 8013, 8014 шоттардың қалдықтары баланста бейнелене ме?

47. Тауарлар, жұмыстар және қызметтерді өткізу бойынша шығыстардың есебі мен үлестірілуі

Өнімді өндірумен байланысты шығындардан басқа, кәсіпорын оны өткізу бойынша да шығындар шығарады. Бұл шығыстардың

мөлшері өнімді жеткізудің келісім шартында ескертілуге тиіс. Олар № 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар» шотында есепке алынады. Бұл шотқа қаптау, сақтау, тиеу, тасымалдау, жарнама бойынша шығыстар апарылады.

Дебеті бойынша жоғарыда көрсетілген шығыстар бейнеленеді, кредит бойынша — жылдың соңында № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотында жабылады.

Өнімнің жеке түрлері бойынша өткізу шығындарын шығыс ету, әдетте олардың өндірістік өзіндік құнына үйлесімді түрде жасалады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Өнімді (сату) өткізу бойынша шығындарға нелер кіреді?
2. Өнімнің өзіндік құнына олар енгізіле ме?
3. Өткізілген өнімнің жеке түрлері арасында өткізу бойынша шығыстар қалай үлестіріледі?
4. Дайын өнімнің тиеу мен тасымалдау бойынша шығыстары қай шоттарға апарылады?
5. Бұл шот активті ме, пассивті ме?

48. Дайын өнім мен оны өткізудің есебі

Дайын өнім болып технологиялық процестің барлық кезеңдерінен өтіп, бақылаушымен қабылданып және қоймаға тапсырылған өнім саналады. Өнімнің өндірістен қоймаға тапсырылуы акт және жүкқұжат арқылы жасалады. Дайын өнімнің синтетикалық есебі үшін № 1320 «Дайын өнім» шоты пайдаланылады. Бұл — активті шот. Дебет бойынша қоймаға тапсырылған өнім бейнеленеді, кредиті — оның өндірістік өзіндік құны бойынша сатудан түскен ақшасының мөлшерімен салыстыру үшін № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шотына шығыс етіледі. Есеп нақты өндірістік өзіндік құн бойынша жүргізіледі.

Дайын өнімнің синтетикалық есебімен қатар, оның жеке атаулары бойынша аналитикалық есебі ұйымдастырылуы тиіс. Сонымен, өнім түрлерінің қозғалысын есепті бағалар (жоспарлы өзіндік құн, босату бағалары және т.б.) бойынша бейнелеуге болады. Өнімге есепті бағалар кәсіпорынның ағымдағы қаржылық жылға қабылданған есеп саясаты негізінде анықталады.

6010 «Дайын өнімді өткізуден алынатын кіріс»

Дт	Кт
5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)»	1210 «Сатып алушылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»
	Жөнелткен өнім үшін алушыға шоттар қойылды

7010 «Өткізілген дайын өнімнің өзіндік құны»

Дт	Кт
1320 «Дайын өнім»	5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)»
Нақты өндірістік өзіндік құн мен коммерциялық шығыстар шығыс етілді	

Өткізу көлеміне өнімді енгізудің бір әдісі бар: өнімді жөнелту барысы бойынша алушыға (тапсырысшыға) есепті құжаттарды ұсыну. Өнімді жөнелткеннен соң, соған сәйкес оны өткізілген деп санайды және алынған табыстан салық төлейді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Дайын өнімге нелер жатады?
2. Дайын өнім қай шотта есепке алынады?
3. Дайын өнімнің аналитикалық есебі қалай жүргізіледі?
4. Өткізілген дайын өнім қай шотта есепке алынады?
5. № 6010 «Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс» шотының кредиті бойынша не бейнеленеді?
6. № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шотының дебеті бойынша не бейнеленеді?
7. Пайда немесе залал екендігін қалай есептейді?

49. Тауарды айырбастау (бартер) операцияларының есебі

«Бартер» деп бір тауардың белгілі көлемін екінші тауардың соған сәйкес көлеміне айырбастау арқылы жасалатын операцияларды аталады. Қазіргі уақытта бір әдіс бар: ол — өткізуден түскен табысты оны жөнелту барысы бойынша анықтау тәсілі. Шартты мысалды қарайық.

Біздің кәсіпорын 220000 теңге сомадағы өзіндік құн бойынша насостар өндіріді және кабельдер шығаратын басқа кәсіпорынмен айырбастау келісім шартын жасады. Келісім шарттар бойынша насостардың босату бағасы 300000 теңгеге тең, осы қаржы көлемінде айырбасқа кабель алу қажет деп есептейік.

Бартерлік операциялардың шоттар сызбаларын жазамыз

1310 «Материалдар»		1320 «Дайын өнім»		1210 «Сатып алушылар»	
300000 теңгеге кабель алынды		220000 теңгеге насостар босатылды		300000 теңгеге айырбастау есебінен насостар өткізілді	300000 теңгеге айырбастау есебінен кабельдердің құнын бейнелеу
3310 «Жеткізушілерге берешек»		6010 «Дайын өнімді өткізу»		7010 «Дайын өнімнің өзіндік құны»	
300000 теңгеге кабель үшін айырбастау сомасы	300000 теңгеге өткізілген насостар үшін алуға тиіс шоттар		300000 теңгеге босату бағасы бойынша насостарды өткізу	220000 теңгеге айырбастау бойынша жөнелткен насостардың өзіндік құнын бейнелеу	

Талдау көрсеткендей, кәсіпорын бұл бартерлі операциядан 80000 теңге жиынтық табыс (пайда) алды.

$$300000 - 220000 = 80000 \text{ теңге}$$

Экспортты-импортты операциялар кезінде де бартер есебінің осы тәртібі қолданылады.

Бартерлік операциялармен байланысты (үстеме және коммерциялық шығыстар, баж салықтарын төлеу мен т.б.) шығыстар, сондай-

ақ қосымша құнға салынатын салық жалпы белгіленген тәртіппен жүргізіледі. ҚР мемлекеттік салық қызметінің мәлімдеуіне сәйкес, айырбастау қағидасы бойынша өнім немесе тауарларды өткізу кезінде тауарлардың құны олардың өндіру немесе сатып алу бағаларына пайданы қосу бойынша өзіндік құнмен анықталады және әдеттегідей мұндай тауарлардың құны келісім кезіндегі кәсіпорын жайғасқан аймақта нарықтық бағалардан төмен болмауға тиісті екенін есепке алу керек.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Айырбастауға арналған тауарлардың келуі қалай бейнеленеді?
2. Айырбастау кезінде кәсіпорында жасалған өнімнің шоттарда жазылу тәртібі қандай?
3. Бартерлік операциялардың мәселелері бойынша мемлекеттік салық қызметі мәлімдеуінің ерекшелігі неде?

50. Бірлескен қызметтің бухгалтерлік есебі

Азаматтық заңдарға сәйкес, бірлескен қызмет мақсат үшін заңды тұлға құрмастан, олардың қатысушылары арасындағы келісім шарт негізінде жүргізіледі. Бірлескен қызмет туралы келісім шарт бойынша (қатысушылар) Қазақстан Республикасының заңды актілеріне қарама-қарсы келмейтін, жалпы шаруашылық немесе басқа мақсатқа жету үшін мүлік және нығауды біріктіру жолымен бірлесіп әрекет жасауға міндеттеледі.

Келісім шарт қатысушыларының ақшалай немесе басқа да мүлдіктік жарналары, сондай-ақ олардың бірлескен қызметі нәтижесінде құралған немесе сатып алынған мүлік те олардың жалпы үлестік меншігі болып саналады.

Бірлескен қызмет туралы келісім шарт қатысушысының сол қызметтен түскен өнім мен табыстардың, әрбір қатысушының өзінің билігінекіретін бөлігінен басқа, келісімнің қалған қатысушыларының келісімінсіз ортақ мүліктегі үлесін билеуге құқығы жоқ. Жалпы істердің жүргізілуі тапсырылған қатысушы келісім шарттың басқа қатысушыларымен берілген сенімхат негізінде әрекет жасайды.

Жеке (оңаша) баланстың мәліметтері жалпы істерді жүргізетін қатысушы кәсіпорынның балансына енгізілмейді. Бірлескен қызмет туралы келісім қатысушылары арасында табыс, залал және бірлескен қызметтің басқа нәтижелерінің үлестірілуі келісім шарттармен қарастырылған тәртіпте жасалады.

Бірлескен қызмет нәтижесінде алынған табыстағы өз үлесін әрбір қатысушы қаржылық нәтижелерді қалыптастыру кезінде негізгі емес қызметтен түскен табыстардың құрамына енгізеді.

Табыстар, залалдар және бірлескен қызметтің басқа нәтижелерін үлестіру мен келісім шарт қатысушыларының ақшалай және мүліктік жарналары бойынша есептер № 6410, 6420 «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардағы пайданың үлесі» және № 7610, 7620 «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың залалындағы үлес» шоттары арқылы жүргізіледі.

Қатысушыларға берілген мүліктің құны олардың дербес балансынан шығыс етілмейді, бірлескен қызмет туралы келісім шарт жасалған мерзімге байланысты қысқа немесе ұзақ мерзімді қаржылық салымдар ретінде баланстың № 1110 «Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар», № 2010 «Ұзақ мерзімді берілген қарыздар» шоттарында бейнеленуі керек.

Бірлескен қызметті тоқтату кезінде қалған мүлік пен ақша қаражаттары бірлескен қызмет туралы келісім шарттарға сәйкес, қатысушылар арасында үлестіріледі және олармен бірінші кезекте № 1110 «Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар», № 2010 «Ұзақ мерзімді берілген қарыздар» шоттарын жабуға пайдаланылады. Егер алынған қаражаттардың сомасы № 1110 «Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар», № 2010 «Ұзақ мерзімді берілген қарыздар» шоттары бойынша бұрын есептелген сомадан артық болса, онда алынған нәтиже № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шотының кредитіне апарылады. Ал егер алынған қаражаттардың сомасы № 1110 «Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар», № 2010 «Ұзақ мерзімді берілген қарыздар» шоттары бойынша есептелген сомадан кем болса, онда алынған нәтиже № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шотының дебеті бойынша бейнеленеді.

Бірлескен қызмет туралы келісім шарттың мерзімі аяқталған соң қалған мүлік пен ақша қаражаттары қатысушылар арасында келісімнің шарттарына сәйкес үлестіріледі.

Бірлескен қызмет туралы келісім шартқа сәйкес, қатысушылар арасында табыс, залал және бірлескен қызметтің басқа нәтижелерін үлестіру бухгалтерлік есепте төмендегіше бейнеленеді:

— табыс — № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шотының дебеті бойынша № 6410, 6420 «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардағы пайданың үлесі» шоттарының кредиті бойынша корреспонденция жағдайында көрсетіледі. Келісім шарттарға сәйкес, тиесілі сомаларды қатысушыларға аудару кезінде, қарыздар

№ 6410, 6420 «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардағы пайданың үлесі» шоттарынан ақша қаражаттары шоттарының кредиті корреспонденциясы бойынша шығыс етіледі;

— залал — № 7610, 7620 «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың залалындағы үлес» шоттарының дебеті бойынша және № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шотының кредиті бойынша, шеккен залалды қатысушылардың жабу барысында — ақша қаражаттары есебі шоттарының дебеті бойынша № 7610, 7620 «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың залалындағы үлес» шоттары корреспонденциясы бейнеленеді.

Бастапқы және қосымша жарналар ретінде қатысушылардың салынған ақша қаражаттарын қайтару № 1110 «Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар», № 2010 «Ұзақ мерзімді берілген қарыздар» шотының дебеті бойынша, ақша қаражаттар есебі шоттардың кредиті корреспонденциясыда көрсетіледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бірлескен қызмет туралы келісім шарт қатысушыларымен біріккен мүлікті кім билейді?

2. Бірлескен қызмет келісім шарт қатысушыларының мүліктік жарналарын баланстық бағалау шоттарында жазудың тәртібі қандай?

3. Бірлескен қызмет нәтижелерінің есебі қалай жүргізіледі?

4. Бірлескен қызмет туралы келісім шарттың мерзімі аяқталуы бойынша қандай бухгалтерлік проводкалар жазылады?

V бөлімше. БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР ЕСЕБІ

51. Қаржылық салымдардың түрлері

Қаржылық салымдар, бұл — кәсіпорынның бағалы қағаздарды салып алу, еншілес және басқа кәсіпорындарға қаржылар салу, сондай-ақ вексель және басқа да борыштық міндеттемелер негізінде басқа кәсіпорындар мен ұйымдарға ұзақ мерзімді қарыз беруге арналған қаржылық салымдары.

Есепте қаржылық салымдар қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болып бөлінеді.

Бір жылдан кем мерзімде сақталатын (ұсталатын) акциялар, облигациялар мен басқа бағалы қағаздарға қаржылық салымдар, сонымен қатар бір жылдан кем мерзімге берілген қарыздар қысқа мерзімді болып саналады.

Бір жылдан артық мерзімге табыстар алу үшін оларды сақтау (ұстау) ниетімен бағалы қағаздарды сатып алуға кеткен шығындар, еншілес кәсіпорындардың жарғылық немесе пайлық қорларына салымдар, бір жылдан артық мерзімге қарызға берілген қаржылар ұзақ мерзімді қаржылық салымдар болып саналады.

Қаржылық салымдар құрамында ақша құжаттары болып есептелетін бағалы қағаздар, акциялар, облигациялар, жинақ сертификаттары, вексельдер және т.б. елеулі орын алады.

Акциялар кәсіпорынның иесіне даму мақсаттарына қаржы салғандығын куәландырады және оған дивиденд түрінде пайданың бір бөлігін алуға құқық береді.

Акциялар жай және артықшылығы бар (пұрсатты) болады.

Облигациялар да олардың иесіне қаржы салғандығын куәландырады, бірақ оған белгілеп қойылған сыйақы алуға құқық береді. Егер кәсіпорынның қаржылық мүмкіндіктері акциялар бойынша дивидендтер және облигациялар бойынша сыйақыларды бір мезгілде төлеуге мүмкіндік бере алмаса, табыс алуға облигация иелерінің ерекше құқығы бар. Табыстың жетіспеушілік жағдайында облигациялар бойынша сыйақылар резервтік қордың есебінен төленеді, ал акциялар (пұрсатты) бойынша, сол мақсат үшін құрылған арнайы қорлар есебінен төленеді.

Жинақ сертификаттары, бұл — банктердің салымшыларға белгілі мерзімге ақша қаражаттары (депонирлеу) салынғаны туралы берілетін куәліктері. Осы мерзім біткеннен кейін ақша салушы

өзінің салымын (депозитін) және ол бойынша сыйақысын қоса алады. Әдеттегі жинақ шоттарынан мұның айырмашылығы, клиентке кітапша емес, банктің қарыз қолхатының рөлін атқаратын сертификат (куәлік) беріледі. Мұндай салымнан қаржыны белгілеп қойылған мерзімге жетпей алуға болады, бірақ бұл жағдайда айыппұл (белгілі процент) төленеді.

Бұрын бағалы қағаздар тек қана көрнекті қағаз үлгісінде болған және арнайы қағаз бланкілерінде баспа түрінде басылған.

Соңғы уақытта бағалы қағаздардың айналымы айтарлықтай көбеюіне байланысты олардың көбісі есеп кітабында жазу түрінде, сондай-ақ ақпараттың әртүрлі сақтаушыларында (оның ішінде дискеталарда) жасала бастады, яғни табиғи көрнекті емес (қағазсыз) үлгіге көшті. Сондықтан, бағалы қағаздар нарығында бағалы қағаздармен қатар, олардың орнын алмастырушылар да шығарылады, айналымда болады, жойылады. Бағалы қағаздың иесіне мұндай жағдайда меншік құқығын куәландыратын құжат — бағалы қағаздың сертификаты беріледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қаржылық салымдар деген не?
2. Ұзақ мерзімді қаржылық салымдар қысқа мерзімділерден несімен ерекшеленеді?
3. Акциялар облигациялардан несімен ерекшеленеді?
4. Жинақ сертификаты деген не?
5. Акциялар немесе облигациялардың қайсысын сатып алу тиімдірек болады?
6. Бағалы қағаздың сертификаты деген не және ол не үшін керек?
7. Бағалы қағаздармен жүргізілетін операцияларға салық салына ма?

52. Акционерлік қоғамның меншікті акцияларының қозғалысы бойынша операциялардың есебі

Жарғылық капиталды қалыптастыру кезінде акционерлік қоғам сол капиталдың мөлшеріне сәйкес, акциялар шығарып және оларды акционерлер арасында орналастырады. Қоғам акционерлерден акцияларды сатып алу, қорлар нарығында сату, жою және т.б. қимылдар жасауы мүмкін. Бұл операциялардың есебі үшін № 1110-

2010 «Ұсынылған қарыздар» шоттары пайдаланылады. Олардың кейінірек қайта сату немесе жою үшін акционерлерден өтеп алынған кәсіпорындардың балансқа кіріс болған меншікті акциялары № 5210 «Сатып алынған жеке меншік үлестік аспаптар» шотында бейнеленеді.

Кейінірек қайта сату немесе жою үшін акционерлерден акционерлік қоғам өтеп алынған кәсіпорынның кіріс болған меншікті акциялардың құнына мынадай жазу жазылады:

Дт — 5210 «Сатып алынған жекеменшік үлестік аспаптар» шоты;

Кт — 1010, 1040 «Касса және есеп айырысу шотындағы ақшалар» шоттары.

Өтеп алынған акциялар олардың түрі, нөмірі, сериясы мен номиналды құнын көрсетумен тізім бойынша кассаға кіріс етіледі және кассадағы ақша қаражаттарының есебі үшін қолданатын тәртіпте сақталады.

Меншікті акцияларды акционерлік қоғам сату кезінде екінші тарату процесінде бухгалтерлік есеп шоттарында мынадай жазулар жасалады:

Дт — 1010, 1040 «Касса және есеп айырысу шотындағы ақшалар» шоттары;

Кт — 5210 «Сатып алынған жекеменшік үлестік аспаптар» шоты.

Сонымен, егер меншікті акциялар олардың номиналды құнынан артық баға бойынша сатылса, онда бағалы қағаздың сату мен номиналды құнының арасындағы өткізілген айырманың сомасына мынадай жазу жазылады:

Дт — 3030 «Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» шоты;

Кт — 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шоты.

Меншікті акцияларды жою кезінде оларды акционерлерден өтеп алу мен барлық қажетті процедураларды орындағаннан кейін мынадай проводка жасалады:

Дт — 5010 «Жарияланған капитал» шоты;

Кт — 5210 «Сатып алынған жекеменшік үлестік аспаптар» шоты.

Акциялардың аналитикалық есебі олардың келіп түсу көздерінен тәуелсіз есеп ведомостарында түрлері, өтеп алу мерзімдері, құны бойынша жүргізіледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. АҚ-ның меншікті акцияларымен жүргізілетін операциялар қай шоттарда бейнеленеді?

2. Акционерлерден кейінірек қайта сату немесе жою үшін акционерлік қоғам өтеп алған меншікті акциялар есебін жүргізу тәртібі қандай?

3. Бұл акциялар бойынша эмиссиялық табыс қандай жағдайда пайда болады?

4. Меншікті акциялардың аналитикалық есебі қалай ұйымдас-тырылады?

53. Дивидендтер есебі

Кәсіпорын акционерлері меншігіндегі акциялар бойынша дивидендтер алуға құқылы. Акционерлерге дивидендтер есептеу мынадай жазумен бейнеленеді:

Дт — № 5410, 5430 «Есептік жыл мен өткен жылдардың пайдасы (залалы)» шоттары;

Кт — 3030 «Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» шоты.

№ 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шоты кепілдігі бар дивидендтерді (мысалы, артықшылығы бар акциялар бойынша) төлеу үшін таза табыстың мөлшері жетіспейтін жағдайда қолданылады.

Егер акционерлер ретінде бұл қоғамның қызметкерлері болса, онда дивидендтердің есептелуі мынадай проводкалармен жасалады:

Дт — № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шоты;

Кт — № 3350 «Еңбекақы төлеу қысқа мерзімді берешек» шоты.

Төлем көзінен дивидендтерге салық салынатын тәртіп болғандықтан, дивидендтердің есептелген сомасынан салықтың көлемін шегеруден кейінгі сомасы төлеуге жатады. Бұл жөнінде төмендегі жазулар жазылады:

а) есептелген салықтың сомасына:

Дт — № 3030 «Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» және № 3350 «Еңбекақы төлеу қысқа мерзімді берешек» шоттары;

Кт — № 3190 «Өзге салықтар» шотының «Бағалы қағаздар бойынша табыстарға салықтар» субшоты.

ә) төленетін ақшалардың сомасына:

Дт — № 3030 «Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» және № 3350 «Еңбекақы төлеу қысқа мерзімді берешек» шоттары;

Кт — 1010, 1040 «Касса және есеп айырысу шотындағы ақшалар» шоттары.

Жай акциялар бойынша дивидендтерді төлеу, тиісті жыл үшін купондарды кесіп алу жолымен акция табысын алушының оны нақты көрсетуінен соң жасалады. Бұл дивидендтер төлемінің уақытын ұзартады. Акционерлік қоғам өзінің ақша салушыларына дивидендтер төлеуді банкіге тапсыруы мүмкін. Бұл жағдайда дивидендтердің ақша салушыларға тиесілі қаражаты банкіде жеке шотқа аударылып, бұл № 423 «Банктердегі арнаулы шоттардағы ақшалар» шотында есепке алынады:

Дт — № 423 «Банктердегі арнаулы шоттардағы ақшалар» шоты;

Кт — 1010, 1040 «Касса және есеп айырысу шотындағы ақшалар» шоттары.

Төленген дивидендтердің көлемі туралы банктің растауын алған соң, бухгалтерлік есепте мынадай жазу жазылады:

Дт — № 3030 «Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» және № 3350 «Еңбекақы төлеу қысқа мерзімді берешек» шоттары;

Кт — № 1070 «Банктердегі арнайы шоттардағы ақша қаражаттары» шоты.

Дивидендтер төлеу бойынша банктің қызметтері үшін төмендегі жазу жазылады:

Дт — № 7210 «Әкімшілік шығыстар» шоты;

Кт — № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» шоты.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Дивидендтер төлеу үшін № 5430 шот қандай жағдайда пайдаланылады?
2. Дивидендтерге салық салу қандай шоттарда бейнеленеді?
3. Егер дивидендтер банк арқылы төленген жағдайда олардың есебі қалай жүргізіледі?

54. Қор нарығының акцияларымен жүргізілетін операциялардың есебі

Әртүрлі шаруашылық субъектілері шығарған акциялар, облигациялар және басқа бағалы қағаздардағы қаржылық салымдардың есебін жүргізу үшін бухгалтерлік есеп шоттарының Жұмыс жоспарында № 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» және 2040 «Өзге ұзақ мерзімді қаржылық активтер» шоттары арналған.

Акциялар сатып алуға қарастырылған нақты шығындардың сомасында бағаланады. Бұл шығындардың негізін акцияларды сатып алу бағасы құрайды. Ол номиналды баға мен эмитентке төленген сыйақы немесе эмитент берген жеңілдіктен тұрады. Одан басқа, акциялар сатып алу кезінде қаралатын тауардың ерекшелігіне байланысты қосымша шығындар пайда болады. Олардың ішінде — инвестициялық кеңесшінің қызметі, қаржылық брокерге сыйақы және бағалы қағаздармен жүргізілетін операцияларға салық төлеу.

Бағалы қағаздар сатып алу туралы мәліметтердің жинағын жеке операциялық шотта жүргізу тиімді. Кәсіпорындарда ол № 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шоты болуы мүмкін. Нәтижесінде № 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» және 2040 «Өзге ұзақ мерзімді қаржылық активтер» шоттарына мәліметтер қалыптасқан бастапқы құн бойынша келе бастайды.

Акционерлік кәсіпорындардың акциялары мен басқа бағалы қағаздарды сатып алу теңгемен, шетелдік валютамен немесе басқа мүлкіт акционерлік қоғамның меншігіне не пайдалануына беру жолымен төленуі мүмкін.

Инвестордың (ақша салушының) есебіне мынадай жазулар жазылады:

а) теңгемен немесе валютамен төлеу кезінде:

Дт — № 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» және 2040 «Өзге ұзақ мерзімді қаржылық активтер» шоттары;

Кт — № 1040, 1050 «Банктік ағымдағы және валюталық шоттардағы ақшалар» шоттары.

ә) мүлік беру жолымен төлеу кезінде:

1. сатып алынатын акциялардың сатып алу құнының сомасына

Дт — № 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» және 2040 «Өзге ұзақ мерзімді қаржылық активтер» шоттары;

Кт — № 6210 «Активтердің шығуынан түскен кірістер» шоты.

2. акциялардың төлемі есебінен өткізілетін мүлкіт объектілердің баланстық құнының сомасына

Дт — № 7410 «Активтердің шығуынан алынатын шығыстар» шоты;

Кт — № 2410 «Негізгі құралдар» (акциялары сатылып жатқан АҚ-ны құру бойынша ұйымдастыру шығыстарының сомасына).

Акциялардың төлемі біржолғы да, бөлшектеп те жүргізілуі мүмкін. Қандай жағдайда болсын акционерлік қоғам тіркеуден өткен соң, бірінші 30 күн ішінде инвестор сатып алынған акциялардың 50%-дан кем емес мөлшерін төлеуі тиіс.

Акцияларды бөлшектеп төлеу кезінде екі жағдай болуы мүмкін. Егер ақшасы толық төленбеген акциялар бойынша кәсіпорын дивидендтер алуға құқылы болып және толық жауапты болса, онда баланстың активінде сол акциялардың толық құны, ал пассивінде кредиторлық қарыз ретінде жабылмаған сома бейнеленеді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше жазылады:

Дт — № 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» шоты.

№ 1010, 1040 «Касса және банктік ағымдағы шоттағы ақшалар» шоттары — нақты аударылған сомаға;

Кт — № 3340-а «Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер» шотының «Сатып алынатын акциялар үшін есеп айырысулар» субшоты.

Басқа жағдайда сатып алуға тиісті акциялардың есебінен төленген сомалар баланстың активінде дебиторлармен есеп айырысу бабы бойынша көрсетіледі:

Дт — № 3340-а «Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер» шотының «Сатып алынатын акциялар үшін есеп айырысулар» субшоты;

Кт — № 1040, 1050 «Банктік ағымдағы және валюталық шоттардағы ақшалар» шоты.

Кассада сақталатын барлық акциялар тиісті реестрде (кітапта) тізімделген түрде бейнеленуі тиіс. Реестр екі дана болып жасалады. Біреуі — кассир, екіншісі — бухгалтер үшін. Ондағы жазулардың әрбір акция бойынша жасалуы міндеттеледі.

Кәсіпорын сатып алған акциялар бойынша алынған дивидендтер ол үшін негізгі емес қызметтен түскен табыс болып саналады және төмендегіше бейнеленеді:

Дт — № 1220-1240 «Еншілес және ұйымдар мен филиалдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шоттары;

Кт — № 6120 «Дивидендтер бойынша кірістер» шоты.

Егер кәсіпорын дивидендтерді акционерлік қоғамның өнімі (жұмыстары, қызметтері) түрінде алатын болса, онда есептелген дивидендтер бойынша қарыз сомаларының жабылуы № 1220-1240

шоттардың кредиті бойынша өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) түрін бейнелейтін шоттар корреспонденциясында көрсетіледі.

Ұсталған салықтың сомасы есебінен кемітіліп есептелген қаржылар инвестордың билігіне көшуі төмендегіше бейнеленеді:

Дт — № 1040 немесе төлемнің заттай түріне сәйкес шоттар;

Кт — № 1220-1240 «Еншілес және ұйымдар мен филиалдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шоттары.

Кәсіпорынның бұрын сатып алған акцияларының сатылуы (қайта сатылуы) төмендегі проводкалармен бейнеленеді:

а) сатылатын акциялар үшін алушыдан нақты алуға тиісті сомаға

Дт — № 1210-2110 «Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа және ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі» шоттары;

Кт — № 6110 «Сыйақылар бойынша кірістер» шоты.

б) сатылатын акциялардың баланстық құнының сомасына

Дт — № 7340 «Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар» шоты;

Кт — № 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» шоты.

Акцияларды кепілдікке беру кезінде кәсіпорынның есебінде № 1150-2040 шоттар бойынша ішкі жазу жазылады: бұл акциялардың құны арнайы ашылатын (аналитикалық есепте) «Кепілдікке берілетін акциялар» субшотында белгіленеді. Бұл субшоттағы ақпарат кепіл ұстаушылар бойынша қосымша топтастырылады. Акцияның кепілдігімен қамтамасыз етілген міндеттемелердің орындалуы кәсіпорынның есебінде кері жазуға себепкер болады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Акциялардың сатып алу бағасы қалай есептеледі?
2. Акция сатып алумен байланысты операцияларды шоттарда жазудың тәртібі қандай?
3. Акцияларды бөлшектеп төлеу бойынша олардың құнының есебі қалай жүргізіледі?
4. Дивидендтер қай шоттарда есепке алынады?

55. Борыш міндеттемелері бойынша жүргізілетін операциялардың есебі

Борыштық бағалы қағаздардың (облигациялардың, депозиттік сертификаттардың, вексельдердің және т.б.) бухгалтерлік есебі үшін

№ 1150 «Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» және 2040 «Өзге ұзақ мерзімді қаржылық активтер» синтетикалық шоттары қолданылады.

Борыштық міндеттемелер оларды сатып алуға жұмсалған нақты шығындар бойынша кіріске алынады. Олардың құрамы акцияларды сатып алу кезіндегі нақты шығындардың құрамына ұқсас. Борыштық міндеттемелердің номиналды құны олардың өте маңызды құрамдас бөлігі болып саналады.

Егер бастапқы (баланстық) құн номиналды бағадан жоғары болса, онда олардың арасындағы айырма шығыс етіледі, төмен болған жағдайда — қосып есептеледі. Жабу мерзімі бір жылға дейінгі бағалы қағаздар бойынша бұл операция оларды кәсіпорынның балансынан шығыс етумен бір мезгілде жасалады.

Бір жылдан астам мерзімге алынған облигациялар бойынша бастапқы құнның түзетілуі олардың № 1150, 2040 шоттар бойынша бастапқы (баланстық) құны облигацияларды жабу (өтеп алу) мезгіліне номиналды бағасына сәйкес келуіне негізделіп жасалады.

Бастапқы құн мен номиналды бағаның арасындағы айырманы шығыс ету немесе қосып есептеу кәсіпорынға тиесілі облигациялар бойынша алынатын пайыздар есебінен жасалады.

Тиесілі табысты есептеу кезінде әрбір шығыс етілетін немесе қосып есептелетін бастапқы құн мен номиналды бағаның арасындағы айырманың бөлігі айырмашылықтың жалпы сомасы мен облигациялар бойынша табысты белгіленген мерзімде төлеуге негізделіп анықталады. Айырманың бұл бөлігі төмендегі формула бойынша есептелуі мүмкін:

$$B = (B_k - H) : (M \times C)$$

Бұл жерде: B — облигацияның бастапқы құны мен номиналды бағасының арасындағы айырманың бөлігі;

B_k — облигацияның бастапқы құны, яғни бағалы қағазды сатып алу бойынша нақты шығындардың сомасы;

H — облигацияның номиналды бағасы, яғни бағалы қағаздың бланкісінде белгіленген құн;

M — эмиссия күнінен бастап облигацияның иесі салынған ақша қаражаттарын талап етуге құқық алатын күнге дейінгі облигацияның айналым мерзімі;

C — жыл ішінде облигация бойынша табыс төлемінің саны.

Осы немесе басқа борыштық міндеттемелерді жауапкершілігіне алу кезінде бухгалтерлік есеп шоттарында төмендегі жазулар жазылады:

а) борыштық міндеттемелері үшін қаражаттар аудару кезінде:

Дт — № 3540б, 4430б «Борыштық міндеттемелермен операциялар жүргізу» субшоты;

Кт — № 1040, 1050 «Ағымдағы банктік және валюталық шоттардағы ақшалар» төлем түріне байланысты;

ә) сатып алу нақтылығы расталған кезде:

Дт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары»;

Кт — № 3540б, 4430б «Борыштық міндеттемелермен операциялар жүргізу» субшоты.

Егер облигациялар өсу пайыздарына сәйкес сатылса, онда пайыздарды төлеу күндерімен сәйкес келмейтін күндері оларды сатып алу кезінде сатушы мен сатып алушы өздерінің арасында тиісті соманы бөліп алуы тиіс. Сатушы сатып алушыға облигацияның нарықтық құнынан басқа, олардың соңғы төлемі кезінен бері өткен мерзімге тиесілі пайыздар төлейді. Пайыздарды төлеудің кезекті мерзімі келгенде алушы оларды толық пайыздық кезең үшін алады.

Алушының бухгалтерлік есебінде бұл операциялар төмендегіше бейнеленеді:

а) олардың соңғы төлемі кезінен бері өткен кезеңге тиесілі пайыздардың сомасы мен құнына қоса, облигацияның сатып алу құнына алынатын облигация үшін қаражаттардың аударылу кезінде:

Дт — № 3540с, 4430с «Сатып алу құнымен операциялар жүргізу» субшоты;

Кт — № 1040, 1050 «Ағымдағы банктік және валюталық шоттардағы ақшалар» төлем түріне байланысты;

ә) облигация сатып алушының билігіне көшу кезінде:

Дт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары»

— № 1630, 2940 «Өзге қысқа және ұзақ мерзімді активтер» шоты бойынша оларды соңғы төлемі кезінен бері өткен кезеңге тиесілі пайыздар үшін жазылады;

Кт — № 3540с, 4430с «Сатып алу құнымен операциялар» субшоты;

б) пайыздармен болатын кейінгі операциялар:

Дт — 3540с, 4430с «Сатып алу құнымен операциялар жүргізу» субшоты толық кезекті пайыздық кезеңге тиесілі пайыздар;

Кт — № 1630, 2940 «Өзге қысқа және ұзақ мерзімді активтер» шоты бойынша оларды соңғы төлемі кезінен бері өткен кезеңге тиесілі пайыздар үшін жазылады.

Борыштық міндеттемелер бойынша табыс (пайыз) алумен байланысты бухгалтерлік есеп шоттарында қаралған жазулар бұдан бұрын қаралғандарға тіпті жақын. Егер борыш міндеттемелерінің бастапқы құны номиналды бағадан жоғары болса, онда кәсіпорынға тиесілі сыйақыны әрбір есептеу кезінде төмендегі жазу жазылады:

Дт — № 3540 б «Борыштық міндеттемелермен операциялар жүргізу» субшоты, алуға тиесілі табыстың сомасына;

Кт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» бастапқы құн мен номинады бағаның арасындағы айырманың бір бөлігіне, № 6110 шоты № 1150, 2040 шоттар мен № 3540 б, 4430 б субшотына апарылған сомалар арасындағы айырмаға.

Егер есептелген борыштық міндеттемелердің бастапқы құны олардың номиналды құнынан төмен болса, онда әрбір кәсіпорынға тиесілі пайыздар есептеу кезінде төмендегі жазу жазылады:

Дт — № 3540б, 4430б «Борыштық міндеттемелермен операциялар жүргізу» субшоты, алуға тиесілі табыстың сомасына;

Кт — № 1150, 2040 «Қысқа мерзімді қаржы инвестициялары» бастапқы құн мен номиналды бағаның арасындағы айырманың бір бөлігіне, № 6110 шоты № 1150, 2040 шоттар мен № 3540б, 4430б субшотына апарылған сомалар арасындағы айырмаға.

Бір жылдан кем мерзімге шығарылған борыштық міндеттемелер жағдайында жоғарыда келтірілген жазулар оларды жабумен бір мезгілде жазылады. Нәтижесінде бухгалтерлік есеп шоттарында жабу төмендегіше көрсетіледі:

1) алынған борыштық міндеттемелердің номиналды құнына (егер пайыздар қарастырылған болса, онда олардың сомаларын қоса):

Дт — № 3540б, 4430б «Борыш міндеттемелері» субшоты;

Кт — № 6110 «Сыйақылар бойынша кірістер» шоты.

2) алынған борыштық міндеттемелердің нақты құнына:

Дт — № 7340 «Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар» шоты;

3) дисконттың сомасына (егер пайыздар қарастырылған болса, онда табыстардың сол түрінің сомасын қоса):

Дт — № 1220-1240 «Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шоттары;

Кт — № 6110 «Сыйақылар бойынша кірістер» шоты.

4) қаражаттардың алынған сомасына:

Дт — № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақшалар» шоты;

Кт — № 3540б, 4430б «Борыштық міндеттемелер» субшоты.

Пайыздық купондар бойынша мерзімді төлемдер жасалатын табысты төлеу жабу мерзімі бір жылдан астам облигацияны сату кезінде пайыздық кезеңнің басталған күнінен облигацияны сату күнін қоса кезеңде есептелген пайыздар сомасы облигацияның сату бағасына оның құрамдас бөлігі ретінде енгізілуі мүмкін. Бұл пайыздар сомасы пайдалар мен залалдардың есебіне апарылады.

Бұл кезде мынадай жазулар жазылады:

Дт — № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақшалар» шоты өткізудің нақты бағасына;

Кт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» облигацияның бастапқы құнына.

№ 6110 «Сыйақылар бойынша кірістер» шоты пайыздардың сомасын қоспаған кездегі облигацияның нақты бағасы мен оның бастапқы құнының арасындағы айырма мен есептелген пайыздарға.

Бұл жағдайда пайыздардың сомасы төмендегі формула бойынша есептеліп шығарылуы мүмкін:

$$П = (Н \times Оп : 100) \times (М : Ұ)$$

Бұл жерде: П — пайыздық кезеңнің басталған күнінен облигацияны сату күнін қоса кезеңде есептелген пайыздар сомасы;

Н — облигацияның номиналды бағасы;

Оп — облигация бойынша қарастырылған пайыздың мөлшері;

М — пайыздық кезеңнің басталған күнінен облигацияны сату күнін қоса кезеңнің мерзім ұзақтығы (күндер);

Ұ — ағымдағы пайыздық кезеңнің жалпы ұзақтығы.

Шетелдік валюталардағы борыштық бағалы қағаздармен операциялар бойынша бағамдық айырмалар пайда болуы мүмкін. Олар № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» шоттары бойынша есепке алу күні мен бұл шоттарды есептен шығыс ету күніне бағалы қағаздардың ақшалай бағалануларының арасындағы айырма болып табылады. Алайда, бағамдық айырма тек бағалы қағаздың сатып алыну мен сатылуы бірдей валюталық баға бойынша жасалған жағдайда ғана байқалады. Басқа жағдайларда бағамдық айырма табыс немесе бағалы қағазды қайта сату операциясынан болған жоғалтулардың сомасында «батып кетеді».

Бұл операциялардың қалыптасуы төмендегіше болады:

1) валютаға депозитті сертификат сатып алу (операцияны жүргізу күнінің бағасы бойынша):

Дт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» шоты;

Кт — № 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаттары» шоты.

2) депозитті қайтару кезінде (қайтару күніне бағасы бойынша):

Дт — № 1050 «Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаттары» шоты;

Кт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» шоты.

3) пайда болған бағамдық айырманың сомасына:

Дт — № 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» шоты;

Кт — № 7430 «Бағамдық айырма бойынша шығыстар» шоты.

Акционерлік қоғамдардың басқа валюталарға айналу қабілеті бар (конвертирленген) облигацияларын сатып алып, кәсіпорын оларды белгілі кезеңде бұл қоғамның акцияларына айырбастау құқығын алады. Мұндай құқықты іске асыру бухгалтерлік есепте № 1150, 2040 (тиісті субшоттар бойынша) шоттар бойынша ішкі жазулар жазылады. Бұл жағдайда бағалы қағаздардың баланстық бағалауының өзгерулері болуы мүмкін. Егер облигацияларды айырбастау нәтижесінде алынған акциялардың нарықтық бағасы сол облигациялардың баланстық құнынан төмен болса, акциялар нақты нарықтық құн бойынша есепке алынады, ал сол кезде облигациялардың баланстық құны мен акциялардың нарықтық бағасы арасындағы пайда болған айырма шегілген залал ретінде қаралып және № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шотына шығыс етіледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бағалы қағаздардың қай түрлері борышты болып табылады?

2. Олардың бастапқы және номиналды құндарының арасындағы айырманы есептеудің тәртібі қандай?

3. Борыштық міндеттемелерді қабылдаған кезде қайсы шоттар байланысады?

4. Борыштық бағалы қағаздардың бастапқы және номиналды құндарының арасындағы айырманың жазылуы шоттарда қалай бейнеленеді?

5. Борыштық бағалы қағаздарды сату кезінде пайыздары қалай есептеледі?

6. Шетелдік валюталарда борыштық бағалы қағаздармен операциялар кезінде пайда болатын бағамдық айырмалар есебін жүргізудің тәртібі қандай?

56. Бағалы қағаздардың құнсыздануы бойынша операциялар

Бағалы қағаздар қаржылардың ең тәуекелділігі жоғары салымдарының бірі болып табылады. ҚР-дағы бухгалтерлік есеп пен есеп беру туралы ережелердегі өзгертулер мен қосымшаларға сәйкес, бағасы белгіленген бағалы қағаздар баланста ең төменгі құн қағидасы бойынша бейнеленуі тиіс. Бұл егер жылдың соңында балансты құрастыру кезінде бағасы белгіленген бағалы қағаздардың құны баланстық құннан төмен болса, онда жаңа нарықтық құн бойынша олардың қайта бағалануы тиіс екендігін білдіреді. Бағасы белгіленген бағалы қағаз желтоқсан айының соңғы күніндегі баға сатып алушы мен сатушының сол күндегі бағасының арасындағы орташа көрсеткіші ретінде анықталады. Бұл кезде бағалы қағаздардың баланстық (есепті) құны мен олардың қалыптасқан нарықтық бағасының арасындағы айырманың сомасына қорытынды проводкалармен мынадай жазу жазылуы тиіс:

Дт — 7340 «Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар» шоты;

Кт — 1150, 2040 «Қысқа және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары» шоты.

Бағасы белгіленген курсқа жатпайтын бағалы қағаздар бойынша да қайта бағалау жүргізіледі, бірақ олардың баланстық құны өзгертусіз қалады. Қайта бағалау бағалы қағаздардың құнсыздануы бойынша резервтер құруға алып келеді. Бағасы белгіленген бағалы қағаздар бойынша резервтің мөлшерін анықтау кезінде олардың нақты қамтамасыз етілуіне сүйенеді, ал бағасы белгіленбеген бағалы қағаздар бойынша қамтамасыз етілу мөлшері дисконттау коэффициентінің жәрдемімен шартты түрде анықталады. Дисконттау коэффициенті жыл бойы өзгеріп отыруы мүмкін. Бухгалтерлік есепте резервтердің құрылуы төмендегі проводкалармен бейнеленеді:

Дт — 7340 «Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар» шоты;

Кт — 5310 «Құрылтай құжаттарында белгіленген резервтік капитал» шоты.

Әрбір жеке қағаз үшін барлық бағалы қағаздар құнының сақталуы немесе өсуінен тәуелсіз резервтер құрылады. Сөйтіп, аналитикалық есеп әрбір резерв үшін жүргізіледі.

Нарықтық құнның қор құндылықтарының баланстық құнынан артығы бухгалтерлік жазулармен қосақталады.

Егер құнсыздануға бұрын резерв құрылған бағалы қағаздың жыл қорытындысымен нарықтық құны жылдық резерв құру

үшін мөлшерлі баға ретінде пайдаланылған нарықтық бағадан артып кетсе, онда бұл қағаздың құнсыздануы жөнінен резервтің сомасы қорытынды жазулармен табыстар және залалдар шотына қаржыларды толық аударылуына дейін түзетіледі. Бұл жерде:

Дт — 5310 «Құрылтай құжаттарында белгіленген резервтік капитал» шоты;

Кт — 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шоты бейнеленеді.

Бұрын құнсыздануға резерв құрылған бағалы қағаздар сату кезінде қағаздың сатылуы бойынша жазулармен бір мезгілде олар бойынша резерв сомасы № 5310 шоттың дебетінен № 5430 шоттың кредитіне ауыстырылады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Нарықта бағасы белгіленген бағалы қағаздар есепте қандай бағалану бойынша бейнеленеді?

2. Бағалы қағаздардың құнсыздануы жөніндегі резерві қандай мөлшерде құрылады?

3. Бағалы қағаздардың құнсыздануы жөніндегі резервті құру мен пайдалану қандай шоттарда бейнеленеді?

VI бөлімше. ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫҢ ЕСЕБІ

57. Валюталық операциялардың бухгалтерлік есебін ұйымдастыру

Валюталық операциялар кәсіпорынның сыртқы экономикалық қызметімен тікелей байланысты. Валюталық операциялардың бухгалтерлік есебі кейінгі қосымшалар мен өзгерістермен қоса, субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметінің бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспары негізінде жүргізіледі.

Сыртқы экономикалық операциялар есебінің ерекшелігі есеп теңгемен де, шетелдік валютамен де жүргізіледі тұрады.

Кәсіпорындарда сыртқы экономикалық қызметтің жүргізілуіне байланысты барлық операциялардың есебі шоттарда салыстырмалы түрде (теңгеде және шетелдік валютада) жүргізіледі.

Оны мына мысалдан қарастырайық.

Доллардың бағамы (ҚР ҰБ мәліметтері бойынша) операцияның басталған кезінде 150 теңге, соңында 152 теңге болды делік.

1. Валюталық шоттан кассаға 200 доллар ақша түсті (валюталық шотта айдың басындағы қалдық 1000 доллар);
2. Сеитовтің есебіне кассадан 200 доллар берілді;
3. Шығыстар туралы бекітілген есебке сәйкес, Сеитовтің тарапынан материалдар сатып алу үшін 200 доллар жұмсалды;
4. Бағамдық айырма (пайда) анықталды.

Бұл операцияларды шоттарда жазамыз.

1050 «Валюталық шот (доллар)»		1020 «Кассадағы шетелдік валютадағы (доллар)»		1250 «Қызметкерлердің дебиторлық берешегі (теңге)»	
1000 (доллар)	1) 200 (доллар)	1) 200 (доллар)	2) 200 (доллар)	2) 30000 теңге 200 (доллардың бағасы 150 теңге бойынша)	3) 30400 теңге 200 (доллардың бағасы 152 теңге бойынша)
1310 «Шикізат пен материалдар (теңге)»		6250 «Бағамдық айырмадан түскен кіріс (теңге)»			
30400 теңге				4) 400 теңге	

Саудамен тығыз байланысты кәсіпорындар мен ұйымдардың сыртқы экономикалық қызметін бухгалтерлік шоттарда бейнелеу кезінде сауда операцияларының негізгі 3 түрін білу керек:

1. Экспорт — тауарды сатып алушының еліне жөнелтумен бірге, шетелдік сатып алушыға тауарлар сату;

2. Импорт — шетелдік сатушыдан алушының еліне тауарды алып келумен бірге, тауарды сатып алу;

3. Реэкспорт — импортталған тауарды экспорт жасау.

Олардың есептеу бірлігі болып тауарлы топ (партия) саналады. Ол бір контракт бойынша (немесе сақтауға қабылданған) жөнелткен және темір жол немесе қойма құжатымен дайындалған тауардың кез келген көлемін енгізеді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Шетелдік іссапарға ақша берудің бухгалтерлік есепте бейнелену ерекшелігі неде?

2. Шет елдерде сатып алынған материалдарды бухгалтерлік есепте бейнелеу тәртібі қандай?

3. Экспорт деген не?

4. Импорт деген не?

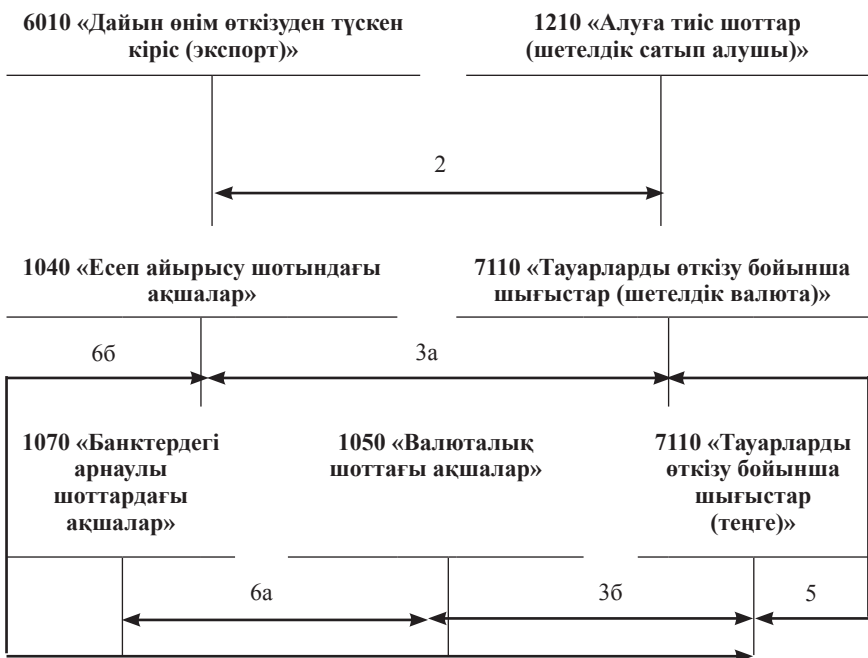
5. Тауарлы топ есептің бірлігі ретінде нені білдіреді?

58. Тауарлардың экспорты бойынша операциялардың есебі

Экспорттық операциялардың есебін экспортқа өнім өндіретін және делдалдарсыз оның саудасымен айналысатын, сондай-ақ комиссиялық сыйақы үшін тауардың экспорты бойынша кәсіпорындардың тапсырмаларын орындайтын делдалдық ұйымдар арқылы да жұмыс жасайтын кәсіпорындар жүргізеді.

Экспорттық операциялар есебінің жалпы сызбасын қарастырайық.

1. Экспорттық өнім өндірістік өзіндік құн бойынша кіріс етілді;
2. Сатып алушыға бақылау бағасы бйынша (брутто төлем ақшасы немесе толық экспорттық төлем ақша) шот ұсынылды. Экспорттық өнім тиеліп, шетелдік сатып алушыға жөнелтілді;
3. Тауардың қозғалысы (өткізілуі) бойынша шығыстар төленді:
 - а) теңгемен;
 - ә) шетелдік валютамен;
4. Экспорттық тауарды өткізу бойынша шығыстар өндірістік өзіндік құн бойынша шығыс етілді;
5. Сатып алушы ұсынылған шот бойынша толық есеп айырысты, (брутто төлем ақшасы) ТМД банкісіндегі кәсіпорынның транзитті шотына келіп түсті;
6. Экспорттық тауар бойынша үстеме шығындарды төлеу үшін бұрын жұмсалған ақшаның баламасы (эквиваленті) кәсіпорынның валюталық шотына аударылды. Нетто төлем ақшасы (брутто төлем ақшасынан шетелдік валютадағы үстеме шығыстарды шегергенде) үлестіріледі:
 - а) 50 %-ы кәсіпорынның валюталық шотына аударылады;

ә) 50 %-ы биржалық баға бойынша теңгеге сатылады (валютаның сатылу кезіндегі бағасы бойынша).

Шоттарға назар аударыңыздар: әдетте № 8010 шоттың дебеттік сальдосы болады. Ал, № 6010, 7010, 7110 шоттар жылдың соңында № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотында жабылады. Табыс пен шығыс жақтарының арасындағы айырма тауарларды экспортқа сатумен байланысты операциялар бойынша пайда немесе залал болғанын көрсетеді.

Дт — № 6010 Табыстар жағы

Кт — № 5410

Дт — № 5410 Шығыстар жағы

Кт — № 7010

№ 5410 шотқа қосымша бағамдық айырма апарылуы тиіс. Коммерциялық кәсіпорындардың экспорттық қызметінің тәжірибесінде өте жиі кездесетін тікелей немесе делдал арқылы қолма-қол ақшаға экспорттық тауарды жеткізіп беру, коммерциялық несиенің шарттарында тауарлардың экспорты, айырбастау келісімі бойынша тауарларды экспорт жасау қарастырылады.

Қолма-қол ақшаға сатылған экспорттық тауар есебінің ерекшеліктерін талдайық. Сатып алушыдан тауардың ақшасын алу үшін экспорттаушы кәсіпорын өзінің банкісіне келісім шартпен ескертілген құжаттарды ұсынады (шот-фактураны, жүк құжаттың дубликатын, валантты және т.б.). Бұл құжаттар шетелдік банкіге жіберіледі. Сатып алушы оларды тексеріп, өзінің банкісіне экспорттаушы кәсіпорынның банкісіне валютаны аудару жөнінен нұсқау береді. Оған соң, сатып алушының банкісі оған коммерциялық қойма немесе порттан алуға мүмкіндік беретін құжат ұсынады.

Сатушының сатып алушылармен есеп айырысудың мұндай түрі инкассо деп аталады. Оны пайдалана отырып сатушы тәуекелдік жасайды: сатып алушы валютаны аудармай және тауарды алмай қоюы мүмкін. Онда сол тауар келген елде басқа сатып алушыны іздеуге, не үшінші елге оны алып кетуге тура келеді. Осындай жағдайға жол бермес үшін аккредитив арқылы есеп айырысу үлгісін қолдану қажет.

Бұл жағдайда кәсіпорын тауарды жөнелтуге дайындап, бұл туралы сатып алушыға телеграф арқылы хабарлайды. Сатып алушы аккредитив ашады (әдетте шетелдік банкіде). Ол туралы жеделхат (телеграмма) алған соң жүкті жөнелтеді де, экспорттаушы кәсіпорын құжаттар негізінде аккредитив бойынша ақшаны алады (ашылған банкіден).

Кәсіпорын экспорттық тауарды жеткізіп беру мен сатып алушыдан валютаны алуды өз міндетіне алатын делдалмен келісім шарт жасауы мүмкін. Келісім шартта делдалмен есеп айырысудың түрлерін келісіп алу қажет.

Коммерциялық несие деп, тауар үшін төлемақы мерзімін ұзартуды айтады. Коммерциялық несиенің шарттарында тауарлардың экспорты кезінде дағдылы түрде тауардың экспорттық құнының 5 тен 20 %-ға дейін сатып алушы тарапынан қолма-қол ақша төленеді, ал қалған сома оған несиеге беріледі. Бұл операциялар есебінің жалпы нобайдан айтарлықтай ерекшелігі жоқ. Бартерлік келісімдер кезіндегі экспорттық операциялардың есебі оқу құралының жеке бөлімінде көрсетілген.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Нетто төлем ақшасы деген не?
2. Брутто төлем ақшасы деген не?
3. Нетто төлем ақшасы қалай үлестіріледі және есепте бұл операцияны бейнелеу кезінде қай шоттар қолданылады?
4. Экспорттық тауарлардың сатылуымен байланысты операциялар бойынша табыс немесе залалды қалай есептеу керек?
5. Экспорттық тауарларды қолма-қол ақшаға сату есебінің ерекшелігі неде?
6. Коммерциялық несие деген не?

59. Тауарлардың импорты бойынша операциялардың есебі

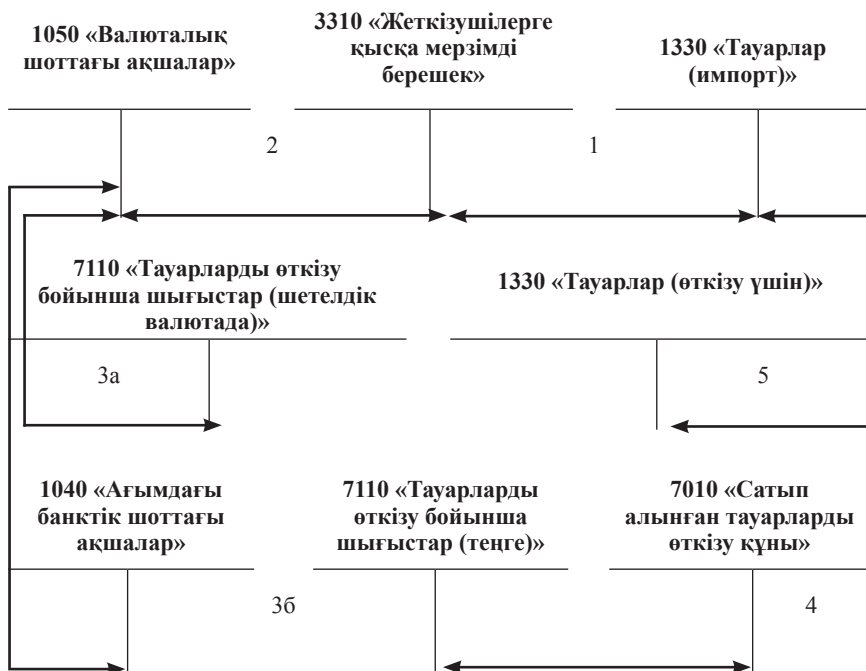
Импорттық операциялардың есебін кәсіпорынның мұқтаждықтына пайдалану немесе қайта сату мақсатымен шетелдік сатушылардан тауар сатып алатын кәсіпорындар жүргізеді.

Импорт бойынша операцияның мысалын қарайық:

1. Шетелдік жеткізушінің шот-фактурасы алынып, акцепттелді;
2. Шетелдік жеткізушінің шот-фактурасы төленді;
3. Шеттен әкелу (импорт) бойынша шығыстар төленді:
 - а) шетелдік валютамен;
 - ә) теңгемен;
4. Импорттық тауар кәсіпорынға сыртқы экономикалық өзіндік құн бойынша келіп түсті;
5. Импорттық тауар кіріс етілді және ол өткізу үшін арналған.

Тауардың импорты бойынша операциядан болған қаржылық нәтиже, сондай-ақ валютаны пайдалану кезіндегі бағамдық айырма да жылдың соңында

№ 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотына шығыс етіледі.

Тауарлар нақты ақшаға (шетелде ашылған банкідегі валюталық шоттан немесе аккредитив арқылы ақша аудару жолымен), коммерциялық несие бойынша, айырбастау шартымен және т.б. сатып алынуы мүмкін. Тауардың жеткізушіден сатып алушыға қозғалысы «Импорт бойынша алынған тауарлар» субшотынан қосымша № 1330 «Тауарлар» шоты бойынша ашылған субшоттарда бейнеленеді.

1331 «Қоймадағы импорттық және шет елге өңдеуге берілген тауарлар»;

1332 «Шет ел жолындағы импорттық тауарлар»;

1333 «Қазақстанда қоймаға түскен импорттық тауарлар».

Шетелдік фирмдан Қазақстанға тауар жөнелту туралы құжат (контракт) алынған соң, сатып алушы кәсіпорынның бухгалтері бұл

туралы мынадай жазу жазады: Дт — 1332, Кт — 1331. Қазақстандағы қоймаға тауар түсірілген кезде «Түсірілудің бас актісі» деп аталатын құжатқа сәйкес, мынадай бухгалтерлік жазу жазылады: Дт — 1333, Кт — 1332. Тауар импорты тікелей немесе делдал арқылы ұйымдастырылуы мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бухгалтерлік есепте импорттық тауарлардың келуі қалай бейнеленеді?
2. Нақты ақшаға сатып алынған импорттық тауарлардың келуі қай шоттарда бейнеленеді?
3. Коносамент деген не?

60. Реекспорттық операциялар есебінің негізгі қағидалары

Реекспорт, бұл — кәсіпорынның шет елде өндірілген тауарды сатып алуы және оны басқа шет елге сатуы болып табылады. Есепте бұл операциялар № 1330 «Тауарлар» шотының дамуына сәйкес, «Шет елдердегі қоймалар мен өңдеудегі импорттық тауарлар» және «Реекспорттық тауарлар» жүргізілетін субшоттарда бейнеленеді. Реекспортқа импорттық тауарды өткізу кезінде көрсетілген субшоттардың біріншісі кредиттеледі, ал екіншісі дебеттеледі (тауардың фактурлы құнының мөлшері бойынша).

Реекспорттық операциядан болған қаржылық нәтиже реекспорттық тауарлар өткізудің есебі үшін № 6010, 7010 шоттарға ашылған субшоттардың мәліметтері бойынша есептеледі. № 7010 шоттың дебегі бойынша фактурлы құн мен үстеме шығыстар, ал № 6010 шоттың кредиті бойынша жазып берілген шот-фактурамен сәйкес алушыдан тиесілі сомасы бейнеленеді. Жылдың соңында бұл екі шот № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотында жабылады. Табыстар жағының шығыстар жағынан артықтығы пайданы білдіреді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Реекспорт деген не?
2. Тауарлардың келуі мен кейінгі сатылуы қай шотта бейнеленеді?
3. Реекспорттық операциялардың жазулары кезінде № 6010 шоттың кредиті бойынша не бейнеленеді?
4. Реекспорттық операциялардың жазулары кезінде № 7010 шоттың дебегі бойынша не бейнеленеді?
5. Реекспорттық операциядан жиынтық табысты (залалды) қалай анықтайды?

VII бөлімше. КАПИТАЛ, ҚОРЛАР, НЕСИЕЛЕР МЕН БЮДЖЕТТЕН ТЫС ТӨЛЕМДЕРДІҢ ЕСЕБІ

61. Шығарылған капиталды қалыптастыру. Шығарылған капиталға салымдар бойынша құрылтайшылармен есеп айырысудың есебі

Шығарылған капитал, бұл — ұйымдастырылатын кәсіпорындардың мүлкіне қатысушылар (меншік иелері) жарналарының (салымдарының) ақшалай түрде көрсетілген жалпы жиынтығы. Бұл жарналардың мөлшері құрылтайшылардың келісім шартымен белгіленіп және жарғыда жазылуы тиіс. Ұжымның сатып (өтеп) алатын кәсіпорынның ақшалай түрдегі жарғылық капиталы келесі ретте есептеледі: қалдық құны (тозуды шегергенде) бойынша мүліктің, есеп айырысу және басқа шоттардағы ақшалардың, кассадағы қолма-қол ақшаның және кредиторлық қарызға кемітілген дебиторлық қарыздардың мөлшерінде анықталады. Егер кәсіпорын акционерлік қоғамға айналса, онда осы жолмен есептелген жарғылық капиталдың мөлшеріне тек қана ұжымның мүшелері арасында (жабық акционерлік қоғам болса) орналастырылатын немесе барлық қалаушыларға сатылатын (ашық акционерлік қоғам болса) акциялар шығарылады.

Шығарылған капитал № 50 «Шығарылған капитал» бөлімшесінің пассивті баланстық шоттарында есепке алынады.

Жаңа ұйымдастырылған кәсіпорынның жарғылық капиталын қалыптастыру кезінде қатысушылар салымдарының мөлшеріне мынадай проводка жазылады: № 50 «Шығарылған капитал» бөлімшесі шоттарының кредиті мен № 5020 «Төленбеген капитал» шоты дебеті; егер салым қолма-қол ақшамен жасалса, онда № 5020 шоттың кредиті мен № 1010 «Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары» шотының дебеті; ал егер салым жинақ банкі арқылы жасалса, онда № 5020 шоттың кредиті мен № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаттары» шотының дебеті бойынша.

Шығарылған капиталға салым ретінде: негізгі құралдар, материалдар, материалдық емес активтер болуы мүмкін. Мұндай жағдайға сәйкес төмендегі бөлімшелердің шоттары дебеттеледі: № 13 «Материалдар», № 24 «Негізгі құралдар», № 27 «Материалдық емес ак-

тивтер».

S

Егер кәсіпорынның табыстары бойынша қатысушылармен есеп айырысулар жасалса, онда төмендегі проводкалар жазылады:

Бірінші проводка бойынша салық төлемдері мен қажетті қорларды қалыптастырудан соң қалған жиынтық табыс қатысушылармен есеп айырысу үшін бағытталады.

Екінші проводка бойынша қатысушыларға еңбекақысын есептеумен қоса, табыстағы олардың бөлігі есептеледі, одан соң табыстың сол бөлігі касса арқылы төленеді немесе жинақ банкісі арқылы қатысушының жеке шотына аударылады.

Жарғылық капитал мөлшерінің өзгерістері тек қана кәсіпорынның жарғысында оны бейнелеу арқылы жасалуы мүмкін. Бұл, мысалы, қатысушылар санының азаюы немесе көбеюімен байланысты болуы мүмкін. Ашық акционерлік қоғамдар жарғылық капиталды арттыру мен қаржылық ресурстарын көбейту үшін қосымша акциялар шығаруы мүмкін. Бірақ ол кезде мұндай әрекетпен қатысушылардың санын көбейтетінімізді, сонымен бірге олармен табысты бөлісетінімізді түсінуіміз керек.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Жарғылық капитал деген не?
2. Кәсіпорын құрылтайшыларының жарғылық капиталға жарналарының мөлшері қандай ?

3. Өтеп алынатын кәсіпорынның жарғылық капиталы қалай есептеледі?

4. Жарғылық капиталға жарналар бухгалтерлік есепте қалай бейнеленеді?

5. Акцияларды сатып алу қалай бейнеленеді?

6. Жарғылық капиталға өзгерістер қандай жағдайларда енгізілуі мүмкін?

62. Арнаулы тағайындалу қорлары және резервтік қорды қалыптастыру мен пайдалану

Арнаулы тағайындалу қорлары салықтар бойынша бюджетпен есеп айырысудан соң, жиынтық табыстан ұйымдастырылады.

Арнаулы қорлар, жұмсалыу бағыттары бойынша қаржыларды пайдалану туралы мәселені кәсіпорын өздігінше шешеді және бұл құрылтай құжаттарында жазылуы тиіс.

Кәсіпорын арнаулы тағайындалу қорлары ішінде жинақ қоры мен (яғни, кәсіпорынның өндірістік дамуы үшін (жаңа техника, технологиялар сатып алу және т.б.) мен тұтыну қорын қалыптастыруы мүмкін. Соңғы қорда кәсіпорын ұжымының әлеуметтік дамуы мен материалдық мадақтау бойынша іс шараларға кәсіпорынның қаржылары резервтеледі.

Өнім өткізуден соң есеп айырысу шотына ақша қаражаттары келіп түскен кезде барлық қажетті есеп айырысудан кейін (жеткізушілермен материалдар үшін, қызметкерлермен еңбекақы бойынша, бюджетпен салықтар бойынша және т.б.) кәсіпорын пайдасының қалдығына сәйкес келетін бөлігі қалады. Сол қалдық жинақ және тұтыну қорларын ұйымдастыру үшін белгілі үйлесімде пайдалануды жоспарлайды, яғни арнаулы қорларды қалыптастырады.

Олар № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шотында бейнеленеді. Бұл шотқа тағы «Қайтарымсыз алынған құндылықтар» және «Мүлікті индекстеу қоры» субшоттарын ашу қарастырылады. Арнаулы тағайындалу қорларын қалыптастыру үшін № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» шоты пайдаланылуы мүмкін.

Тұтыну қорын сыйақы, материалдық жәрдем және қайырымдылық мақсаттарға жәрдемақы беруге пайдалануға болады. Бұл қордың есебінен белгіленген мөлшерден артық болған банк несиесінің пайызы шығыстардың кейбір түрлері, мысалы, іссапар шығыстары) төленеді, белгіленген нормадан артығының орны толтырылады. Бұл қордың қаржылары есебінен әдеуметтік-мәдени сала объектілері

құрылысының акциялары бойынша дивидендтердің есептелуі де жүргізіледі.

Жинақ қоры өндірісті кеңейту кезінде негізгі құралдар, материалдық емес активтер, материалдар сатып алу, өндірістік тағайындалу бойынша объектілер соғу үшін пайдаланылады.

Шетелдік капиталдың қатысуымен жұмыс істейтін кәсіпорындар, сондай-ақ ашық және жабық акционерлік қоғамдар резервтік қор ұйымдастырады. Ол № 5310, 5330, 5340 «Резервтік капитал» шоттарында есепке алынады. Оған қаржылар құрылтай құжаттарында көрсетілген мөлшерге жеткенше жасалады. Қаржылардың көзі негізінен жиынтық кіріс (пайда) болып есептеледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Арнаулы тағайындалу қорлары қандай қаржылар есебінен ұйымдастырылады?
2. Арнаулы тағайындалудың қандай қорлары ұйымдастырылуы мүмкін?
3. Арнаулы тағайындалу қорларының қалыптастырылуы қандай шоттарда бейнеленеді?
4. Резервтік қор деген не және ол қалай ұйымдастырылады?
5. Резервтік қор қандай шоттарда есепке алынады?

63. Банк несиелерінің есебі

Меншікті қаржылардың жетіспеуі кезінде кәсіпорын банк несиелерін пайдалануы мүмкін. Ешқандай шектеулерсіз, тек кәсіпорынға тиімді несиелеуді ұсынған банкті таңдайды.

Несиенің қайтарылуы өткізілген өнім үшін төлемдер есебінен қамтамасыз етілуі тиіс. Жеке жағдайларда кепілдік, кепілдеме, несиенің сақтандырылуы және оны дисконтталған (банкіде есепке алынған) вексельдер есебінен алуға жол береді.

Банк пен кәсіпорын арасындағы қатынастар өзара міндеттемелер мен жауапкершіліктері көрсетілген несиелік шарты бойынша жасалады.

Несие белгілі мерзіммен шектеледі. Банктердің несиелері қысқа мерзімді (бір жылға дейінгі мерзімге берілген) және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. Берілген несиелер бойынша банк белгіленген мөлшерлемелер негізінде пайыздар есептейді.

Несие келісім шартына сәйкес, банк онда келісілген соманы кәсіпорынның есеп айырысу шотына жібереді де, несиені пайдаланғаны үшін пайызды ұстап қалады.

Банк несиелерінің есебі № 3010 «Қысқа мерзімді банктік қарыз», №4010 «Ұзақ мерзімді банктік қарыз» пассивті баланстық шоттарында жүргізіледі. Кредиттік сальдо кәсіпорынның жабылмаған несиесі бойынша қарыздың сомасын, дебет бойынша айналым, яғни есепті кезеңдегі несиелер бойынша қарызды жабу есебінен төленген сомалар, кредит бойынша есепті кезеңде жаңадан алынған несиелер бейнеленеді.

Несиені пайдаланғаны үшін пайыз құрылтай құжаттарындағы сомасы белгіленген меншікті айналым қаражаттарының жетіспеушілігін толтыру үшін алынған жағдайда ғана заңдармен бекітілген мөлшерлеме шегінде кәсіпорын өнімнің өзіндік құнына енгізеді. Одан артық мөлшердегі несиелер бойынша төлемдер пайданың есебінен жіберіледі. Бұл жағдай есепті өткізуден тыс шығындар, яғни негізгі емес қызметтен болған залалдар ретінде көрсетіледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорын мен банк арасындағы өзара қатынастар несие алу кезінде қалай келісіледі?
2. Несиенің қандай түрлері болады?
3. Ережелермен белгіленген мөлшерлемелер шегінде несиені пайдаланғаны үшін пайыз қандай көздер есебінен төленеді?
4. Ережелермен белгіленген мөлшерлемелерден артық мөлшерде несиені пайдаланғаны үшін пайыз қандай қаржы көздері есебінен төленеді?
5. Банк несиелерінің есебі қай шоттарда жүргізіледі?

III БӨЛІМ. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІЛІК ПЕН ОНЫҢ ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ҚАҒИДАЛАРЫ

I бөлімше. ҚАРЖЫЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРДІҢ ЕСЕБІ. САЛЫҚТАР. ЕСЕП БЕРУ

64. Кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижесін есептеу. Баланстық табыстың (пайданың) құрамы

Кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижесі олардың кірістері мен шығыстарының айырмасынан құралады. Олар жылдың соңында жабылатын № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» жинақтаушы шотында бейнеленеді.

Кәсіпорындар ай сайын кіріс пен шығыс жақтарын салыстыру жолымен жиынтық кірістің (залалдың) мөлшерін анықтап, сол мәліметтер бойынша салық инспекциясына декларацияларды тоқсан сайын беріп тұрады. Кірістің (пайданың) негізгі бөлігі, бұл — әдеттегіше, өнім (жұмыстар, қызметтер) өткізуден түскен кіріс. Ол № 60 «Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс» бөлімшесінің шоттары мен № 70 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» бөлімшесінің шоттарын салыстыру жолымен есептеледі.

Кірістің негізгі емес қызметінен түскен басқа бөлігі № 62 «Басқа да кірістер» бөлімшесі шоттарының нәтижелері мен № 74 «Басқа да шығыстар» бөлімшесінің шоттарымен салыстыру жолымен есептеледі.

Кірістердің үшінші құрамдас бөлігі, бұл — басқа кәсіпорындардың қызметінде үлес арқылы қатысудан, кәсіпорынның меншігіндегі акциялар, облигациялар мен басқа да бағалы қағаздар бойынша дивидендтер, өндірілген айыппұлдар, орны толтырылған залалдар және т.б. Олар айыппұлдар, өсімдер мен айып төлеу бойынша шығыстардың сомасынан кемітіледі. Одан соң, олар өткізуден түскен кірістерге қосылады немесе олардан шегерілетін өткізуден тыс нәтиже пайда болады.

Бұл операциялардың нәтижесінде баланстық кіріс (пайда), яғни баланста көрсетілген кіріс есептеледі. Онда ол толық түрде: баланстың активінде — залалдар, ал пассивінде кіріс (пайда) ретінде

жазылады. Баланстық (жиынтық) пайдадан салықтар шегеріледі (олар келесі бөлімдерде көрсетілген). Бұл бөлімдерді оқып, білу кезінде кейбір салықтар жиынтық кірістен (пайдадан) төленетініне, ал басқалары өндірілетін өнімнің өзіндік құнына апарылатынына назар аудару қажет.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Баланстық табыс (залал) қандай бөліктерден құралады?
2. Негізгі емес қызметтерден түскен табыстарға нелер жатады?
3. Өткізуден түскен табыс қай шоттардың мәліметтері бойынша есептеледі?
4. № 60 пен № 62 бөлімшелердің шоттарында нелер бейнеленеді?
5. № 70 пен № 74 бөлімшелердің шоттарында нелер бейнеленеді?

65. Қосымша құнға салынатын салық. (ҚҚС)

Қосымша құнға салынатын салық (ҚҚС) әлемдегі көптеген елдерде кеңінен таралған. Қазақстанда ҚҚС айналымнан болған салық пен сатуға салынған салықтардың орнына келді.

ҚҚС тауардың бағасына жоғарылата келіп енгізіледі. Сондықтан, салық тауарды сатып алған тұлға тарапынан төленеді. Салықтың «қосымша құнға салынатын» деген аталуы қосымша құнның мөлшерімен сәйкес сол тауарларды өндіретін кәсіпорындар арқылы бюджетке оның төленуімен байланысты.

Мысалы, кәсіпорын жеткізушілерден 11400 теңгеге материалдар алып оларды өндіріске жұмсады, оның ішінде бұл материалдардың ҚҚС-ы 1400 теңгеге тең деп есептейік.

Бұл материалдарды пайдаланып, кәсіпорын 80000 теңгеге өнім өндірді және олардың сату құнына 14% мөлшерде ҚҚС-ын енгізді. Яғни, тауарлардың сату бағасы мынаған тең болды:

$$80000 + 80000 \times 15\% : 100\% = 91200 \text{ теңге (ҚҚС=11200 теңге).}$$

Бюджетке кәсіпорын тек қана өткізілген тауарларға есептелген салық пен сол тауарларды өндіру үшін пайдаланған материалдарға бұрын есептелген салықтың арасындағы айырмасын төлеуі тиіс. Кәсіпорын аударатын ҚҚС-тың сомасы 9800 теңгеге тең болады.

Қазіргі уақытта қосымша құнға салынатын салық бойынша мөлшерлеме 14%-ға тең.

ҚҚС есебінің жүргізілуін төмендегі мысалда қарайық.

1310 «Шикізат пен материалдар»		1210 «Сатып алушылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»		1420 «Өтелуге тиіс ҚҚС»	
1) 10000	3) 10000	4) 91200	5) 91200	1) 1400	6) 1400
1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары»		3130 «Төленуге тиісті ҚҚС»		3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»	
5) 91200	2) 11400 7) 9800	6) 1400 7) 9800	4) 11200	2) 11400	1) 11400
6010 «Өнім, жұмыстар, қызметтер өткізуден алынатын кіріс»			8010 «Негізгі өндіріс»		
			4) 80000	3) 10000	

1. Жеткізушіден жалпы сомасы 11400 теңге, оның ішінде ҚҚС 1400 теңге көлемінде материалдар келіп түсті;

2. Материалдар үшін жеткізушінің шоттарынан 11400 теңге төленді;

3. Өндіріске материалдар 10000 теңге жұмсалды;

4. Алушыға дайын өнім жалпы сомасы 91200 теңге, оның ішінде ҚҚС 11200 теңгеге тең өткізілді;

5. Өткізілген өнім үшін жалпы сомасы 91200 теңге, оның ішінде ҚҚС 11200 теңге көлемінде ақша келіп түсті;

6. Өтелуге тиіс ҚҚС 1400 теңге көлемінде есепке жатқызылды;

7. Бюджетке ҚҚС 9800 теңге аударылды.

ҚҚС Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» 2001 жылғы 12 маусымдағы № 209 — II кодексі (Салық кодексі) бойынша (соңынан енгізілетін өзгерістер мен қосымшаларын қоса) ұсталады.

Қосымша құнға салынатын салықтан босатылғандар:

1. Мыналардан басқа: қонақ үйлерде тұрғаны үшін төлем, автомобильдер мен басқа көлік құралдарының тұрағы мен оны сақтау үшін берілген учаске төлем, соғылған объектінің бірінші рет өткізілуі, жерді пайдалану құқығын жалға беру мен сатылуы немесе үйлердің жалға берілуі мен оның сатылуы;

2. Қаржылық қызметтер;

3. Пошталық маркалар (коллекциялықтардан басқа), маркіленген конверттер мен ашық хаттар;

4. Мемлекеттің меншігіндегі заңды тұлғалардың мүлкін жекешелендірумен байланысты операциялар;

5. Коммерциялық емес ұйымдармен жүргізілетін жұмыстар мен қызметтердің кейбір түрлері;

6. Мемлекеттік баж алынуға байланысты өкілетті органдардың атқарылатын қызметтері;

7. Жерлеу қызметтері, зират пен крематорийлер қызметтері;

8. Геологиялық барлау мен геологиялық іздеу жұмыстары;

9. Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі мен оның бөлімшелерімен жүзеге асырылатын тауарлар өткізу, жұмыстар, қызметтер жасау бойынша айналымдар;

10. Лотерея билеттерін өткізу бойынша айналымдар;

11. Қазақстан Республикасының мүгедектер ерікті қоғамы, соқырлардың Қазақстан қоғамы, кереңдердің Қазақстан қоғамы, сондай-ақ бұл қоғамдардың меншігіндегі болатын өндірістік ұйымдар;

12. Мектеп оқу құралдарын өткізу бойынша айналымдар;

13. Ұлттық және шетелдік валюталар (нумизматикалық мақсатта қолданылатынынан басқа), сондай-ақ бағалы қағаздардың импорты;

14. Акциздерден босатылған тауарлардың тізіміне кіретін тауардың импорты;

15. Қазақстан Республикасы Министрлері Кабинеті бекіткен тауарлардың бажсыз шеттен әкелу нормаларымен сәйкес нормалар бойынша жеке тұлғалар тарапынан жасалатын тауарлардың импорты;

16. Бюджеттің қаржылары есебінен сатып алынған және мемлекеттік бюджет есебіндегі ұйымдардың алып келетін тауарла-

ры, сондай-ақ мемлекеттік кепілмен қамтамасыз етілген шетелдік несиелік линиялары бойынша сатып алынатын тауарлардың импорты;

17. Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі және оның бөлімшелерімен жасалатын тауарлардың импорты;

18. Мектеп оқу құралдарының импорты.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қосымша құнға салынатын салық (ҚҚС) нелерге салынады?

2. Сатып алынған материалдардың құнына енгізілген ҚҚС қай шоттарда бейнеленеді?

3. Өткізілген өнімдердің құнына енгізілген ҚҚС қай шоттарда бейнеленеді?

4. Бюджетке аударылатын ҚҚС-ның сомасы қалай есептеледі?

5. ҚҚС-ын төлеуден кімдер босатылады?

66. Корпоративтік табыс салығы

Корпоративтік табыс салығы, бұл — шын мәнінде мемлекетке экономикалық кеңістік, еңбек ресурстары, өндірістік, әлеуметтік және басқа инфрақұрылымдарды пайдалану үшін төлем. Аталмыш салық өндірістің дамуына, оның әртүрлі жұмыстар, қызметтер орындаудағыынтасын арттыратын, мемлекет тарапынан кәсіпорынға қаржылық жағынан ықпал жасаудың құралы болып табылады.

Салық төлеушілер — заңды тұлға болған барлық кәсіпорындар мен ұйымдар.

Салық салынатын табыс бухгалтерлік есептің мәліметтері бойынша есептеледі. Оған төмендегі операциялар бойынша шығыстардың сомасына кемітілген өнім (жұмыстар, қызметтер) өткізуден түскен табыс; мүлік, бағалы қағаздар, шетелдік валюта, материалдық емес активтерді сатудан түскен табыс, өткізуден тыс операциялардан түскен табыстар енгізіледі. Өткізуден түскен табысты есептеген кезде нарықтық бағалар ҚҚС және акциздерсіз пайдаланылады.

Табысқа салық салу бойынша бірқатар жеңілдіктер бар.

Корпоративтік табыс салығы Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» 2001 жылғы 12 маусымдағы № 209—II кодексі (Салық кодексі) бойынша (соңынан енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларды қоса) ұсталады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Корпоративтік табыс салығын кімдер төлейді?
2. Қандай салықтық мөлшерлемелер бар?
3. Салық салынатын табысқа нелер енгізіледі?
4. Қандай салықтық жеңілдіктер бар?
5. Корпоративтік табыс салығын төлеу кезінде қандай құжаттарды басшылыққа алу қажет?

67. Акциздер мен олардың бюджетке аударылуы

Акциз өнімнен есептелетін және тауардың бағасына енгізілетін жанама салық болып табылады. Акцизді болып Қазақстан Республикасы территориясында өндірілген немесе ҚР территориясына алып келінген төмендегі тауарлар саналады:

1. Этил спирті мен тағамдық-азықтық шикізаттан өндіріліп, тазаланған этил спирті;
2. Арақ;
3. Ликер-арақ бұйымдары;
4. Спирт қосып күшейтілген ішімдіктер, шырындар мен бальзамдар;
5. Винолар;
6. Коньяктар;
7. Шампан винолары;
8. Сыра;
9. Вино материалдары;
10. Темекі өнімдері;
11. Темекі қосылған басқа өнімдер;
12. Бекіре және қызыл балықтар, бекіре және қызыл балықтың уылдырығы, бекіре және қызыл балықтар мен олардың уылдырығынан жасалған деликатестер;
13. Алтын, платина және күмістен жасалған зергерлік бұйымдар.
14. Иленген және иленбеген аң терілері (көртышқан, үй қояны, ит, бұғы мен қойдың терілерінен басқа);
15. Табиғи аң терісінен жасалған әшекей бұйымдар;
16. Аң терісінен жасалған бұйымдар;
17. Табиғи былғарыдан жасалған киім;
18. Хрустальдан жасалған бұйымдар, жарық беретін аспаптар;
19. Бензин (авиациялықтан басқа), дизель отыны;

20. Жеңіл автомобильдер (мүгедектер үшін арнайы тағайындалған, қолға бейімделген басқару арқылы басқарылатын автомобильдерден басқа);

21. Дәрімен және газбен атылатын қару (мемлекеттік билік органдарының мұқтаждықтары үшін сатып алынған қарудан басқа);

22. Шикі мұнай;

23. Ойын бизнесі.

Акциздер өндіруші өнімінің сату бағасына енгізіледі. Акциздердің мөлшері өткізу бойынша айналымға негізделіп есептеледі.

Егер еркін бағалар қолданылатын болса, онда топтың (партияның) келісім құны салықтық мөлшерлемеге көбейтіледі және сонымен бюджетке аударылуға тиісті сома есептеледі.

Егер мемлекеттік реттелетін бағалар қолданылса, онда өткізу бойынша айналымның мөлшерінен ҚҚС-ын шегеріп тастап және қалдықты акциздер үшін қолданылатын салықтық мөлшерлемеге көбейту қажет. Акциздерді салуға дейін өткізу бойынша айналымнан сауда жеңілдігі шегеріледі.

Өткізу бойынша айналымды есептеу кезінен бастап алушыларға жөнелткен өнім үшін шот-төлем талабын ұсыну күніне дейінгі уақыт өткізудің мезеті болып табылады.

Барлық тауарлар бойынша акциздер ҚР-ның бюджетіне төленеді.

Төлеушілер акциздер бойынша есептерін өздерінің орналасу орындары бойынша салық органдарына тапсыруы тиіс.

Бухгалтерлік есепте акциздер, барлық салықтар мен алымдар сияқты, № 31 бөлімшенің № 3140 «Акциздер» шотында бейнеленеді.

Мысал келтіреміз:

1) 1312 — 3310 = 1000000 теңге;

2) 1420 — 3310 = 140000 теңге;

3) 3140 — 3310 = 8000 теңге;

4) 1312 — 3140 = 8000 теңге.

Осы шаруашылық операцияларды түсіндірейік:

1) Жеткізушіден дизель отыны 1000000 теңгеге келді;

2) ҚҚС 140000 теңге көлемінде өтелуге ұсынылды;

3) Тауарға 8000 теңгеге акциз ұсынылды;

4) Акциз 8000 теңгеге дизель отынының құнына енгізілді.

Акциздер Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» 2001 жылғы 12 маусымдағы №209 — II кодексі (Салық кодексі) бойынша (соңынан енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларды қоса) ұсталады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қандай тауарлар акцизді болып табылады?
2. Еркін бағалар бойынша өткізілетін тауарларға акциздер қалай есептеледі?
3. Мемлекеттік реттелетін бағалар бойынша өткізілетін тауарларға акциздер қалай есептеледі?
4. Өткізу мезеті болып не саналады?
5. Акциздер қай шотта есепке алынады?

68. Жол қорына кіретін салықтар

Жол қоры туралы Қазақстан Республикасының заңнамалары мен ережелеріне сәйкес, жол қорын қалыптастыру көздері болатындар:

- автомобиль жолдарын пайдаланушылардың қаржылары;
- Қазақстан Республикасының территориясына кіру, шығу және транзитті жүріп өту;
- ұсақ саудада өткізілетін бензин мен дизель отынын сату үшін алым;
- ақылы мемлекеттік автомобиль жолдары бойынша жүріп өту үшін жол ақысы.

Жол қорына автомобиль жолдарын пайдаланушылардың ай сайынғы қаржы төлеушілері болып заңды тұлғалар саналады.

Төлемдерді есептеудің мөлшері болатындар:

- 1) биржалық қызмет жасайтын заңды тұлғалардан оларға көрсетілген қызметтері үшін ақшасының көлемі;
- 2) сақтандыру қызметін көрсететін заңды тұлғалардан төлемдер мен сақтандыру резервтерін қоса арасындағы айырмасының сома-сы;
- 3) банк қызметін көрсететін заңды тұлғалардан былтырғы жылдағы жиынтық табыстың көлемі;
- 4) дайындау, сауда, жеткізу-өткізу қызметімен айналысатындардан төлеуден бір ай алдындағы көтерме, транзитті, қойма, ұсақ тағы басқа айналым;
- 5) өндірістік қызмет жасайтын заңды тұлғалардан өткізу бойынша нақты бағалармен өткізілген өнім, орындалған жұмыстар, көрсетілген қызметтердің нақты көлемі.

1998 жылдың 1 шілдесінен бастап автомобиль жолдарын пайдаланушылар қаржыларды есептеудің жоғарыда көрсетілген көздерінен 0,1 % мөлшерлемесі бойынша төлеулері тиіс.

Автомобиль жолдарын пайдаланушылардың ішінде төлем төле-

уден төмендегі заңды тұлғалар босатылады:

— Қазақстан Республикасының мүгедектер ерікті қоғамы, Қазақстан соқырларының қоғамы, Қазақстан керендерінің қоғамы, Ақыл-ой және дене дамуының кемістігі бар балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік үйренуі мен еңбек реабилитациясы орталығы және Ауғанстан соғысы ардагерлерінің Қазақстан республикалық ұйымы (ұйымдарынан басқа), Қызыл Жарты Ай мен Қызыл Крест қоғамының Ұлттық комитеті (ұйымдарынан басқа), балалар қайырымдылық қорлары (ұйымдарынан басқа), сондай-ақ бұл қоғамдардың меншігіндегі және олардың қаржылары есебінен құрылған өндірістік ұйымдар;

— Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі;

— Коммерциялық емес ұйымдар — жарғы бойынша қызметінен;

— Қазақстан Республикасы Үкіметі тізімімен белгіленген халықаралық ұйымдар;

— қызметкерлердің жалпы саны 50 пайыздан төмен емес үлесін мүгедектер құрайтын өндірістік ұйымдар;

— негізгі қызметі бойынша жалпы пайдаланудағы жолаушы көлігі (таксиден басқа) мен тұрғын үй-коммуналды, газ қожалығы ұйымдары.

Қазақстан Республикасының территориясына кіру, шығу және транзитті жүріп өту үшін ақы төлеуді халықаралық тасымалдау жасайтын заңды және жеке тұлғалар жүргізеді. Республиканың территориясына кіру, шығу және транзитті жүріп өту үшін ақы төлеуді есептеу тәртібі мен мөлшері Қазақстан Республикасы Үкіметімен белгіленеді.

Бензин мен дизель отыны өткізілуі үшін алымдардың төлеушілері болып тауардың өткізуін жүргізетін заңды және жеке тұлғалар саналады. Ұсақ саудада өткізілген бензин мен дизель отынының әрбір литрі үшін Жол қорына алымды есептеу мен төлеудің мөлшерлемелері, тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының Үкіметімен белгіленеді.

Ақылы мемлекеттік автомобиль жолдары бойынша жүріп өту үшін төлеушілер болып ақылы мемлекеттік жолдарға кіре берістегі көлік құралдарының жүргізушілері саналады.

Ақылы мемлекеттік автомобиль жолдары бойынша жүріп өту үшін төлемақының мөлшерлемелері, тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының Үкіметімен белгіленеді.

Көлік құралдарының иелерінен салықты көлік құралдары бар кәсіпорындар мен азаматтар жыл сайын төлейді. Салықты төлеу туралы квитанция немесе төлем тапсырмасын көрсетпей, кө-

лік құралдарының тіркеу, қайта тіркеу мен техникалық байқау өткізілмейді. Бұл салық № 3170 «Көлік құралдарына салық» пассивті шотында бейнеленеді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Жол қорына төленетін салықтарды атап өтіңіз?
2. Бұл салықтар қандай мөлшерлемелер бойынша есептеледі?
3. Әрбір салық бойынша салық салудың мөлшері қандай?
4. Көлік құралдарына салықтың есебі қай шотта жүргізіледі?

69. Кәсіпорындар мүлкінің салығы

Мүлік салығы Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» 2001 жылғы 12 маусымдағы № 209—II кодексі (Салық кодексі) бойынша (соңынан енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларды қоса) ұсталады және қолда бар мүлікті (негізгі құралдарды) тиімдірек пайдалануды ынталандыруға шақырады.

Негізгі құралдар — құны 40 айлық есептік көрсеткіштерден жоғары қызмет мерзімі бір жылдан астам активтер болып саналады.

Мүлік салығы үшін салық кезеңі болып бір қаржылық жыл есептеледі. Салық төлемдері әр тоқсан сайын есептеліп төленеді, ал жыл соңында қажет болған кезде қайта есептеу жүргізіледі. Салықтың төленуі есептер бойынша бір жылдық бухгалтерлік есеп үшін белгіленген күннен бастап 10 күндік мерзім ішінде төленеді.

Кәсіпорынның мүлкіне салық мөлшерлемесінің шекті мөлшері негізгі құралдардың қалдық құнының 1%-нан аспауы тиіс. Салық төлемінің сомасын есептеу кезінде мүліктің құны орташа жылдық есебі бойынша алынады.

Мүлік салығы № 3180 «Мүлік салығы» пассивті баланстық шотында бейнеленеді.

Мүлік салығы бойынша бірқатар жеңілдіктер белгіленген. Сонымен, мүлік салығын төлеуден босатылғандар:

1) кәсіпкерлік қызмет жасамайтын коммерциялық емес және бюджеттік ұйымдар;

2) Қазақстан Республикасының мүгедектер ерікті қоғамы, Қазақстан соқырларының қоғамы, Қазақстан кереңдерінің қоғамы, Ақыл-ой және дене дамуының кемістігі бар балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік үйренуі мен еңбек реабилитациясы орталығы және Ауғанстан соғысы ардагерлерінің Қазақстан

республикалық ұйымы (ұйымдарынан басқа) өндірістік мақсаттар мен әлеуметтік салада пайдаланатын мүлік бойынша;

3) Қазақстан Ұлттық банкі мен оның бөлімшелері;

4) мемлекеттік автомобиль жолдары мен олардағы жол қондырғыларын жалпы пайдалануда шұғыл басқару құқығы бар ұйымдар.

Азаматтардың төмендегі категорияларының мүлкі бойынша 1000 айлық есептік көрсеткіштің мөлшерінде салық салынбайтын минимум белгіленіп қойған, олар:

1. Кеңес Одағының Батырлары, Социалистік Еңбек Ерлері, Ұлы Отан соғысының қатысушылары және оларға теңестірілген тұлғалар, “Халық Қаһарманы” атағына ие болғандар, Даңқ орденінің үш дәрежесімен, “Отан” орденімен марапатталғандар;

2. “Алтын Алқа” және “Мать-героиня” атағына ие болған көпбалалы аналар;

3. Бірінші және екінші топтағы мүгедектер;

4. Жеке тұратын зейнеткерлер.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорынның мүлкіне салық неліктен салынады?

2. Салық салынатын мүліктің құны қалай есептеледі?

3. Мүлік салығы қандай мерзімдерде төленеді?

4. Мүлік салығының мөлшері қандай?

5. Мүлік салығы бойынша қандай жеңілдіктер бар?

6. Мүлік салығы қай шотта бейнеленеді?

70. Әлеуметтік салық

Әлеуметтік салық Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа міндетті төлемдер туралы» 2001 жылғы 12 маусымдағы № 209—II кодексі (Салық кодексі) бойынша (соңынан енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларды қоса) ұсталады.

Әлеуметтік салықты төлеушілер болып мыналар саналады:

— заңды тұлғалар (шетелдің қатысумен заңды тұлғалар, шетелдік заңды тұлғалардың филиалдары мен өкілеттіктерін қоса);

— әлеуметтік салық салыну объектілері бар, заңды тұлға құрусыз кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлғалар.

Әлеуметтік салық төлеушілер салықтың төлеуін өздерінің тұра-тын орындары бойынша жүргізеді.

Әлеуметтік салықтың объектісі болып еңбекақы қоры саналады.

Еңбекақы қорының құрамына еңбекақы, әртүрлі сыйақылар, қосымшалар, қосымша төлемдер, төлемдер және қызметкерлерге заңдарға сәйкес атқарылмаған уақыт үшін ақшалай немесе заттай түрде (қаржыландыру көзіне байланыссыз) есептелген ақшалай сомалардың барлық түрлері енгізіледі.

Заңды тұлғалар әлеуметтік салықты төмендегі түрлеріне есептемейді:

1) заңды тұлғалар мен жеке тұлғалар (қызметкерлер) үшін жинақтаушы зейнетақы қорларына төленетін зейнетақы жарналары;

2) пайдаланбаған демалыс үшін орнын толтыру;

3) штаттар қысқарумен байланысты жұмыстан босар кезде алынатын жәрдемақы;

4) заңдылықпен сәйкес белгіленген орнын толтыратын төлемдер, оның ішінде:

— басқа жердегі жұмысқа ауысу, қабылдану, жіберілу кезіндегі төлемдер;

— қызметкердің меншігіндегі аспаптарды пайдаланғаны үшін төлемдер;

5) тұрақты жұмыс жолда өтетін немесе жүріп-тұратын сипатпен байланысты болса, не қамтамасыз етілетін учаскелер шегінде қызмет сапарымен байланысты жағдайларда тәуліктік шығындар орнына еңбекақысына қосымша және артық төлемдер;

6) берілген арнаулы киім, аяқ киім мен жеке қорғанудың басқа құралдары, сабын, майды алатын заттар, сүтпенем-профилактикалық тамақтандырудың құны;

7) жұмыспен байланысты (жоғалтқан еңбек ақы жөнінен төлемдерден басқа) қызметкердің мертігуі, не басқа денсаулығын жоғалтумен байланысты зиянын қалпына келтіру үшін төлемдер;

8) спорт жарыстарында, байқауларда, көрмелерде жүлделі орындары үшін берілген ақшалай марапаттар;

9) әскери және ішкі істер органдары қызметкерлерінің ақшалай жәрдем төлемі;

10) қызметкерлерге бала туылу кезінде, ақылы медициналық қызмет көрсету үшін, жерлеуге берілетін материалдық жәрдем;

11) жүріп өту, мүлік алып өту мен жайды жалдау, не басқа жерге жұмысқа ауысу кезіндегі шығындардың орнын толтыру;

12) уақытша еңбекке жарамсыздық күндерін төлеу;

13) жүктілік пен босану бойынша демалысқа төлеу.

Әлеуметтік салық қаржыландыру көзінен тәуелсіз тиісті

салықтарды ұстауға дейін есептеледі.

Әлеуметтік салықты төлеу тәртібі:

— заңды тұлғалардың арнайы есептері бойынша;

— әлеуметтік салық бойынша декларация салық органдарына тоқсан сайын есепті тоқсаннан кейінгі айдың 15-жұлдызынан кеш емес арнаулы белгіленген үлгілер бойынша тапсырылады.

Әлеуметтік салық әрбір есепті кезең үшін айдың екінші жартысындағы еңбекақыны төлеу үшін белгіленген мерзімде, бірақ кейінгі айдың 15-жұлдызынан кешікпей, еңбекақы төленуінен байланыссыз түрде төленуі тиіс.

Салық салынатын табысты анықтау кезінде төленген әлеуметтік салықтың сомасы шегерулерге есептелген сомасының шегі бойынша апарылады. Әлеуметтік салық № 3150 пассивті шотта бейнеленеді.

Есептеудің дұрыстығы мен әлеуметтік салықты бюджетке төлеудің уақытылығы үшін жауапкершілік төлеушілерге жүктеледі.

Әлеуметтік салықтың есептелуі мен төлемі уақытылығының тәртібін бұзғаны үшін төлеушілерге Қазақстан Республикасының салық заңымен белгіленген санкциялар мен Қазақстан Республикасының заңдарында бекітілген әкімшілік айыппұлдар салу қолданылады.

Салық төлеуші салық органының тексеруіне дейін бұрын тапсырылған декларацияға салық жылының ішінде өздігінше түзету енгізіп және ол туралы салық органына хабарлауға құқықты.

Декларацияда салықтың кем төленуіне себеп болған салықтың мөлшерін төмендету үшін салық төлеушіге төмендетілген сомадан 100 пайыз мөлшерде айыппұл салынады.

Әлеуметтік салықтың есептелуі мен төленуінің уақытылығы үшін бақылауды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес салық органдары жүргізеді.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Әлеуметтік салық төлеушілер кімдер?
2. Әлеуметтік салық төлемдердің қай түрлеріне есептелмейді?
3. Әлеуметтік салық қай шотта бейнеленеді?
4. Әлеуметтік салықты төлеу мерзімдері қандай?
5. Әлеуметтік салықтың дұрыс есептелуі мен төлеу уақытылығын бұзған жағдайларда қандай санкциялар қолданылады?

6. Әлеуметтік салықты төлеу бойынша кімдер бақылау жүргізеді?

7. Әлеуметтік салық есептеудің мөлшері қандай болады?

71. Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салық салу

Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салық төлеушілер болып бағалы қағаздарға меншік құқығының өтуімен байланысты, сондай-ақ олардың эмиссиясын іске қосатын операцияларын жүргізетін заңды және жеке тұлғалар саналады.

Акционерлік қоғамды ұйымдастыру кезінде акцияларды шығару құны міндетті түрде жарғылық қордың сомасына тең болуы тиіс. Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салық салу объектілері болатындар:

1) қазіргі заңнамаларға сәйкес өткізілген акционерлік қоғам мүлкінің құнына акциялардың эмиссиясынан басқа, Қазақстан Республикасының территориясында шығарылған бағалы қағаздардың бастапқы және қосымша эмиссиясының құны.

Мысалы: Акционерлік қоғам ұйымдастыру кезінде 1 миллион теңгеге акциялардың бастапқы эмиссиясын жасады. Одан соң Үкіметтің Қаулысына сәйкес, ол мүліктің жарғылық қорын 5 миллион теңгеге қайта бағалады. 4 миллион теңгеге қосымша эмиссия жасау кезінде акционерлік қоғам эмиссияның проспектіні қайта тіркегені үшін салық төлеуден босатылады;

Қазақстан Республикасында шығарылған қағаздар бойынша Қазақстан Республикасы территориясында және одан тыс бағалы қағаздарға меншік құқығының ауысуымен байланысты кепілге берушінің меншігіне бағалы қағаздарды беру, айырбастау, сатып алу, сату, қайтарымсыз беру, құрылтайшылар арасында орналастыру және одан басқа операциялар кезіндегі нарықтық баға.

Қазақстан Республикасының территориясында шетелдік эмитенттермен айналымға шығарылған бағалы қағаздар қазіргі заңнамаға сәйкес басқа бағалы қағаздармен бірдей жағдайларда бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салық салынады.

Салық салынуға отандық пен шетелдік эмитенттер айналымға материалдық немесе материалдық емес түрде шығарылған акциялар және облигациялар жоғарыда айтылған операцияларға жатады.

Тіркеусіз немесе заңсыз шығарылған бағалы қағаздар жалпы белгіленген тәртіпте салық салынуға жатады.

Қазақстан Республикасының тиісті органдарында тіркелуі ке-

зінде бағалы қағаздардың бастапқы шығарылуына (эмиссиясына) салық бағалы қағаздарды шығарудың номиналды құнынан 0,1 пайыз мөлшерде төленеді.

Акционерлік қоғам мүлкінің құнын қайта бағалауы есебінен жасалатын эмиссиядан басқа, акциялардың қосымша эмиссиясын тіркеу кезінде салық эмиссияның номиналды құнынан 0,5 пайыз мөлшерде төленеді.

Атқарушы биліктің орталық органдары (мемлекеттік комитеттер, министрліктер, ведомстволар, жергілікті өкілетті, атқарушы органдар) шығарған бағалы қағаздардың қозғалысы бойынша операциялар жасау кезінде салық сатылу бағасының әрбір 100 теңгесінен 1 теңге мөлшерде төленеді.

Басқа заңды және жеке тұлғалар шығарған бағалы қағаздардың қозғалысы бойынша операцияларды жасау кезінде белгіленген тәртіпте әрбір 100 теңгеден 3 теңге мөлшерде салық төленеді. Сатып алу бағасы номиналынан төмен немесе қайтарымсыз түрде беру, сыйға тарту, мұра етіп алу кезінде бағалы қағаздардың номиналды бағасының сол мөлшерінде төленеді.

Салық салуға мемлекеттік бағалы қағаздардың эмиссиясы жатпайды. Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салық сомасының есебі бағалы қағаздар мен салық мөлшерлемесінің қозғалысы операциялары бойынша эмиссия мен келісім сомасының құнына негізделіп, салық төлеуші өздігінше жүргізеді. Бағалы қағаздардың әрбір шығарылуы бойынша салықтың сомасы эмиссияның номиналды құны негізінде есептеледі.

Бағалы қағаздардың эмиссиясын тіркеу кезінде эмитент бюджетке тиесілі салықтың сомасының төленуін куәландыратын құжатты тіркейтін органға беруі тиіс. Қазақстан Республикасының заңнамасымен қарастырылған шарттар мен тәртіп бұзылғанда, эмитент шығарған бағалы қағаздардың эмиссиясы тіркеуге алынбаған жағдайда төленген салық қайтарылмайды және бағалы қағаздар эмиссиясы келесі тіркеу кезінде есепке алынады.

Тіркеусіз бағалы қағаздардың эмиссиясы, сондай-ақ олардың заңсыз шығарылу жағдайында салықтың төленуі бағалы қағаздар эмиссиясының басталу мерзімі болып саналады.

Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салықтар кәсіпорынның өзінде қалатын жиынтық табысы (пайдасы) есебінен төленеді.

Номиналды құнынан жоғары баға бойынша капиталды қалыптастыру кезінде акцияларды сату жағдайында, салық салуға жататын акционерлік қоғамдардың жиынтық табысының (залалының)

құрамындағы нақты сату бағасы мен номиналды құн арасындағы айырмашылық енгізілмейді. Көрсетілген айырма тек қана қосымша капитал ретінде қаралады және оны тұтыну мұқтаждықтарына жіберуге болмайды. Бағалы қағаздар бойынша (акциялар, облигациялар және т.б.) дивидендтер және пайыздар түрінде алынатын табыстарға 15 %-дық мөлшерлеме бойынша осы табыстардың көздеріне салық салынады.

Қарыз міндеттемелерін сату (жабу) бағасы мен сатып алу бағасының арасындағы айырма түріндегі қаржы заңды тұлғалардың пайдасына салынатын салық (корпоративтік табыс салығы) төлейтін заңды тұлғалардың негізгі емес қызметтен түскен табыстарының құрамына толық енгізіледі.

Пайыздар, дивидендтер түріндегі акциялар және басқа бағалы қағаздар бойынша жеке тұлғалар алатын табыстарыға, сол табыстарды төлеу көздеріне салық салыбайды. Дивидендтер мен пайыздар төлейтін банктер және басқа кәсіпорындар, ұйымдар осы табыстар мен салық декларациясына енгізілуге жататын табыс салығынан ұсталған қаржылар туралы мәліметтерді тиісті салық органдарына хабарлауға міндетті.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бағалы қағаздармен жасалатын қандай операцияларға салық салынбайды?
2. Салықтың мөлшері қандай?
3. Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салықтар қандай көздер есебінен төленеді?
4. Бағалы қағаздар бойынша дивидендтер түрінде алынатын табыстарға салықтар қалай салынады?
5. Бағалы қағаздармен жасалтын операциялар бойынша жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың табыстарына салық салудағы ерекшеліктер қандай?

72. Инвестициялық салық несиесі

Инвестициялық салық несиесі, бұл — салық төлеушіге салық инспекциясы тарапынан белгілі уақытқа салық төлеудің мерзімін ұзарту. Бұл салықтық жеңілдіктердің бір түрі, сондықтан инвестициялық салық несиесін алу үшін төмендегі шарттар сақталуы тиіс:

1. Кәсіпорын жеңілдік алуға есептеп отырған негіздерін анық белгілеп алу керек. Заңда екі жағдай қарастырылған: қаржылар

жабдықтар, станоктар, қондырғылар және т.б., яғни негізгі қорлардың белсенді жағын сатып алуға пайдаланылады және бұл қаржылар кәсіпорынның мүлкін өтеп алуға бағытталады;

2. Өздерінің салық төлемдерін кеміте алатын салық төлеушілердің шеңбері шектеулі. Мысалы, негізгі құралдардың белсенді жағын сатып алу кезіндегі жеңілдіктер тек қана жұмыс істейтіндердің саны 200 адамнан аспайтын кәсіпорындар үшін, ал мүлікті өтеп алу бойынша жеңілдіктер тек қана мүлкі өтеліп алынатын кәсіпорынның барлық қызметкерлерінің жартысынан көбі кіретін серіктестіктерде болады. Сөйтіп, салық несиесінің берілуі шағын бизнесті қолдау және еңбек ұжымдарының қатысуымен жекешелендіру процесіне бағытталған.

Салық несиесі корпоративтік табыс салығының төлеуге тиесілі сомасын кеміту түрінде, не кәсіпорынның мүлкіне есептелген салықты кеміту түрінде берілуі мүмкін.

Салық несиесі бюджетке қайтарылуы тиіс.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Инвестициялық салық несиесі деген не?
2. Жеңілдіктер алу үшін қандай негіздер болады?
3. Инвестициялық салық несиесін пайдалануға қандай төлеушілердің құқығы бар?
4. Салық несиесі бюджетке қайтарылуға тиісті ме?

73. Баланстың реформациясы. Табыстар бойынша құрылтайшылармен есеп айырысу

Жиынтық кірістер (пайдалар), залалдардың есебі, сондай-ақ жылдың соңында кірістерді бөлуге № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шоты арналған. Бұл — арнаулы қорытынды (жиынтық) шот. Оның дебеті бойынша шығыстар жағы, ал кредиті бойынша кірістер жағы жабылады.

Жыл бойы № 60 пен № 62 бөлімшелер шоттарының кредиті бойынша өсу жиынтықтарымен кәсіпорынның кірістері:

№ 70 бөлімше шоттарының дебеті бойынша өткізілген дайын өнім, жұмыстар, қызметтер, сондай-ақ сатылған тауарлардың өзіндік құны бейнеленетіндігін;

№ 71—77 бөлімшелер шоттарының дебетінде: тауарларды өткізу бойынша, жалпы және әкімшілік, сыйақылар, негізгі емес қызметтер, сондай-ақ корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар бейнеленетіндігін атап өту қажет.

Жылдың соңында баланстың реформациясы жасалады, яғни барлық жоғарыда айтылған шоттар нұсқауларға сәйкес № 5410 шотқа жабылады да жылдық жиынтық пайда (залал) анықталады. Бұл жерде аталған операцияның кезінде табыс салығы, бюджетке төленуге тиісті айыппұлдар мен өсім бойынша шығыстар шегерілетіндігін ерекше айта кету керек.

Есепті және өткен жылдардың бөлінбеген табысы (жабылмаған залалы) (№ 5430 шоттағы қалдық) құрылтайшыларға табыс төлеуге төмендегі сызба бойынша бағытталады:

3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек»	3030 «Қатысушылардың дивиденттері және кірістері бойынша берешек»	5430 «Өткен жылдардағы бөлінбеген пайда (жабылмаған залал)»

Бұл шоттың өзінде бөлінбеген пайданың қалдығы немесе жабылмаған залалы есептеледі.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Жылдың соңында жиынтық табыс (залал) қалай анықталады?
2. Жиынтық табыс (залал) қай шотта бейнеленеді?
3. Баланстың реформациясы деген не?
4. Баланстың реформациясы үшін қай шот қолданылады?

74. Бухгалтерлік есептілік пен есеп айырысу

Есептілік — белгілі кезең ішіндегі кәсіпорындардағы есепті жұмыстардың қорытынды нәтижесі. Онда кәсіпорын жұмысының қаржылық нәтижелері, шаруашылық құралдары мен олардың көздерінің жағдайы, өндіріске жұмсалған шығындар туралы мәліметтер болады.

Кәсіпорын (шетелдік инвестициялармен жұмыс істейтін кәсіпорындардан басқа) тоқсандық және жылдық есеп беруді төмендегілерге тапсыруы тиіс:

- құрылтай құжаттарына сәйкес меншік иелеріне (қатысушыларға, құрылтайшыларға);
- мемлекеттік салық инспекциясына;

— ҚР-ның заңдарына сәйкес кәсіпорын қызметінің жекелеген жақтарын тексеру мен есеп алу үшін жүктелген басқа мемлекеттік органдарға.

Мемлекеттік немесе муниципалды меншікте толық немесе бөлшекті түрде болған, сондай-ақ мемлекеттік кәсіпорындар немесе олардың бөлімшелері толық сатып алғанға дейін кәсіпорын бухгалтерлік есеп беруді мемлекеттік немесе муниципалды мүлікті басқару өкілетті органдарына да тапсырады.

Шетелдік инвестициялары бар кәсіпорын бухгалтерлік есеп беруді кәсіпорынның әрбір қатысушысына (меншік иесіне) мемлекеттік салық инспекциясының органына құрылтай құжаттарында қарастырылған тәртіпте жылдық бухгалтерлік есеп береді.

Тоқсандық есеп берудің негізгі үлгілерінің бірі кәсіпорынның балансы (№ 1 нысан) болып табылады. Оны толтыру үшін шоттар бойынша айналымдар есептеліп және есепті тоқсанның келесі айының соңына қалдықтар есептеп шығарылады. Баланстан басқа, есепті тоқсан үшін қаржылық нәтижелер және оларды пайдалану туралы есеп (№ 2 нысан) толтырылады.

Жылдық есеп берудің алдында материалдық құндылықтар, ақша қаражаттары мен олардың есеп айырысулары түгенделуі керек. Оның мақсаты — дебиторлық қарыз бойынша талаптың мерзімін өткізіп алмау үшін материалдық құндылықтар мен ақша қаражаттарының нақтылығын анықтау және барлық есеп айырысуларды салыстыру, сондай-ақ кредиторлық қарызы бар болған кезде өсім, айып, айыппұлдар төлеуден қорғау.

Жылдық есеп беру барлық қосымшаларымен бірге келесі жылдың 31 наурызын қоса есептеген мерзімде (шетелдік инвестициялары бар кәсіпорындар есепті келесі жылдың 1 сәуірінен кеш емес мерзімде) тапсырылады. Бухгалтерлік есеп берудің үлгілерін толтыру мен оларға қосымша түсініктерден басқа, кәсіпорын салық және статистикалық органдарға тиісті есепті материалдарды тоқсан сайын тапсырады.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Есеп беру кімдерге тапсырылады?
2. Бухгалтерлік балансты толтыру үшін мәліметтер қайдан алынады?
3. Жылдық есеп беруді дайындамас бұрын түгендеу жүргізілуі міндетті ме?
4. Ол не үшін жүргізіледі?

5. Жылдық есеп беру неден тұрады?
6. Жылдық есеп беруді тапсырудың мерзімдері қандай?

II бөлімше. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

75. Жұмыс есеп жоспарын құру

2005 жылы желтоқсан айының 22 жұлдызында № 426 бұйрықпен бекітілген субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметі есеп шоттарының Жұмыс жоспары сыртқы экономикалық қызметті дамыту, халықаралық капиталды тарту және еркін кәсіпкерлік аймақтар құру өте қажет болғандықтан, халықаралық стандарттарға жақындату үшін жасалған. Ол 2006 жылдың 6 қаңтарынан бастап күшіне енді.

Одан басқа, нарықтық қатынастардың даму жағдайына байланысты бұрын сәйкес шоттар қарастырылмаған есептің объектілері пайда болды. Мысалы, материалдық емес активтер, акциялар, облигациялар және басқа бағалы қағаздарға қаржылық салымдар. Меншіктің мемлекеттік емес түрлерінің пайда болуымен бухгалтерлік есепте қолданылған бұрынғы әдістердің көбісі қолайсыз болып қалды. Мысалы, акционерлік қоғамда «Капитал» шоттарындағы сомаларды негізгі құралдардың тозуына азайту қисынсыз болады. Өйткені, бұл — қолда бар акциялар мөлшеріндегі кәсіпорынды құрудағы қатысушылардың салымдары.

Жұмыс жоспарында 200-ден астам баланстық шоттар бар. Онда Типтік жоспардан ерекше баланстан тыс шоттар болмайды.

Шағын кәсіпорындар үшін бұл шоттардың толық құрамын пайдаланудың қажеті жоқ. Бухгалтерлік есеп шоттарының негізінде төмендегі шоттардың қысқартылған жүйесімен өзіндік жұмыс жоспарын құру қажет.

Бөлім	Аталуы	Шоттардың нөмірлері
1	2	3
Негізгі құралдар	Негізгі құралдар Негізгі құралдардың тозуы	2410, 2510, 2520 2420
Өндірістік қорлар	Материалдар	1310—1317
Өндіріске жұмсалған шығыстар	Негізгі өндіріс	8010

Дайын өнім, тауарлар және өткізу	Дайын өнім Өткізілген өнім, жұмыстар, қызметтер және тауарлардың өзіндік құны	1320 7010
1	2	3
Ақша қаражаттары	Кассадағы қолма-қол ақшалар Есеп айырысу шотындағы ақшалар Валюталық шоттардағы ақшалар Арнаулы шоттардағы ақшалар	1010—1020 1040 1050 1070
Есеп айырысу	Алуға тиіс шоттар Төленуге тиіс шоттар Бюджетпен есеп айырысу Басқа әртүрлі кредиторлармен есеп айырысу	1210 3310 3110—3190 3540
Қаржыландыру Қаржылық нәтижелер мен табысты пайдалану	Банктердің несиелері Жиынтық пайда (залал) Жиынтық табысты пайдалану	3010, 4010 5410 5430

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметі бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспарын дайындау мен оны енгізу неге қажет болады?

2. Баланстан тыс шоттар дегеніміз не, олар не үшін қолданылады?

3. Жұмыс есеп жоспары не үшін құрылады?

4. Пайдаланатын шоттардың санын кеміту үшін шоттардың жұмыс жоспарын құру кезінде қандай қағида қолданылады?

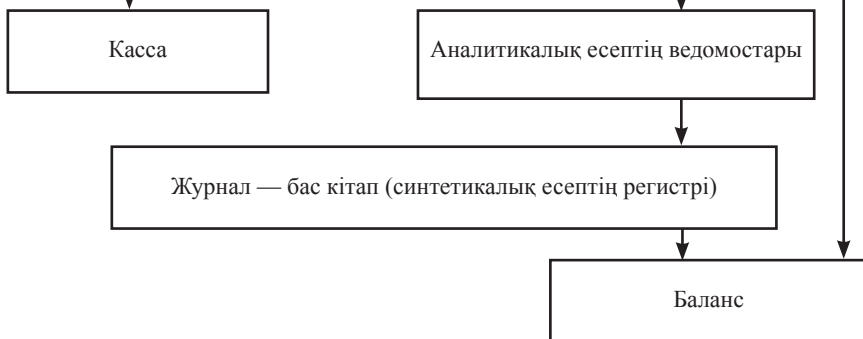
76. Есептің үлгісін таңдау. Аналитикалық есептің регистрлерін таңдап алу

Бұл бөлімшеде бухгалтерлік есептің Бас-журнал және Ордерлік-журнал үлгілерін пайдаланумен шаруашылық қызметті жүргізудің

сызбалары көрсетілген.

Бас-журнал (мемориалды-ордерлі) үлгінің көрсетілген варианты өзінің қызметін өндіріс пен қызметтер саласында жүргізетін кооперативтерде, ұйымдарда есепті регистрлерді қолдану және бухгалтерлік есепті жүргізу бойынша нұсқауларға сәйкес зерттеліп, дайындалған.

Типтік регистрлерге анықталған кемшіліктерді жою мақсатында өзгерістер енгізілген (бухгалтерлік есепті жүргізу мен бухгалтерлердің тәжірибелі дағдыларына сәйкес): а) аналитикалық есептің барлық ведомостарына бухгалтерлік есеп шоттарына тән көрсеткіштері — «Дебет», «Кредит», айналым ведомосының реквизиттерін сақтаумен «Корреспонденцияланатын (байланысатын) шот» бағанасы енгізілген; ә) шаруашылық кітабының орнына синтетикалық есептің мәліметтерін білікті қорыту, жүйелі және хронологиялық есепті өзара салыстыру мен баланс құтыру үшін ақпаратты дайындаудың мүмкіндігін беретін журнал — бас кітап енгізілген.

Бастапқы құжаттардың негізінде хронологиялық бірізділікпен сол айдың барлық шаруашылық операциялары жазылады. Сонымен, әрбір операция бойынша кітапта тіркелген сомалар тиісті шоттардың «дебет» және «кредит» бағаналары бойынша қосарлы жазудың әдісімен бейнеленеді. Әр айдың аяқталуы бойынша әрбір шот бойынша айналымдары есептеледі және тоқсанның соңында бухгалтерлік балансқа көшірілетін қалдықтар есептеліп шығарылады.

Журнал-ордерлі үлгі де біздің республикада шаруашылықтың барлық салаларындағы кәсіпорындарда кеңінен қолданылады.

Бухгалтерлік есептің ерекшеліктерін есіңізге салайық. Есепті регистрлер болып синтетикалық есептің карточкалары, жинақтаушы ведомостар, сондай-ақ көбінесе өзінің құрамында аналитикалық және синтетикалық есепті үйлестіретін журнал-ордерлер саналады. Бас кітап синтетикалық есепті алып жүреді, ал есепті регистрлер болса (карточкалардан басқа) байланысатын (корреспонденция болатын) шоттардың қиылысында, шаруашылық операциялардың сомаларын бір жұмыс тәсілімен жазуға мүмкіндік беретін, сызудың шахмат тәрізінде жасалған.

Бас кітап кредиттік нысан бойынша, яғни журнал-ордерлердің нөмірлерін қоса, шоттардың кредитінен әрбір шоттың дебеті бойына айналымның мағынасын түсіндіру жолымен құрылған.

Одан басқа, бас кітапта есепті кезеңнің басы мен соңына сальдо (қалдық) және кредит бойынша жалпы сома жазылады. Кезеңнің соңындағы сомалардың жиынтықтары мен журнал-ордерлердің көрсеткіштері балансты толтыру үшін негіз болып табылады.

Журнал-ордерлі үлгі жұмыстың кеңдеу көлеміне қарамастан, дәлірек, дұрыстау және толығырақ болады, өйткені балансты құрастырудың барысы бойынша бас кітапты аналитикалық есептің карточкаларымен салыстыру түрінде жұмыстардың құрылуды жөнінен бақылауды қамтамасыз етеді.

Бухгалтерлік жазулар негізінде әр айдың шаруашылық операциялары жазылатын бастапқы құжаттар тігіледі. Олардың әрбіріне жеке-жеке жазудың нөмірі (кітап немесе ведомость бойынша) мен дебеттелетін және кредиттелетін шоттардың шифрлары қойылады. Бухгалтерлік есептің жалпы әдістемелік қағидаларын сақтау кезінде кәсіпорынның өзі есептің үлгісі мен ақпаратты өңдеудің технологиясын таңдайды.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Қандай кәсіпорындарда мемориалды-ордерлі үлгі бойынша есеп жүргізу тиімдірек болады?
2. Бұл үлгі кезінде аналитикалық есеп қалай ұйымдастырылады?
3. Қандай жағдайларда журнал-ордерлі үлгіні пайдалану тиімдірек болады?
4. Бұл үлгі кезінде синтетикалық есеп қалай ұйымдастырылады?
5. Кәсіпорын есептің үлгісін өзі таңдай алады ма?

77. Бас бухгалтердің құқықтары мен міндеттері

Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру үшін жауапкершілік кәсіпорынның басшысына жүктеледі. Ол бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізу үшін қажетті жағдайлар жасау, құжаттар мен мәліметтердің есебін дайындау мен тапсыруға байланысты бас бухгалтердің талаптарын кәсіпорынның барлық басқа қызметкерлері тарапынан толық орындалуын қамтамасыз етуге міндетті.

Бас бухгалтер басшының бұйрығымен қызметке тағайындалады немесе босатылады және оған тікелей бағынады. Ол нормативті құжаттарды пайдалана отырып, барлық шаруашылық операциялардың бухгалтерлік есеп шоттарында дұрыс бейнеленуі мен бақылануын қамтамасыз ету, кәсіпорын басшылары үшін шұғыл ақпарат беру, бухгалтерлік есеп беруді дайындап, оны белгіленген мерзімдерде тапсыруға міндетті.

Бас бухгалтер кәсіпорынның басшысымен бірге тауар-материалдық құндылықтар мен ақша қаражаттарын, сондай-ақ есеп айыры-

су, несие, қаржылық міндеттемелер және шаруашылық келісімдерін қабылдау мен босатуға негіз болатын құжаттарға қолтаңбасын қояды. Айтылған құжаттар бас бухгалтердің қолтаңбасынсыз заңсыз болып саналады және орындауға жатпайды.

Егер бас бухгалтер ұзақ уақыт жоқ болатын болса (демалыста немесе ұзақ іссапарда), онда басшы қолтаңбасын қою құқығын басқа адамға беру туралы жазбаша түрде бұйрық шығарады. Бас бухгалтерге заңдылыққа қайшы және келісім шарт пен қаржылық тәртіпті бұзатын операциялар бойынша құжаттарды дайындау мен орындауға тиым салынады. Мұндай құжаттар туралы ол басшыға жазбаша түрде хабарлауға міндетті. Басшыдан айтылған құжаттарды есепке алу туралы жазбаша ұйғарым алған соң, бас бухгалтер оны орындайды. Бірақ, орындалған операциялардың заңсыздығы үшін жауапкершіліктің барлығы толығымен кәсіпорынның басшысына жүктеледі.

Материалды жауапты тұлғалардың (кассирлер, қоймашылар және т.б.) тағайындалуы, босатылуы мен орын ауыстырылуы бас бухгалтермен келісіледі.

Жұмыстан босатылу кезінде бас бухгалтер барлық құжаттарды жаңадан тағайындалған бас бухгалтерге тапсырады. Құжаттарды тапсыру барысында бухгалтерлік есептің жағдайы мен есепті мәліметтердің дұрыстығы туралы кәсіпорынның басшысы бекітетін акт жазылады.

Штатында кассирі жоқ кәсіпорындарда, оның міндетін бухгалтер немесе кәсіпорын басшысының жазбаша бұйрығы бойынша басқа қызметкер атқаруы мүмкін.

Кәсіпорынның басшысы бухгалтерлік есепті жүргізуді мамандандырылған ұйым немесе маманға келісім шарт негізінде тапсыруы мүмкін.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Кәсіпорында бухгалтерлік есепті ұйымдастыру үшін жауапкершілік кімге жүктеледі?
2. Бас бухгалтерді кім тағайындайды?
3. Оны кім орнынан босатады?
4. Ол кімге бағынады?
5. Бас бухгалтердің міндеттеріне нелер кіреді?
6. Бас бухгалтер кәсіпорынның басшысымен бірге қандай құжаттарға қолтаңбасын қояды?
7. Бас бухгалтер ұзақ уақыт жоқ болған кезде құжаттарға кім

қолтаңбасын қояды?

8. Егер кәсіпорынның басшысы заңдылыққа қайшы құжаттарды есепке қабылдауды талап еткен уақытта, бас бухгалтер қандай іс әрекеттер жасау керек?

9. Бухгалтердің кассирдің міндетін атқаруға құқығы бар ма?

10. Бас бухгалтерді орнынан босату процедурасы қандай?

78. Құжаттардың сақталуы. Нормативті құжаттар мен нұсқауларды қолдану ережелері

Бастапқы құжаттардың мәліметтері есеп регистрлерінде бейнеленгеннен соң, олардың сақталуын ұйымдастыру қажет. Құжаттар есеп регистрлерінде жазылу үшін бірнеше рет қолданылып кетпесін деген мақсатпен, олардың ішінен бірқатары өшірілуі тиіс. Бұл кіріс және шығыс кассалық ордерлерге қосылып тігілетін құжаттардың (өтініштер, сенімхаттар және т.б.) барлығына қатысты. Арнайы таңба немесе қолмен «Алынды» немесе «Өшірілді» деген таңбамен барлық банк құжаттары, сондай-ақ еңбекақы мен басқа төлемдер есептеліп, берілгендігі негізіндегі құжаттардың күші жойылады.

Құжаттар сақтау мерзімі бітуі бойынша жергілікті мемлекеттік мұрағатқа тапсырылады немесе жойылады.

Құжаттар арнаулы жайларда немесе жабылатын шкафтарда сақталады.

Құжаттар мен есеп регистрлері тек қана мемлекеттік арнаулы органдардың қаулысы негізінде жауап алу, алдын ала тергеу, прокуратура және сот шешімі негізінде алынуы мүмкін. Алыну фактісі, кәсіпорында көшірмесі қалатын хаттамамен рәсімделеді. Құжаттардың жойылуы немесе жоғалуы кезінде кәсіпорынның басшысы өзінің бұйрығымен болған жағдайдың себептерін анықтау үшін комиссия тағайындайды. Комиссия жұмысының нәтижесі туралы басшы бекітетін акт жасауы тиіс.

Бухгалтер үшін негізгі нормативті құжат болып Қазақстан Рес-публикасындағы бухгалтерлік есеп және есеп беру туралы ережелерімен бекітілген субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметі бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспары саналады.

Бірақ, ешқандай нормативті құжат өмірдегі жағдайлардың көптүрлілігін қамти алмайды. Сондықтан, бухгалтер нормативті құжаттар бола тұра, кейбір жағдайды алдын ала қарастыра алмайды немесе әр түрлі нормативті құжаттардағы нұсқаулардың бір біріне қайшы келетін жағдайына тап болуы мүмкін.

Бірінші жағдайда нормативті құжатты бекіткен инстанцияның жазбаша түрде түсіндіруі болуы қажет немесе ол мүмкін болмаса, нормативті құжаттардың жалпы мазмұнымен сәйкес мәселені шешу керек. Екінші жағдайда екі қарапайым ереже жұмыс істейді: төменде тұрған ұйымның құжаты жоғарыда тұрған инстанцияның құжатына қайшы келе алмайды және жаңадан шыққан құжат бұрын шыққан құжаттың талабын жояды.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Бастапқы құжаттардың қайта пайдаланылуын қалай болдырмауға болады?
2. Бастапқы құжаттар қандай тәртіпте тігіледі?
3. Бастапқы құжаттар мен есеп регистрлері қайда сақталады?
4. Құжаттарды кімдер алып қоюы мүмкін?
5. Құжаттардың жойылу, жоғалу жағдайында не істеу керек?
6. Бас бухгалтер қандай негізгі нормативті құжаттарды басшылыққа алуы тиіс?
7. Әртүрлі нормативті құжаттарда қайшылықтар пайда болған жағдайларда қандай ережелерді басшылыққа алу керек?

79. Банкроттық рәсім кезіндегі бухгалтерлік есеп жүргізудің тәртібі

Қазіргі заманғы бизнес әлемі нарықтық экономикаға бейімделгендіктен күрделі, сондықтан кәсіпкерден икемді және шебер жұмыс істеуді талап етеді. Қисынсыз немесе олақ қызмет жағдайында банкроттық сияқты жағымсыз процедураларға тап болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының «Банкроттық туралы» заңы 1997 жылы 21 қаңтарда (№ 67—1) қабылданды.

«Банкроттық» — борышкердің соттың шешімімен танылған оны таратуға негіз болып табылған дәрменсіздігі. «Дәрменсіздік» борышкердің — жеке кәсіпкердің немесе заңды тұлғаның ақшалай міндеттемелері бойынша несие берушілердің талаптарын қанағаттандыра алмауы, еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін адамдармен еңбегіне ақы төлеу жөнінде есеп айырыса алмауы, сондай-ақ бюджетке және бюджеттен тыс қорлардың міндетті төлемдерін қамтамасыз ете алмауы сияқты қабілетсіздігі оның дәрменсіздігі деп түсіндіріледі.

Осы заң қазыналық кәсіпорындар мен мекемелерден басқа, заңды

тұлғалардың банкроттығы туралы істерге қолданылады.

Оңалту рәсімін, конкурстық істі (таратуды) жүргізу, не соттан тыс тарату рәсімін өткізу кезеңінде банкроттық рәсімдерін, оңалту рәсімін және соттан тыс тарату рәсімін жүзеге асыру мақсаттарына қол жеткізу үшін дәрменсіз борышкердің барлық органдары оны басқарудан шеттетіледі және борышкердің мүлкі мен істерін басқару міндеттері оңалтушыға, не конкурсты басқарушыға (таратушыға) беріледі.

Оңалтушы және конкурсты басқарушы (таратушы) борышкерді басқарудың бірден-бір уәкілетті органы ретінде әрекет етеді.

Оңалту рәсімі борышкер жасаған және несие берушілер комитетінің келісімі болған жағдайда сот тәртібімен тек коммерциялық ұйымдарға қатысты қолданылады.

Оңалту рәсімін жүзеге асырудың ұзақтығы екі жылдан аспауға тиіс. Оңалтуды басқарушының өтініші бойынша несие берушілер комитетінің келісімімен сот оны жүзеге асыру мерзімін ұзартуға құқылы, бірақ ол 6 айдан аспауға тиіс.

Конкурс жүргізу несие берушілердің талаптарын қанағаттандыру және банкротты қарыздан басы бос деп жариялау мақсатымен жүзеге асырылады. Конкурсстық іс жүргізу мерзімі алты айдан аспауы керек. Конкурсты басқарушының өтініші бойынша несие берушілер комитетінің келісімімен бұл мерзім әрі кеткенде 3 айға ұзартылуы мүмкін.

Талап ету құқығын (дебиторлық берешек) қоса алғанда, борышкердің, соның ішінде оның қаржы құжаттарында көрсетілмеген, бірақ борышкердің меншік құқығын растайтын құжаттары бар мүлкі, борышкерге меншік құқығына тиесілі емес мүлікті қоспағанда, конкурстық масса болады.

Борышкер — заңдарда көзделген тәртіппен өзіне банкроттық рәсімінің немесе соттан тыс тарату рәсімінің қолданылуына төлем қабілетсіздігі мен дәрменсіздігі негіз болатын заңды тұлға.

Конкурстық массаны бөлу тәртібі:

1. Әкімшілік және сот шығыстары борышкер мүлкінің есебінен кезектен тыс өтеледі. Әкімшілік шығыстарының сомасын олардың туындауына қарай оңалтушы немесе конкурстық басқарушы төлеуі мүмкін;

2. Таратылатын банкрот өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиян үшін жауап беретін азаматтардың талаптары бойынша тиісті уақытылы төленетін капиталға айналдыру арқылы бірінші кезекте қанағаттандырылады.

3. Несие берушілердің таратылатын банкроттың мүліктік кепілдігімен қамтамасыз етілген міндеттемелері бойынша талаптары қамтамасыз ету сомасы шегінде екінші кезекте қанағаттандырылады;

4. Еңбек шарты бойынша жұмыс істеп жатқан адамдардың еңбегіне ақы төлеу жөніндегі және авторлық шарттар бойынша сыйақылар төлеу жөніндегі есеп айырысу үшінші кезекте жүргізіледі;

5. Бюджетке және бюджеттен тыс қорларға міндетті төлемдер жөніндегі берешек төртінші кезекте өтеледі;

6. Басқа несие берушілермен есеп айырысу заң актілеріне сәйкес бесінші кезекте жүргізіледі.

Әрбір кезектің талаптары алдыңғы кезектегі талаптар толық қанағаттандырылған соң қанағаттандырылады.

Несие берушінің талабы оның келісімімен заңдарға қайшы келмейтін әдістермен, соның ішінде ақша түрінде және (немесе) мүлікті заттай беру арқылы қанағаттандырылуы мүмкін.

Бірінші және үшінші кезектегі несие берушілердің барлық несие берушілермен есеп айырысқанша қойған талаптары конкурстық мүліктің есебінен қанағаттандырылуға тиіс. Мұндай талаптар қанағаттандырылғанға дейін тиісті кезекте тұрған несие берушілердің талаптарын өтеу тоқтатыла тұрады.

Қаржылық санкциялардың сомалары бесінші кезектің құрамында есепке алынады.

Банкроттық рәсімін өткізу кезінде бухгалтерлік есеп жалпы қабылданған тәртіп негізінде жүргізіледі. Тауарлар, қызметтер, негізгі құралдар және т.б. өткізу кезінде ҚҚС-ның есептелуі дағдылы түрде жасалады.

Жеке тұлғалардан табыс салығы ұсталады. Еңбекақы есептеген кезде әлеуметтік салық есептеледі және жинақтаушы зейнетақы қорға жарналар ұсталады.

Салықтардың тізімінен жалғыз корпоративтік табыс салығы шығарылады. Ол жиынтық табыстан үдей түсу тәртібінде есептелетін болғандықтан, ал банкроттық жағдайларда жиынтық табыстың жоқтығынан салықтың бұл түрі есептелмейді.

Сонымен, конкурс жүргізу кезінде есептелетін салықтардың барлық түрлері әкімшілік шығыстарға жататынын және бірінші кезекте төленуге тиіс екенін есте сақтау қажет.

Қайталау үшін сұрақтар:

1. Банкроттық деген не?
2. Оңалтушы және конкурстық басқарушы (таратушы) деген кім?
3. Конкурстық масса деген не?
4. Конкурстық жүргізу кезінде конкурстық массаны бөлу тәртібі қандай болады?
5. Бухгалтерлік есепті жүргізудің тәртібі қандай?
6. Конкурстық іс жүргізу кезінде салықтардың қандай түрлері есептеледі?
7. Конкурстық іс жүргізу кезінде салықтарды төлеу тәртібі қандай?

II тарау. БУХГАЛТЕРЛІК ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ ЖҮРГІЗУДІҢ ӘДІСТЕРІ

Әдістемелік көрсетулер

Шоттардың Типтік жоспарында 166 баланстық және 14 баланстан тыс шоттар болған. Бір қарағанда, шоттардың мұнша санының барлық аталуын ұғып алу іс жүзінде мүмкін емес сияқты болып көрінеді. Өкінішке орай, мұндай ой-пікір, әсіресе бухгалтерлік есепті үйренуге енді-енді кірісіп жатқан студенттер арасында жиі пайда болады. Сондықтан, бұл кезең студент үшін де, педагог үшін де өте маңызды, өйткені кез келген мезетте ол өзгерісті болып кетуі мүмкін.

Ал, шоттардың Жұмыс жоспарында ондай шектеу жоқ. Енді кәсіпорындардың өздігінен, өз мұқтаждықтарына негізделіп, өздеріне қолайлы кез келген уақытта кіші шоттар, яғни субшоттар ашуға мүмкіндігі пайда болды. Ол үшін Жұмыс жоспарында шоттар ондық тәртіппен, яғни нөмірдің соңында бір нөлмен қоса беріледі. Мысалы, 1310 «Шикізат пен материалдар» шоты көптеген: 1311 «Сатып алынған жартылай фабрикаттар және жиынтықтаушы бұйымдар», 1312 «Отын», 1313 «Ыдыс және ыдыстық материалдар», 1314 «Қосалқы бөлшектер», 1315 «Өзге материалдар», 1316 «Ұқсатуға берілген материалдар», 1317 «Құрылыс материалдары және басқалар» субшоттарына бөлінеді.

Бұл жерде Жұмыс жоспарының Типтік жоспармен салыстырғанда кейбір ерекшеліктерін атап өткен жөн болады:

- 1) Баланстан тыс шоттар болмайды;
- 2) Контрактивті шоттар қажет болмай қалады;
- 3) «Пайда» ұғымы ақиқатында да пайда болып атала бастады, өйткені «жиынтық табыс» сөзі пайда (олжа) ұғымына толық сәйкес емес;
- 4) Есепті жылдың бөлінбеген табысын анықтаудың қажеті болмай

қалады, өйткені ол өз-өзінен дағдылы түрде алдыңғы жылдардың пайдасына өтіп кетеді;

5) «Актив» және «пассив» ұғымдары мерзімді сипат иеленді, яғни қысқа және ұзақ мерзімді болды.

Экономикалық ЖОО студенттерінің барлығы бірдей оқу бітірген соң кәсіби бухгалтер болып кетпейтіндігін есепке ала отырып, авторлар бухгалтерлік жұмыстың негізі деп, қосарлы бухгалтерлік жазуды, яғни проводкаларды дұрыс құруды есептейді.

Өйткені, қосарлы бухгалтерлік жазу өздерінің арасында қисынды байланыста құрылатын екі баланстық шоттардың корреспонденциясынан тұрады. Яғни, дұрыс жазу келесі бірізді әрекеттерді талап етеді:

а) тағайындалу бойынша қажетті шоттарды жіктеу мен таңдап алу;

ә) таңдап алынған шоттардың арасында қисынды байланыс жа-сау.

Бұл жұмыста белгілі бір тәжірибеге ие бола отырып, авторлар өздерінің алдына мына мақсатты қойды: қойылған мәселені зерттеп, үйренудегі қисынды тізбекті құруда студенттерге толық дәрежеде жәрдем ету.

Ол үшін бірінші кезекте, біздің пікірімізше Типтік және Жұмыс жоспарлары шоттарының технологиялық байланысының сызбасын құру керек.

Типтік және Жұмыс жоспарлары шоттарының технологиялық байланысының сызбасы

Шотардың Жұмыс жоспары бөлімдерінің нөмірлері	Шотардың Жұмыс жоспары бөлімдерінің атаулары	Шотардың Типтік жоспары бөлімдерінің нөмірлері
1	Қысқа мерзімді активтер	2, 3қ, 4
2	Ұзақ мерзімді активтер	1, 3ұ
3	Қысқа мерзімді міндеттемелер	6қ
4	Ұзақ мерзімді міндеттемелер	6ұ
5	Капитал мен резервтер	5
6	Кірістер	7
7	Шығыстар	8

8	Өндірістік есепке алу шоттары	9
---	-------------------------------	---

Ескерту: «к» және «ү» белгілері активтер мен пассивтердің мерзімділігін білдіреді.

Сызбадағы шоттар Типтік жоспарының барлық бөлімдері іске қосылғандығына назар аударыңыз.

Одан соң, екінші кезекте, авторладың пікірінше, бухгалтерлік жұмыста тәжірибелі дағдыларды үйренуде жәрдем ете алатын тиісті бөлімдер мен бөлімшелер бойынша бухгалтерлік шоттарды жіктеу кестесін құру қажет. Бұл екі кесте барлық уақытта студенттің жұмыс столында болуы тиіс.

№ 1 кесте бірнеше бағаналардан, атап айтқанда: 1) баланса қатысы бойынша жіктеу, яғни активті немесе пассивті; 2) бөлімдердің нөмірі; 3) бөлімшелердің нөмірі; 4) бөлімдердің аталуы; 5) ескертуден тұрады.

№ 1 кесте

Бухгалтерлік шоттарды жіктеу кестесі

Баланса қатысы бойынша жіктеу	Бөлімдердің нөмірлері	Кіші бөлімдердің нөмірлері	Бөлімдердің аталуы	Ескерту
Активті	1	10, 11, 12, 13, 14, 15, 16	Қысқа мерзімді активтер	
Активті	2	20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 II	Ұзақ мерзімді активтер	2320, 2420, 2620, 2720, 2740 шоттар
Пассивті	3	30, 31, 32, 33, 34, 35	Қысқа мерзімді міндеттемелер	
Пассивті	4	40, 41, 42, 43, 44	Ұзақ мерзімді міндеттемелер	
Пассивті	5	50, 51, 52, 53, 54	Капитал және резервтер	
Пассивті	6	60, 61, 62, 63, 64 кII	Кірістер	6020, 6030 шоттар

Активті	7	70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77	Шығыстар	
Активті	8	80	Өндірістік есепке алу шоттары (калькуляциялық)	Үлестіруші- жинақтаушы шоттар

Ескерту: П — пассивті, **кП** — контрпассивті.

Біздің пікірімізше, бұл кестелер студенттер үшін мына жағдайды нақтылауға мүмкіндік береді:

а) шоттың активтілігі немесе пассивтілігін дұрыс анықтауға;

ә) бөлімнің берілген нөмірінің аталуына негізделіп, бөлімшелердің аталуларын қатесіз анықтау мен жадында сақтауға (атап айтқанда сабақты құр жаттап алу емес, оны жадында тұту);

б) контрактивті мен контрпассивті шоттардың ерекшелігін анық бақылап отыруға;

в) калькуляциялық шоттар бойынша есепті ұйымдастырудағы студенттердің жұмысын айқындауға.

Одан басқа, студенттердің назарына синтетикалық бухгалтерлік шоттар (№ 2 кесте бойынша) мен шаруашылық операциялардың типтік өзгерістерінің жеңілдетілген сызбалары (№ 3 кесте бойынша) ұсынылады.

№ 2 кесте

Синтетикалық бухгалтерлік шоттардың сызбасы

Активті шоттар		Пассивті шоттар	
Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Бастпқы сальдо			Бастапқы сальдо
Активтердің келуі және көбеюі	Активтердің кетуі және кемуі	Меншікті капитал немесе міндеттемелердің кемуі	Меншікті капитал немесе міндеттемелердің көбеюі
Дебеттік айналым	Кредиттік айналым	Дебеттік айналым	Кредиттік айналым

Соңғы сальдо

Соңғы

№ 3 кесте

Шаруашылық операциялардың типтік өзгерістерінің сызбасы

Дт		Кт	
Шаруашылық құралдар		Шаруашылық құралдардың көздері	
Көбеюі	Кемуі	Кемуі	Көбеюі
Активті шоттар		Пассивті шоттар	
А	I тип	← А	II → II тип
А	III тип	II	II
	II IV тип	А	

Сондай-ақ, авторлар студенттердің назарына бухгалтерлік есепті енді оқи бастаған студенттерге оңайластырған түрде бухгалтерлік проводкалар жазудың техникасын үйретуді ұсынады. Қажеттілік жағдайына қарай бухгалтерлік есептің басқа да мәселелері қаралады. Оқу материалы қарапайым және өте ыңғайлы түрде берілген.

Үйрену әдістемесіне кіріспес бұрын студенттерге бұрын өткен оқу материал мен ондағы кейбір белгілі жағдайларды қайталау ұсынылады:

1) Кәсіпорынның активтері мен пассивтері деген не?

Активтер, бұл — кәсіпорын құралдарының бар болуы мен оның дебиторлық қарыздарын (кәсіпорынға біреу бірдеңе үшін қарыз болған жағдайда) білдіретін объектілер.

Пассивтер, бұл — кәсіпорын құралдарының пайда болу көздері мен оның кредиторлық қарызын (кәсіпорын біреуге бірдеңе үшін қарыз болған жағдайда) білдіретін объектілер;

2) Активті және пассивті бухгалтерлік шоттар деген не?

Активті болып кәсіпорынның активтері, ал пассивті болып

кәсіпорынның пассивтері бейнеленетін шоттар саналады.

3) Активті шоттар дебетте көбейеді (қосылады), ал кредитте кемиді (шығыс етіледі). Пассивті шоттар дебетте кемиді (төленеді), ал кредитте көбейеді (есептеледі). (№ 2 кестеге сәйкес).

4) Шаруашылық операциялардың 4 типін есімізге түсірейік:

а) бірінші «Активті-активті» тип кезінде баланстың активінде тек қана өзгеріс болады $[A (+) — A (-)]$;

ә) екінші «Пассивті-пассивті» тип кезінде баланстың пассивінде тек қана өзгеріс болады $[П (-) — П (+)]$;

б) үшінші «Активті-пассивті» тип кезінде баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болады $[A (+) — П (+)]$;

в) төртінші «Пассивті-активті» тип кезінде баланстың активі мен пассивінде кему жағына өзгерістер болады $[П (-) — A (-)]$ (№ 3 кестеге сәйкес);

5) Кез келген шаруашылық операциялар жасалған кезде баланстың активі мен пассивінің теңдігі барлық уақытта міндетті түрде сақталады. Оны мынадай фактімен салыстыруға болады: бір ыдысқа қанша су құйылса да судың беті тегіс болып қала береді.

Енді қажетті белгілі жағдайларды есімізге түсіргеннен кейін шаруашылық операциялар (проводкалар) жасаудың әдістемесіне кірісеміз. Ол үшін кестені белсенді пайдаланамыз. Уақытты үнемдеу мақсатында қажетті бөлімшелерді қараймыз, ал қалғандары үшін шоттардың Жұмыс жоспарындағы олардың орнына сілтеме жасаймыз.

I БӨЛІМ. ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ АКТИВТЕР

Бұл тарау активті және 6 (№ 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16) бөлімшелерден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Қысқа мерзімді активтерге ақша қаражаттары, қысқа мерзімді инвестициялар, тауар-материалдық қорлар мен қысқа мерзімді дебиторлық берешектер жатады. Олар актив болып табылады және активті шоттарда бейнеленеді.

Қысқа мерзімді активтердің келуін (көбеюін) қараймыз

Аталған жағдайда олар дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз қаржылық инвестициялар мен ақша қаражаттарының келу (көбею) көздеріне назар аударуымыз керек.

Ақша қаражаттары мен қысқа мерзімді инвестициялардың көбеюі

а) сатып алушылар және алынған аванстар есебінен. Бұл шаруашылық операциялар № 1210 «Сатып алушылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» активті және № 3510 «Алынған қысқа мерзімді аванстар» пассивті шоттарда бейнеленеді. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1010, 1040	— 1210, 3510	Төлем тапсырмалары, кіріс кассалық ордерлер, салыстыру актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1210) орналасқан кезде 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан ақша қаражаттары көбейеді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомада сатып алушылардың дебиторлық қарыздары кемиді).

Пассивті шот (№ 3510) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады

(бір жағынан ақша қаражаттары, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға алынған аванстар бойынша кредиторлық қарыздар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорынның есеп айырысу шотына 2005 жылы қыркүйек айының 21 жұлдызындағы № 396 төлем тапсырмасына сәйкес, сатып алушылардан 890000 теңге сомада ақша келіп түсті. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	1210	=	890000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

2) кәсіпорында 2005 жылы наурыздың 24 жұлдызындағы № 639 төлем тапсырмасы мен келісім шарттарына сәйкес, 1400000 теңге сомада тауар-материалдық қорларды жеткізіп беру үшін аванстар алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	3510	=	1400000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ә) Банктердің және банктерден тыс несиелерінен. Бұл есептер № 3010, 3020 «Банктік қарыздар» пассивті шоттарында бейнеленеді. Активтер несиелер нәтижесінде пайда болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 1040 шоттың дебетіне № 3010—3020 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1040	—	3010, 3020	Банктердің келісім шарттары, есептер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Пассивті шот (№ 3010, 3020) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан ақша қаражаттары, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға несиелер бойынша

кредиторлық қарыздардың көлемі көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2005 жылы мамырдың 16 жұлдызындағы № 861 төлем тапсырмасы мен банктің келісім шартына сәйкес, 3000000 теңге сомада банктен қысқа мерзімді несие алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	1210	=	3000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

б) Қолма-қол ақшаға тауарлар мен бағалы қағаздарды өткізуден. Бұл есептер № 6010 «Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс», 6110 «Сыйақылар бойынша кірістер» пассивті шоттарында бейнеленеді. Кірістер активтерді өткізу нәтижесінде пайда болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 1040 шоттың дебетіне № 6110 шоттың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
1010	—	6110		Кассалық чектер, бағалы қағаздардың реестрі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Пассивті шот (№ 6110) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан ақша қаражаттары, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға өнім мен бағалы қағаздарды өткізудің көлемі көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорынның ұсақ саудасы кезінде кассаға 2005 жылы тамыз айының 1 жұлдызындағы тауар-ақша есебіне сәйкес, 1280000 теңге сомада тауарлар өткізуден қолма-қол ақша түсті. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1010	—	6010	=	1280000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

в) Қойылған талап айыптарды өндіру немесе активтерді қайтарымсыз түрде алу есебінен. Бұл есептер № 6280 «Басқа да кірістер» пассивті шотында бейнеленеді. Активтер негізгі емес қызметтен түскен табыстардың нәтижесінде пайда болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 1010, 1040 шоттардың дебетіне № 6280 шоттың кредитінен жасалады.

Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1010, 1040	— 6280	Төрелік соттың шешімі, қабылдау-өткізу актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Пассивті шот (№ 6280) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан ақша қаражаттары, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі емес қызметтен түскен табыстардың көлемі көбейеді). Ал, бұл жағдай салық салу мөлшерінің көбеюін көрсетеді. Демек, жазу дұрыс жасалған.

Мысалдар келтіреміз: 1) еншілес ұйымның кассасына жаңалық енгізу мақсаттарына 2005 жылы ақпан айының 23 жұлдызындағы қабылдау-өткізу актісіне сәйкес, бас кәсіпорыннан қайтарымсыз түрде 2700000 теңге сомада қолма-қол ақша келіп түсті. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1010 А (+)	— 6280 П (+)	= 2700000	3 типті операция

2) Төрелік соттың шешімімен кәсіпорынға 2005 жылы наурыз айының 16 жұлдызындағы № 7 хаттамасына сәйкес, 45000 теңге мөлшерде келісім шарттарын бұзғаны үшін қойылған талап айып өндіріліп, кассаға қабылданды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1010	— 6280	= 45000	3 типті операция

А (+)

П (+)

г) Қаржылық инвестициялардың келуі. Бұл есептер № 1110, 1150 «Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар» активті шоттарында бейнеленеді. Активтер бағалы қағаздарды сатып алу немесе сатып алушымен материалдық емес активтер, негізгі құралдар мен материалдық ресурстарды ұсыну нәтижесінде пайда болатындықтан, шаруашылық операциялардың жазылуы № 401—403 шоттардың дебетіне № 1010, 1040, 1310—1315, 1317, 1320, 1330, 2411—2417 шоттардың кредитінен жасалады.

Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1110, 1150	1010, 1040, 1310—1315, 1320, 1330, 2411-2417	Келісімдер, реестрден көшірмелер, қабылдау-өткізу актілері, жүкқұжаттар, шоттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1310-1315) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан қаржылық инвестициялар көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада материалдық ресурстардың көлемі кемиді).

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылы шілде айының 30 жұлдызындағы № 16а реестрі мен сол жылы осы айдың 6 жұлдызындағы № 1039 төлем тапсырмасына сәйкес, 3600000 теңге сомада номиналдық құн бойынша акциялар сатып алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
1150	—	1040	= 3600000	1 типті операция
А (+)		А (-)		

2) кәсіпорында 2005 жылы қыркүйек айының 12 жұлдызындағы көлік құралын бағалау және № 6 қабылдау-өткізу актісіне сәйкес, 1700000 теңге сомаға номиналды құн бойынша акциялар сатып

алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
11150	—	2412	=	1700000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

3) кәсіпорында 2005 жылы қараша айының 16 жұлдызындағы құрылыс материалдарын бағалау және № 19 қабылдау-өткізу актісіне сәйкес, 2900000 теңге сомаға номиналды құн бойынша акциялар сатып алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1150	—	1317	=	2900000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

д) Қаржылық инвестицияларды қайта бағалаудан. Бұл есептер № 1110, 1150 «Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар» активті шоттарында бейнеленеді. Активтер бағалы қағаздарды қайта бағалау нәтижесінде пайда болатындықтан, шаруашылық операциялардың жазылуы № 1110, 1150 шоттардың дебетіне № 5320 шоттың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
1110, 1150	—	5320		Бағалы қағаздарды қайта бағалаудың есебі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 5320) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның активтері, екінші жағынан сол сомаға қайта бағалаудың көлемі көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында ҚР-ның Үкіметімен 2005 жылы қазан айының 10 жұлдызында енгізілген қайта бағалау нәтижесінде 2005 жылы қазан айының 30 жұлдызындағы № 16а реестріне сәйкес есептер бойынша 320000 теңге сомаға сатып алынған бағалы қағаздардың қайта бағалауы жасалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік

жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1150	—	5320	=	320000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

Материалдық қорлар мен қысқа мерзімді дебиторлық берешектердің көбеюі

а) Жеткізушілерден. Жеткізушілермен есеп айырысу № 3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» пассивті шотында бейнеленеді. Активтер жеткізушілерден келгендіктен, шаруашылық операция № 1310–1315, 1317, 1330 шоттардың дебетіне № 3310 шоттың кредитінен жасалады. Жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1310–1315			
1317		3310	Шот-фактура
1330			

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шот орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады.

Бір жағынан материалдық қорлар, ал екінші жағынан бір мезгілде жеткізушіге кредиторлық қарыз көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын жеткізушіден 2005 жылы наурыз айының 29 жұлдызындағы № 49 шот-фактура бойынша 600000 теңге сомаға материалдар (тауарлар) алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1310, 1330	—	3310	=	600000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

Ескерту: аяқталмаған өндіріс жеткізушіден келуі мүмкін емес (өйткені, ол аяқталмаған элемент болып табылады), ол негізгі

өндірістен келеді.

ә) Материалдық қорлар, аяқталмаған өндіріс, дайын өнім субъектінің өзімен жасалады.

Материалдық келу көздері: есепті сомалар, ақша қаражаттары, өзара есеп айырысулар, еңбекақы, кредиторлық қарыз, калькуляциялық шығындар болуы мүмкін. Демек, шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1310—1315 1317	(1010, 1250, 3350, 3390, 8010)	жүкқұжаттар, еңбекақы бойынша есеп айырысу, калькуляциялар

Аяқталмаған өндірістің, дайын өнімнің келу көздері: негізгі және көмекші өндірістер. Демек, шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1340	8020—8030	Аяқталмаған өндірісті шығыс ету есептері
1320	8010—8030	Техникалық бақылау бөлімінің қабылдау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1040, 1250, 8010 және т.б.) орналасқан кезде баланстың активінде тек қана өзгерістер болатын 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни ресурстар материалдық қорларға айналады.

Пассивті шот (№ 3320, 3350, 3390 және т.б.) орналасқан кезде баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгеріс болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады, яғни материалдық қорлардың көлемімен қатар бір мезгілде кредиторлық қарыздар көбейеді. Бұл жағдай, жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылы қыркүйектің 30 жұлдызында 480000 теңге мөлшерде аяқталмаған өндірістің қалдық құны шығыс етіледі.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1340 А (+)	— 8010 А (-)	= 480000	1 типті операция

2) 2005 жылы шілде айының 30 жұлдызында техникалық бақылау бөлімінің актісіне сәйкес, негізгі және көмекші цехтармен шығарылған дайын өнім 1600000 теңге мөлшердегі нақты өзіндік құн бойынша кіріске алынып, қоймаға қабылданды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1320 А (+)	— 8010,8030 А (-)	= 1600000	1 типті операция

б) Тауар-материалдық қорлар капиталға салым ретінде енгізіледі.

Бұл жағдайда қорлардың келу көзі кәсіпорынның жарғылық капиталына құрылтайшылардың салымдары болып табылады. Бұл № 5020 «Төленбеген капитал» шоты оның төленбейтіндігін білдіре отырып, шаруашылық субъектінің жарғылық капиталына салым ретінде енгізілетінін, ал оның қызметі тоқтауған жағдайда меншік иелеріне қайтарылатындығын білдіреді.

Дт	Кт	Құжаттар
1310—1315 1317	5020	Құрылтай құжаттары, қабылдау-өткізу актісі, жүкқұжаттар, бағалау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шот орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады.

Бір жағынан материалдық қорлар, ал екінші жағынан бір мезгілде құрылтайшылар салымдарының көлемі көбейеді. Бұл жағдай жа-

зудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорынның жарияланған капиталына құрылтайшылар тарапынан салымдар ретінде 2005 жылы қазанның 28 жұлдызындағы құрылтай құжаттар, бағалау актісі мен № 135 жүкқұжатына сәйкес, 1200000 теңгеге құрылыс материалдары енгізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1317	—	5020	=	1200000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

в) Тауар-материалдық қорлар қолма-қол ақшаға алынды.

Бұл жағдайда келудің көзі жеке тұлғалармен қолма-қол ақшаның төлемі болып табылады. Шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1310—1315		1010	Кассалық құжаттар,
1317, 1330			жүкқұжаттар, бағалау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті шот орналасқан. Бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (яғни, ақша қаражаттары тауар-материалдық қорларға айналады). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын жеке тұлғалар арқылы 2005 жылы сәуір айының 13 жұлдызында № 118 жүкқұжатына сәйкес, 600000 теңгеге әртүрлі тауарлар сатып алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1330	—	1010	=	600000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

г) Тауар-материалдық қорлар қайтарымсыз түрде қабылданды.

Бұл жағдайда келу көзі оларды сырттан жеке және заңды тұлғалар тарапынан қайтарымсыз түрде берілуі болып табылады. Ал, бірдененің қайтарымсыз түрде алынуы шаруашылық субъект үшін негізгі емес қызметтен түскен табыс болып саналады және оған

салық салынады.

Дт	Кт	Құжаттар
1310–1315 1317	6230, 6280	Жолдама құжаттар, қабылдау-өткізу актісі, жүкқұжаттар, бағалау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шоттар орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады.

Бір жағынан тауар-материалдық қорлардың көлемі, ал екінші жағынан бір мезгілде негізгі емес қызметтен түскен табыстың мөлшері көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын өзінің бас кәсіпорынынан 2005 жылы ақпанның 23 жұлдызындағы бас кәсіпорынның шешімі, қабылдау-өткізу актісі мен № 89 жүкқұжатына сәйкес, 600000 теңгеге әртүрлі тауарларды қайтарымсыз түрде қабылдады. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сума	Ескерту
1330 А (+)	— 6280 П (+)	= 600000	3 типті операция

ғ) Сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден. Сатып алушылармен есеп айырысу № 1210—1230 «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» активті шоттарында бейнеленеді. Дебиторлық қарыздардың келіп шығу көздері: өтелуге тиіс ҚҚС, негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар болатындықтан, шаруашылық операцияның жазылуы № 1210—1230 шоттардың дебетіне № 6010 шоттың кредитінен жасалады.

Бұл жағдайда шаруашылық операцияның жазуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1210 — 1230	3130, 6010	Шот-фактура

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті

шоттар орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады.

Бір жағынан дебиторлық қарыздардың көлемі, ал екінші жағынан бір мезгілде ҚҚС пен салық салынудың объектісі болатын, кәсіпорынның негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табысының мөлшері көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорын сатып алушыға 2005 жылы мамыр айының 28 жұлдызында № 142 шот-фактураға сәйкес, 1000000 теңге сомада тауарлар өткізді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1210 операция А (+)	— 6010 П (+)	= 1000000	3 типті

2) тауарлардың көрсетілген партиясына 2005 жылы мамыр айының 28 жұлдызындағы № 142 шот-фактураға сәйкес, 150000 теңге сомада ҚҚС есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1210 А (+)	— 3130 П (+)	= 150000	3 типті операция

д) Еншілес (бағынышты) ұйымдардан. Олармен есеп айырысу № 1220–1240 «Еншілес (бағынышты) ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» активті шоттарында бейнеленеді. Дебиторлық қарыздардың келінілу көзі: ақша қаражаттары, өтелуге тиіс ҚҚС, негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 1220–1240 шоттардың дебетіне № 1040, 3130, 6010 шоттардың кредитінен жасалады.

Жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1220 — 1240	1040, 3130, 6010	Төлем тапсырмалары,

шот-фактуралар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1040) жайғасқан жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан дебиторлық қарыздар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Пассивті шот (№ 3130, 6010) жайғасқан жағдайда баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан дебиторлық қарыздар, ал екінші жағынан бір мезгілде ҚҚС мен негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) есеп айырысу шотынан еншілес ұйымдардың есебінен 2005 жылы наурыз айының 23 жұлдызындағы № 89 төлем тапсырмасына сәйкес, 500000 теңге сомаға төлем жасалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1220 А (+)	— 1040 А (-)	= 500000	1 типті операция

2) еншілес кәсіпорынға 2005 жылы мамыр айының 6 жұлдызындағы № 49 шот-фактураға сәйкес, 900000 теңгеге дайын өнім өткізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1220 А (+)	— 6010 П (+)	= 900000	3 типті операция

е) Басқа қысқа мерзімді дебиторлық берешектер бойынша. Олар бойынша есеп айырысу № 1250, 1270, 1280, 1420 «Басқа дебиторлық қарыздар» активті шоттарында бейнеленеді. Олардың келіп шығу көздері: өтелуге тиіс ҚҚС, есептелген сыйақылар, қызметкер мен басқа тұлғалардың қарыздары, дауласулар бойынша есептерді қоса, өзге дебиторлық қарыздар болатындықтан, жазу № 1250–1420 шоттардың дебетіне № 1010, 1040, 3310, 3350, 3390, 6120, 6210, 6280 шоттардың кредитінен жасалады.

Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1250—1420	1010, 1040, 3310, 3350, 3390, 6120, 6210, 6280	Төлем тапсырмалары, шығыс кассалық ордерлер, еңбекақы бойынша бет есептер, келісім шарттар, сыйақылардың есептері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1010, 1040) жайғасқан жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан дебиторлық қарыздар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Пассивті шот (№ 3310, 3350, 6120, 6210, 6280) жайғасқан жағдайда баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан дебиторлық қарыздар, ал екінші жағынан бір мезгілде жеткізушілер мен еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздар, сондай-ақ негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында материалды жауапты тұлғаға 2005 жылы сәуір айының 25 жұлдызындағы № 1039 шығыс кассалық ордерге сәйкес іссапар шығыстарына 15000 теңге сомада қолма-қол ақша берілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1250 — А (+)	1010 А (-)	= 15000	1 типті операция

2) зейнеткерлікке шығар кезде еңбегі сіңген қызметкерге 2005 жылы қыркүйек айының 30 жұлдызындағы кәсіподақ комитетінің шешімімен № 9 қабылдау-өткізу актісі бойынша 180000 теңге құнымен жеңіл автомобиль сыйға тартылды.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
----	----	------	---------

$$1280 \quad \text{—} \quad 6210 \quad = \quad 180000 \quad 3 \text{ типті операция}$$

$$A (+) \quad \quad \quad \Pi (+)$$

ж) Алдағы кезеңдердің шығыстары бойынша. Олар бойынша есеп айырысу № 1620, 1630 «Алдағы кезеңдердің шығыстары» активті шоттарында бейнеленеді. Олардың келіп шығу көздері: сақтандыру полисі, жалақысы, алдағы кезеңдердің басқа шығыстары болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 1620–1630 шоттардың дебетіне № 1010, 1040, 1310–1315, 1317, 3310, 3350, 3390, 8030 шоттардың кредитінен жасалады.

Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1620, 1630	1010, 1040, 1310-1315, 1317,	Төлем тапсырмалары, шығыс кассалық ордерлер, еңбекақы бойынша бет есептер, келісім шарттар, жүкқұжаттар, орындалған жұмыстарға актілер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1010, 1040, 1310-1315, 1317, 8030) жайғасқан жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан алдағы кезеңдердің шығыстары көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның активтері мен ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Пассивті шот (№ 3310, 3350, 3390) жайғасқан жағдайда баланстың пассиві мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан алдағы кезеңдердің шығыстары, ал екінші жағынан бір мезгілде жеткізушілер мен еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) жаңа өндірістерді дайындау, сондай-ақ жаңа агрегаттарды орнату үшін 2005 жылы маусым айындағы жұмыс жүргізушінің материалдық есебіне сәйкес, 800000 теңге сомада құрылыс материалдары жұмсалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
----	----	------	---------

1630 — 1317 = 800000 1 типті операция
 А (+) А (-)

2) 2005 жылы I-тоқсанда кен орнындағы кен-дайындау жұмыстарын жүргізу үшін 2005 жылы наурыз айының 26 жұлдызындағы кен-жүргізу бригадасының жүктеліміне сәйкес, кеншілерге 1900000 теңге сомада еңбекақы есептелді.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1630 — А (+)	3350 П (+)	= 1900000	3 типті операция

з) Берілген аванстар бойынша. Олар бойынша есеп айырысу № 1610 «Берілген аванстар» активті шотында бейнеленеді. Олардың келіп шығу көздері ақша қаражаттары болғандықтан, шаруашылық операциялардың жазылуы № 1610 активті шоттың дебетіне № 1040, 1050, 1070 шоттардың кредитінен жасалады.

Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1610	1040, 1050, 1070	Төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті шоттар орналасқан. Демек, бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан берілген аванстар бойынша дебиторлық қарыздар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында тауар-материалдық ресурстарды жеткізіп беру үшін 2005 жылы шілде айының 26 жұлдызындағы № 832 төлем тапсырмасына сәйкес, 2400000 теңге сомада аванс аударылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
----	----	------	---------

1630 — 1040 = 2400000 1 типті операция
 А (+) А (-)

Біз қысқа мерзімді активтердің көбеюін (келуін) қарадық.

Енді қысқа мерзімді активтердің кему (шығыс етілу) жағдайларын қараймыз.

Ақша қаражаттары мен қысқа мерзімді инвестициялардың кемуі

Аталған жағдайларда қысқа мерзімді активтер кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз олардың құны қайда шығыс етілетініне (бағытталатынына) назар аударуымыз керек.

а) Тауар-материалдық қорларды қолма-қол ақшаға сатып алу. Бұл есептер 1310—1315, 1317, 1330 «Тауар-материалдық қорлар» активті шоттарында бейнеленеді. Активтер осы активті шоттарға шығыс етілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттардың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1310—1315		
1317	1010	Шот-фактуралар, жүкқұжаттар,
1330		ақша чектері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1310—1315) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан материалдық ресурстар көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада ақша қаражаттарының мөлшері кемиді).

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында қолма-қол ақшаға 2005 жылы ақпан айының 28 жұлдызындағы № 16 жүкқұжатына сәйкес, 360000 теңге сомаға тауар сатып алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1330	—	1010	=	360000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

2) кәсіпорында қолма-қол ақшаға 2005 жылы қаңтар айының 18 жұлдызындағы сауда үйінің № 632 жүкқұжатына сәйкес, 63500 теңге сомаға малға беру үшін дәрі-дәрмек сатып алынды. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1315	—	1010	=	63500	1 типті операция
А (+)		А (-)			

3) қалалық базарда қолма-қол ақшаға 2005 жылы маусым айының 16 жұлдызындағы базардың анықтамасы мен № 438 жүкқұжатына сәйкес, 50000 теңге сомаға тігін машиналарын жөндеу үшін материалдар сатып алынды. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1310	—	1010	=	50000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

ә) Есепті сомалар беру. Бұл есептер № 1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» активті шотында бейнеленеді. Активтеросы активті шотқа шығысетілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
1250	—	1010		Кәсіпорын басшысының бұйрығы, шығыс кассалық ордерлер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1250) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық

қарыздары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның ақша қаражаттарының мөлшері кемиді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: 1) кәсіпорын директорының Астанаға іссапармен барып қайтуына 2005 жылы маусым айының 16 жұлдызындағы № 1138 шығыс кассалық ордеріне сәйкес, іссапар шығыстарына 34000 теңге мөлшерде қолма-қол ақша берілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1250	—	1010	=	34000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

б) Еңбекақыны қолма-қол ақшамен төлеу. Бұл есептер № 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» пассивті шотында бейнеленеді. Активтер еңбекақыға шығыс етілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
3350	—	1010		Есептеу-төлеу ведомосы

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3350) баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздар жабылады, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылы тамыз айының 31 жұлдызындағы № 8 төлем ведомосына сәйкес, 480000 теңге сомада тамыз айындағы жұмысшылардың еңбекақысы қолма-қол ақшамен берілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3350	—	1010	=	480000	4 типті операция

П (-)

А (-)

в) Берілген аванстар. Бұл есептер № 1610 «Берілген қысқа мерзімді аванстар» активті шоттарында бейнеленеді. Активтер осы активті шоттарға шығыс етілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттардың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1610	—	1010, 1040	Келісім шарттар, төлем тапсырмалары, шығыс кассалық ордерлер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1610) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның берілген аванстар бойынша дебиторлық қарыздары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның ақша қаражаттарының мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: келісім шарттар бойынша жеткізіп берушіге 2005 жылы шілде айының 26 жұлдызындағы № 832 төлем тапсырмасына сәйкес 2400000 теңге сомада материалдар жеткізіп беру үшін аванс аударылды (берілді). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту	
1610	—	1040	=	2400000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

г) Жеткізушілермен есеп айырысу. Бұл есептер № 3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» пассивті шотында бейнеленеді. Активтер жеткізіп берушілердің заттары немесе қызметтерін төлеуге шығыс етілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
3310	—	1040	Төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3310) баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан жеткізіп берушілерге кредиторлық қарыздар жабылады, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: мердігерге үстіміздегі жылдың 3 тоқсанында орындалған жұмыстар үшін 2005 жылы қазан айының 5 жұлдызындағы № 1342 төлем тапсырмасына сәйкес, 2300000 теңге сомада ақша аударылды (төленді). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
3310	—	1040	= 2300000	4 типті операция
П (-)		А (-)		

ғ) Салықтар мен бюджетке төленуге міндетті төлемдер бойынша бюджетпен есеп айырысу. Бұл шаруашылық операциялар № 3110, 3120—3190 «Салықтар бойынша міндеттемелер» пассивті шоттарында бейнеленеді. Активтер салықтар, жинаулар мен басқа бюджетке міндетті төлемдерді төлеуге шығыс етілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттардың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
3110, 3120	— 3190	— 1010, 1040	Төлем тапсырмалары, салық органдарының квитанциялары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3110) баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады.

Бір жағынан бюджетке кредиторлық қарыздар жабылады, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: салық инспекциясына кәсіпорынның есеп айырысу шотынан аудару жолымен 2005 жылы қыркүйек айының 30 жұлдызындағы № 1039 төлем тапсырмасына сәйкес, 65000 теңге сомада әлеуметтік салық төленді (аударылды). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3150	—	1040	=	65000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

д) Шаруашылық шығыстарды төлеу. Бұл есептер № 7210 «Әкімшілік шығыстар» активті шотында бейнеленеді. Шаруашылық шығыстарға: әкімшілік, банктік, пошта-телеграфтық, сот шығыстары, айыппұлдарды төлеу, демеушілік және қайырымдылық жәрдем ету және т.б. жатады. Активтер осы активті шотқа шығыс етілетіндіктен, ақша қаражаттары кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазуы жоғарыда көрсетілген шоттың дебетіне шығыс етіледі. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7210	—	1010, 1040	Төлем тапсырмалары, шығыс кассалық ордерлер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 7210) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның жалпы және әкімшілік шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның ақша қаражаттарының мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы желтоқсан айының 10 жұлдызындағы пошта бөлімшесінің № 336 квитанциясына сәйкес, 32000 теңге сомаға арнайы газеттер мен журналдарға жазылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
----	--	----	------	---------

7210 — 1010 = 32000 1 типті операция
 А (+) А (-)

Материалдық қорлар мен қысқа мерзімді дебиторлық берешектердің кемуі

а) Тауар-материалдық қорларды өткізу. Бұл шаруашылық операциялар № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» және № 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар» активті шоттарында бейнеленеді. Шығыстар осы активті шоттарға шығыс етілетіндіктен, тауар-материалдық қорлар енді кредиттік жағында орналасады және шаруашылық операцияның жазылуы № 7010, 7110 шоттардың дебетіне № 1310—1315, 1317, 1320, 1330 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7010, 7110	1310—1315, 1317, 1320, 1330	Дайын өнімді, тауарларды өткізу актісі жүкқұжат, шот-фактура

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шот орналасқан. Бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан дайын өнімнің өзіндік құны мен өткізілуі бойынша шығыстар көбейеді, екінші жағынан сол сомада кәсіпорынның тауар-материалдық қорлары шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылы қыркүйек айының 12 жұлдызындағы № 189 дайын өнімді өткізу актісіне сәйкес, 1800000 теңгеге дайын өнім өткізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
7010 — А (+)	1320 А (-)	= 1800000	1 типті операция

2) дайын өнімді ыдыспен (жәшіктермен) қамтамасыз ету үшін 2005 жылы шілденің 16 жұлдызындағы № 86 жүкқұжатына сәйкес, 6500 теңгеге құрылыс материалдары (тақта) шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7110	—	1317	=	6500	1 типті операция
А (+)		А (-)			

ә) Материалдық ресурстарды өндіріске шығыс ету. Бұл жерде негізгі, меншікті, көмекші өндірістер мен олардың үстеме шығыстарының қажеттіліктеріне материалдық ресурстардың шығыс етілуі жасалады. Бұл шаруашылық операциялар № 8011, 8021, 8031, 9041 «Материалдар» активті шоттарында бейнеленеді. № 801, 802, 803, 804 бөлімшелердің нөмірлері өндіріс немесе шығыстардың түрін көрсетеді.

Шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
8011, 8021, 8031, 8041	—	1310—1315, 1317	Материалды жауапты тұлғалардың материалдық есептері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шот орналасқан. Бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан аяқталмаған өндіріс көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның материалдық ресурстары шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: үстіміздегі жылдың I-тоқсанында ерлер көйлектерін тігу бойынша негізгі өндіріске 2005 жылы наурыз айындағы цех бастығының материалдық есебі бойынша 980000 теңге сомада материалдар шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
----	--	----	------	---------

8011 — 1310 = 980000 1 типті операция
 А (+) А (-)

б) Қызметті қысқартатын жағдайлар кезіндегі материалдық ресурстарды шығыс ету. Бұл жерде оның зардабын болдырмауға материалдық ресурстарды шығыс ету орын алады. Аталған шаруашылық операциялар № 7510 «Табиғи апаттардан болған залалдар» активті шоттардың дебеті бойынша бейнеленеді.

Шаруашылық операциялардың жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7510	1310—1315, 1317	Кәсіпорын бойынша бұйрық, материалдық ресурстарды шығыс ету туралы акті

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан табиғи апаттардың салдарын жою бойынша шығыстар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның материалдық ресурстары шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорынның қызметін қысқартумен байланысты жағдайды қалпына келтіру үшін кәсіпорын 2005 жылы сәуір айындағы жұмыс жүргізушінің материалдық есебіне сәйкес, 125000 теңге сомада құрылыс материалдары шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
7510 — А (+)	1317 А (-)	= 125000	1 типті операция

в) Өнімсіз шығыстарға материалдық ресурстарды шығыс ету. Бұл жерде өнімсіз шығыстар: кем шығу, қиянат жасау, қайтарымсыз түрде өткізуге және т.б. материалдық ресурстар шығыс етіледі. Өнімсіз шығыстар жалпы және әкімшілік шығыстарға жатады. Бұл шаруашылық операциялар № 7210 «Әкімшілік шығыстар» активті шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Бірақ, бұл жерде олар ең

соңында шегерулерге жатпайтындықтан, «өнімсіз» деген белгімен белгілеу ұсынылады. Шаруашылық операциялардың жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7210 өнімсіз	1310—1315, 1317	Кәсіпорын бойынша бұйрық, түгелдеу немесе қабылдау-өткізу актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шот орналасқан. Демек, бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан өнімсіз шығыстар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның материалдық ресурстары шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: жергілікті мектепке демеушілік жәрдем ретінде 2005 жылы қараша айының 26 жұлдызындағы қабылдау-өткізу актісіне сәйкес, 60000 теңге сомада материалдар қайтарымсыз түрде берілді.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
7210 өнсіз А (+)	— 1310 А (-)	= 60000	1 типті операция

г) Негізгі құралдардың жөнделуіне материалдық ресурстарды шығыс ету.

Бұл жерде негізгі құралдарды жөндеуге материалдық ресурстар шығыс етіледі.

Аталған шаруашылық операциялар № 2412—2417 «Негізгі құралдар» активті шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Бұл жерде материалдық ресурстардың құны кәсіпорынның шығыстарына емес, негізгі құралдар құнының артуына шығыс етіледі.

Шаруашылық операцияның жазуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2412—2417	1310—1315, 1317	Материалды жауапты тұлғалардың материалдық

есептері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шоттар орналасқан. Демек, бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан негізгі құралдардың құны артады, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның материалдық ресурстары шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: цехтың өндірістік жайын жөндеу үшін кәсіпорын 2005 жылы қазан айындағы жұмыс жүргізушінің материалдық есебіне сәйкес, 350000 теңге сомада құрылыс материалдарын жұмсады. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1412	—	1317	=	350000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

Сонымен, біз 1-бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операцияларды құрудың үлгілерін қарап, талдау жүргіздік.

II. БӨЛІМ. ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ АКТИВТЕР

Бұл бөлімнің активті екені және 10 (20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29) бөлімшеден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Ұзақ мерзімді инвестициялар мен дебиторлық берешектер, негізгі құралдар, материалдық емес активтер, аяқталмаған құрылыс және жануарлар ұзақ мерзімді активтер болып табылады, өйткені олар бар болуды білдіреді және активті шоттарда бейнеленеді.

Олардың келуін (көбеюін) қараймыз:

Бұл жағдайда олар дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз келудің көзіне назар аударуымыз керек.

Ұзақ мерзімді дебиторлық берешектердің келуі (көбеюі)

а) Сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден. Сатып алушылармен есеп айырысу № 2110 «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі» активті шоттарында бейнеленеді. Дебиторлық қарыздардың келіп шығу көздері: өтелуге тиіс ҚҚС, негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар болатындықтан, шаруашылық операцияның жазылуы № 2110 шоттың дебетіне № 3130, 6010 шоттардың кредитінен жасалады.

Бұл жағдайда шаруашылық операцияның жазуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2110	3130, 6010	Шот-фактура

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шоттар орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады.

Бір жағынан дебиторлық қарыздардың көлемі, ал екінші жағынан бір мезгілде ҚҚС пен салық салынудың объектісі болатын, кәсіпорынның негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табысының мөлшері көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорын сатып алушыға 2005 жылы мамыр айының 28 жұлдызында № 142 шот-фактураға сәйкес, 1000000 теңге сомада ұзақ мерзімді тапсырыс өткізді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2110	—	6010	=	1000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) тауарлардың көрсетілген партиясына 2005 жылы мамыр айының 28 жұлдызындағы № 142 шот-фактураға сәйкес, 150000 теңге сомада ҚҚС есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2110	—	3130	=	140000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ә) Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдардан. Олармен есеп айырысу № 2120—2140 «Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі» активті шоттарында бейнеленеді. Дебиторлық қарыздардың келіп шығу көзі: ақша қаражаттары, өтелуге тиіс ҚҚС, негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 2120—2140 шоттардың дебетіне № 1040, 3130, 6010 шоттардың кредитінен жасалады. Жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
----	--	----	--	----------

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1040) жайғасқан жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан дебиторлық қарыздар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Пассивті шот (№ 3130, 6010) жайғасқан жағдайда баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан дебиторлық қарыздар, ал екінші жағынан бір мезгілде ҚҚС мен негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) есеп айырысу шотынан еншілес ұйымдардың есебінен 2005 жылы наурыз айының 23 жұлдызындағы №89 төлем тапсырмасына сәйкес, 500000 теңге сомаға төлем жасалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сума	Ескерту
2120 — А (+)	1040 = А (-)	500000	1 типті операция

2) еншілес кәсіпорынға 2005 жылы мамыр айының 6 жұлдызындағы № 49 шот-фактураға сәйкес, 900000 теңгеге ұзақ мерзімді тапсырыс өткізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сума	Ескерту
2120 — А (+)	6010 = П (+)	900000	3 типті операция

б) Басқа қысқа мерзімді дебиторлық берешектер бойынша. Олар бойынша есеп айырысу № 1250, 1270, 1280, 1420 «Басқа дебиторлық қарыздар» активті шоттарында бейнеленеді. Олардың келіп шығу көздері: өтелуге тиіс ҚҚС, есептелген сыйақылар, қызметкер мен басқа тұлғалардың қарыздары, дауласулар бойынша есептерді қоса, басқа дебиторлық қарыздар болатындықтан, жазу № 1250—1420

шоттардың дебетіне № 1010, 1040, 3310, 3350, 3390, 6120, 6210, 6280 шоттардың кредитінен жасалады.

Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2150—2180	1010, 1040, 3350, 4110, 4430, 6120, 6210, 6280	Төлем тапсырмалары, шығыс кассалық ордерлер, еңбекақы бойынша бет есептер, келісім шарттар, сыйақылардың есептері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1010, 1040) жайғасқан жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан дебиторлық қарыздар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Пассивті шот (№ 3350, 4110, 4430, 6120, 6210, 6280) жайғасқан жағдайда баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті — пассивті» операция орын алады (бір жағынан дебиторлық қарыздар, ал екінші жағынан бір мезгілде жеткізушілер мен еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздар, сондай-ақ негізгі және негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында материалды жауапты тұлғаға 2005 жылы сәуір айының 25 жұлдызындағы № 1039 шығыс кассалық ордерге сәйкес, ұзақ мерзімді іссапар шығыстарына 150000 теңге сомада қолма-қол ақша берілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2150 — А (+)	1010 А (-)	= 150000	1 типті операция

2) зейнеткерлікке шығар кезде еңбегі сіңген қызметкерге 2005 жылы қыркүйек айының 30 жұлдызындағы кәсіподақ комитетінің шешімі мен № 9 қабылдау-өткізу актісі бойынша ұзақ мерзімді келісім-шартпен 180000 теңге құнымен жеңіл автомобиль сыйға тартылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4430	—	6210	=	180000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

в) Алдағы кезеңдердің шығыстары бойынша. Олар бойынша есеп айырысу № 2920, 2940 «Алдағы кезеңдердің шығыстары» активті шоттарында бейнеленеді. Олардың келіп шығу көздері: сақтандыру полисі, жалақысы, алдағы кезеңдердің басқа шығыстары болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 2920, 2940 шоттардың дебетіне № 1010, 1040, 1310-1315, 1317, 3350, 4170, 8030 шоттардың кредитінен жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2920, 2940	1010, 1040, 1310-1315, 1317, 3310, 3350, 3390, 8030	Төлем тапсырмалары, шығыс кассалық ордерлер, еңбекақы бойынша бет есептер, келісім шарттар, жүкқұжаттар, орындалған жұмыстарға актілер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1010, 1040, 1310-1315, 1317, 8030) жайғасқан жағдайда 1 типті «Активті — активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан алдағы кезеңдердің шығыстары көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның активтері мен ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Пассивті шот (№ 3350, 4170,) жайғасқан жағдайда баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады (бір жағынан алдағы кезеңдердің шығыстары, ал екінші жағынан бір мезгілде жеткізушілер мен еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздар көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) жаңа өндірістерді дайындау, сондай-ақ жаңа агрегаттарды орнату және басқа ұзақ мерзімді активтер үшін 2005 жылы маусым айындағы жұмыс жүргізушінің материалдық есебіне сәйкес, 8000000 теңге сомада құрылыс материалдары

жұмсалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2940 А (+)	— А (-)	1317 = 8000000	1 типті операция

2) 2005 жылы I-тоқсанда кен орнындағы кен-дайындау жұмыстарын жүргізу үшін 2005 жылы наурыз айының 26 жұлдызындағы кен-жүргізу бригадасының жүктеліміне сәйкес, 1900000 теңге сомада кеншілерге еңбекақы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2940 А (+)	— П (+)	3350 = 1900000	3 типті операция

г) Берілген аванстар бойынша. Олар бойынша есеп айырысу № 2910 «Берілген ұзақ мерзімді аванстар» активті шотында бейнеленеді. Олардың келіп шығу көздері ақша қаражаттары болғандықтан, шаруашылық операциялардың жазылуы № 2910 активті шоттың дебетіне № 1040, 1050, 1070 шоттардың кредитінен жасалады.

Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2910	1040, 1050, 1070	Төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті шоттар орналасқан. Демек, бұл жағдайда 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан берілген аванстар бойынша дебиторлық қарыздар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорынның ақша қаражаттары шығыс етіледі).

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында күрделі құрал-жабдықты жасап беру үшін 2005 жылы шілде айының 26 жұлдызындағы № 832 төлем тапсырмасына сәйкес, 2400000 теңге сомада аванс аударылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2910	—	1040	=	2400000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

**Ұзақ мерзімді инвестициялар, негізгі құралдар,
материалдық емес активтердің көбеюі (келуі)**

а) Жеткізушілерден. Жеткізушілермен есеп айырысу № 4110 «Жеткізушілерге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек» пассивті шотында бейнеленеді. Активтер жеткізушілерден келуіне байланысты шаруашылық операцияның жазылуы № 2020, 2030, 2411-2417, 2710, 2730 шоттардың дебетіне № 4110 «Жеткізушілерге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек» кредитінен жасалады. Жазу төмендегіше көрсетіледі:

Дт		Кт	Құжаттар
2020—2030			
2441—2417		4110	Шот-фактура
2710, 2730			

Жазудың дұрыстығын тексереміз: операцияның үшінші «Активті-пассивті» типіне сәйкес, бір жағынан кәсіпорын активтерінің, ал екінші жағынан бір мезгілде жеткізушіге кредиторлық қарыздың көбеюі пайда болады. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын жеткізушіден 2005 жылы тамыздың 19 жұлдызында № 619 шот-фактура бойынша 1200000 теңгеге машиналар мен жабдықтар алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2413	—	4110	=	1200000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ә) Негізгі құралдар мен материалдық емес активтер субъектінің өзімен құрастырылды. Материалдық емес активтерді, негізгі құралдарды ұйымдастыру көздері: ақша қаражаттары, еңбекақы және

калькуляциялық шығындар болуы мүмкін. Демек, шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
27010-2713 2412- 2417	(1010, 1040, 3350, 8010)	жүкқұжаттар, еңбекақы бойынша есептер, калькуляциялар

Негізгі құралдарды ұйымдастыру көздері: құрылыс материалдары, еңбекақы, еңбекақйдан бөлінетін қаржылар, үстеме шығыстар, аяқталмаған құрылыс. Шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2930	(1317, 2150, 2930, 3150, 3350)	№ 29 үлгідегі шекті алу картасы, материалдық есептер, жүктелімдер, есептеу ведомосы, аванстық есеп,
2412	2930	объектіні пайдалануға беру актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1010, 1040, 1317, 2930 және т.б.) болған жағдайда 1 типті операция жүргізіледі, баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (яғни, ресурстар аяқталмаған құрылысқа немесе аяқталмаған құрылыс негізгі құралға айналады).

Пассивті шот (№ 3150, 3350 және т.б.) болған жағдайда 3 типті операция орын алады, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болады (яғни, аяқталмаған құрылыстың көлемімен қатар, бір мезгілде кредиторлық қарыз көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) аяқталмаған құрылысқа 2005 жылдың маусым айында материалды жауапты тұлғалардың материалдық есептері бойынша 1800000 теңге сомада құрылыс материалдары шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2930 А (+)	— 1317 А (-)	= 1800000	1 типті операция

2) 2005 жылы тамыздың 30 жұлдызындағы пайдалануға беру актісіне сәйкес, 5000000 теңге құнымен үйдің құрылысы аяқталып, пайдалануға берілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сома	Ескерту
2412	—	2930	=	5000000	1 типті операция
A (+)		A (-)			

3) 2005 жылдың III-тоқсанында үйдің құрылысына 2005 жылдың қыркүйек айында құрылыс бригадасының жүктелімдеріне сәйкес, 800000 теңге мөлшерде еңбекақы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сома	Ескерту
2930	—	3350	=	800000	3 типті операция
A (+)		П (+)			

б) Материалдық емес активтер, негізгі құралдар жарғылық капиталға салым ретінде енгізіледі.

Бұл жағдайда негізгі құралдардың пайда болу көздері кәсіпорынның жарғылық капиталына құрылтайшылардың салымдары болып табылады. Бұл № 5020 «Төленбеген капитал» шоты оның шаруашылық субъектінің жарғылық капиталына салым түрінде енгізіліп, төленбегенін, ал кәсіпорын қызметінің тоқтау жағдайында бұрынғы иелеріне қайтарылатынын білдіреді.

Дт	Кт	Құжаттар
2710, 2730 2411—2417	5020	Құрылтай құжаттары, кабылдау-өткізу актісі, жүкқұжаттар, бағалау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шот орналасқан.

Бұл жағдайда 3 типті операция орындалады: яғни, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болады (материалдық емес

активтердің, негізгі құралдардың көлемімен қатар, құрылтайшылар салымдарының да мөлшері көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын куәландырады.

Мысал келтіреміз: кәсіпорынның жарғылық капиталына құрылтайшылармен салым ретінде 2005 жылы қыркүйектің 18 жұлдызындағы құрылтай құжаттары, бағалау актісі мен жүкқұжатқа сәйкес, 900000 теңге сомада көлік құралы енгізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сом	Ескерту
2412	— 5020	= 900000	3 типті операция
А (+)	П (+)		

в) Материалдық емес активтер мен негізгі құралдар қайтарымсыз түрде алынды. Бұл жағдайда келудің көзі олардың сырттан заңды және жеке тұлғалар тарапынан қайтарымсыз түрде берілуі болып табылады. Ал, бірденені қайтарымсыз түрде алу шаруашылық субъект үшін негізгі емес қызметтен түскен табыс болып саналады, сондықтан оған салық салынады.

Дт	Кт	Құжаттар
2710—2730 2411—2417	6230, 6280	Жолдама құжаттары, қабылдау-өткізу актісі, жүкқұжаттар, бағалау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда 3 типті операция болады: яғни, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болады (материалдық емес активтердің, негізгі құралдардың көлемімен қатар, негізгі емес қызметтен түскен табыстың мөлшері көбейеді). Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын өзінің бас кәсіпорынынан қайтарымсыз түрде 2005 жылы шілденің 26 жұлдызындағы бас кәсіпорынның шешімі, қабылдау-өткізу актісі мен № 124 жүкқұжатына сәйкес, 2000000 теңге құнымен машиналар мен жабдықтар алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сом	Ескерту
----	----	-----	---------

$$\begin{array}{rclcl} 2413 & - & 6280 & = & 2000000 & 3 \text{ типті операция} \\ \text{А (+)} & & \text{П (+)} & & & \end{array}$$

г) Негізгі құралдарды қайта бағалау. Экономиканың заңдарына сәйкес, инфляция нәтижесінде мүліктің қымбаттауы болып тұрады. Сондықтан, оқтын-оқтын (мемлекеттік статистикалық комитеттің нұсқауларына сәйкес) негізгі құралдардың қайта бағалануы жүргізіледі.

Бұл жағдайда олардың құнының арту көзі № 5320 пассивті шотта бейнеленетін негізгі құралдардың қайта бағалануынан қосымша төленбеген капитал болады. Шаруашылық операцияның жазуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2411—2417	5320	Есептер, бағалау актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында пассивті шот орналасқан.

3 типті «Активті-активті» операциясына сәйкес, бір жағынан кәсіпорын активтерінің құны артады, бір мезгілде екінші жағынан негізгі құралдарды бағалаудан болған қосымша төленбеген капитал көбейеді. Демек, шаруашылық операцияның жазуы дұрыс жасалған.

Мысал келтіреміз: Республика Үкіметінің нұсқауымен жүргізілген негізгі құралдарды қайта бағалау нәтижесінде 2005 жылы қаңтардың 21 жұлдызында жасалған қайта бағалаудың материалдарына сәйкес, үйдің құны 560000 теңгеге артты. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2412 А (+)	— П (+)	5320 = 560000	3 типті операция

Сонымен, біз ұзақ мерзімді активтер көбеюінің (келуінің) әртүрлі жағдайлардағы мәселелерін қарадық.

Енді дебиторлық берешектердің кему (жабылу) жағдайларын

қараймыз.

Ұзақ мерзімді дебиторлық берешектердің кемуі (жабылуы)

Аталмыш жағдайларда олар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз дебиторлық қарыздың қайда шығыс етілуіне (бағытталуына) назар аударуымыз керек.

а) Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қарыздарын жабу. Бұл шаруашылық операциялар №1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» активті, №4410 «Алынған ұзақ мерзімді аванстар» пассивті шотында бейнеленеді. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1040		
4410	2110	Төлем тапсырмалары, салыстыру актісі, жүкқұжаттар, келісім шарттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1040) жайғасқан кезде 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан ақша қаражаттары көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға сатып алушылардың дебиторлық қарыздары кемиді).

Пассивті шот (№ 4410) жайғасқан кезде баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады (бір жағынан алынған аванстар бойынша қарыздар кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға сатып алушылардың дебиторлық қарыздары жабылады). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорынға сатып алушылардан ағымдағы банктік шотына 2005 жылы қараша айының 18 жұлдызындағы № 672 төлем тапсырмасына сәйкес, орындалған ұзақ мерзімді тапсырыс үшін 25000000 теңге сомада ақша келіп түсті.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	2110	=	25000000	1 типті операция

A (+)

A (-)

2) кәсіпорында орындалған ұзақ мерзімді күрделі жұмыстар үшін алынған аванстар есебінен 2005 жылы қыркүйек айының 30 жұлдызындағы № 962 Ф-2 үлгідегі анықтамасына сәйкес, 28000000 теңге сомада құрылыс-құрастыру жұмыстарының көлемі тапсырылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
4410	2140	= 28000000	4 типті операция
П (-)	А (-)		

ә) Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдар мен бірлесіп бақыланатын заңды тұлғалар қарыздарының жабылуы. Бұл шаруашылық операциялар № 1040 «Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары» активті, № 4120—4140 «Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық берешек», № 4410 «Алынған ұзақ мерзімді аванстар» пассивті шоттарында бейнеленеді. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1040		
4120	2120—2140	Төлем тапсырмалары, салыстыру актісі, жүкқұжаттар, шот-фактуралар
4410		

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1040) орналасқан кезде 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни, баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан ақша қаражаттары көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға еншілес (бағынышты) ұйымдардың дебиторлық қарыздары кемиді).

Пассивті шот (№ 4120, 4410) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады (бір жағынан еншілес (бағынышты) ұйымдардың және алынған аванстар бойынша қарыздар кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еншілес (бағынышты) ұйымдардың дебиторлық

қарыздары жабылады). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорынға еншілес ұйымнан ағымдағы банктік шотына 2005 жылы желтоқсан айының 10 жұлдызындағы № 1042 төлем тапсырмасына сәйкес, өткізілген ұзақ мерзімді күрделі жұмыстар үшін 16000000 теңге сомада ақша келіп түсті.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	2120	=	16000000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

2) кәсіпорында қауымдастырылған ұйымдармен пайда болған қарыздар шегінде 2005 жылы қазан айының 30 жұлдызындағы № 587 шот-фактураға сәйкес, 8000000 теңге сомада құрылыс-құрастыру жұмыстарының көлемі тапсырылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4130	—	2130	=	8000000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

3) орындалатын күрделі ұзақ мерзімді жұмыстар үшін алынған аванстардың есебінен 2005 жылы қараша айының 24 жұлдызындағы № 638 Ф-2 үлгідегі анықтамасына сәйкес еншілес ұйымға 15000000 теңге сомада құрылыс-құрастыру жұмыстарының көлемі тапсырылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4410	—	2120	=	15000000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

б) Алдағы кезеңдердің шығыстарын шығыс ету. Бұл шаруашылық операциялар № 8048 «Басқа үстеме шығыстар», 7210 «Әкімшілік шығыстар» активті шоттарында бейнеленеді. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
8048 7210	2940	Есептер, бухгалтерлік анықтама

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 7210, 8048) 1 типті «Активті — активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады (бір жағынан үстеме, жалпы және әкімшілік шығыстар көбейеді, екінші жағынан сол сомада алдағы кезеңдердің шығыстары кемиді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кен орны бойынша объектіні пайдалануға бергеннен соң, 2005 жылы желтоқсан айының 30 жұлдызындағы объектіні пайдалануға берудің № 6 актісі мен есептеріне сәйкес, 38000000 теңге сомада кен-дайындау жұмыстары шығыс етіледі. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8048 А (+)	—	2940 А (-)	=	38000000	1 типті операция

в) Берілген ұзақ мерзімді аванстарды жабу. Бұл шаруашылық операциялар № 4110 «Жеткізушілерге берілетін ұзақ мерзімді берешек» пассивті шотында бейнеленеді. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
4110	—	2910	Салыстыру актілері, шот-фактуралар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Пассивті шот (№ 4110) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады (бір жағынан жеткізіп берушілерге кредиторлық қарыздар, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға берілген аванстар бойынша дебиторлық қарыздардың мөлшері кемиді). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында берілген аванстар есебінен 2005 жылы қыркүйек айының 8 жұлдызындағы салыстыру актісі мен 19 жұлдызындағы № 836 шот-фактурасына сәйкес, жеткізіп берушіден 15000000 теңге сомаға материалдар алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4110	—	2910	=	15000000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

Ұзақ мерзімді инвестициялар, негізгі құралдар, материалдық емес активтердің кемуі (жабылуы)

Бұл жағдайларда негізгі құралдар кредит бойынша өтеді. Мұнда біз кәсіпорын активтерінің құны қайда шығыс етілетіндігіне (бағытталатындығына) назар аударуымыз керек.

а) Активтерді өткізу және жою. Бұл шаруашылық операциялар № 7410 «Негізгі құралдардың есептен шығуы бойынша шығыстар» активті шотында бейнеленеді. Екі жағдайда да шығыстар осы активті шотқа шығыс етілгендіктен, негізгі құралдар енді кредиттік жақта орын алады және шаруашылық операцияның жазылуы № 7410 шоттың дебетіне № 2411—2417 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7410	2411—2417	Келісім шарт, түгелдеу актісі, негізгі құралды шығыс ету актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шот орналасқан, демек, баланстың активінде тек қана өзгерістер болатын 1 типті «Активті-активті» операция орын алады. Бір жағынан негізгі құралдың шығыс етілуі бойынша шығыстар артып жатса, екінші жағынан сол сомада кәсіпорынның активтері шығыс етіледі. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2005 жылы мамырдың 28 жұлдызындағы негізгі құралды өткізу (жою) актісіне сәйкес, 880000 теңге сомада көлік құралы өткізілді (шығыс етілді). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сумма	Ескерту
7410	—	2414	=	880000	1 типті операция
A (+)		<u>П (-)</u>			

ә) Жиынтық тозудың сомасын шығыс ету.

Негізгі құралды шығыс етуден (өткізуден немесе жоюдан) кейін оның жиынтық (есептелген) тозуы міндетті түрде шығыс етілуі тиіс. Жиынтық тозу жойылатын негізгі құралда, ал есептелген тозу өткізілетін немесе таласты негізгі құралда болады.

Дебеттік жағында № 2421—2429 «Негізгі құралдардың тозуы» шоттары бойынша негізгі құралдар тозуының шығыс етілуін (кемуін) бейнелейміз. Мұнда жердің тозуының есептелуі мен шығыс етілуі бойынша процедуралар болмайтын фактіге назар аудару қажет. Шаруашылық операцияның жазылуы төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2421—2429	2412—2417	Есептеулер, негізгі құралды өткізу немесе шығыс ету актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында пассивті шоттар орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде кему жағына өзгерістер болатын 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады.

Бір жағынан негізгі құралдың жиынтық тозуы кемиді (жабылады), ал екінші жағынан сол сомаға негізгі құралдардың құны кемиді (шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында тозған жабдық өткізілді (жойылды). Кәсіпорын жұмысының уақытысында бұл жабдық бойынша 290000 теңге мөлшерде тозу есептелді (жиналды). Өткізу (жою) нәтижесінде 2005 жылы сәуір айының 10 жұлдызындағы жабдықты өткізу (жою) актісіне сәйкес, тозудың бұл сомасы жабдықтың

баланстық құнынан шығыс етіледі (кемітіледі).

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2423	—	2413	=	290000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

б) Негізгі құралдардың кем шығуы. Бұл шаруашылық операциялар № 2180 «Өзге ұзақ мерзімді дебиторлық берешек» активті шотында бейнеленеді. Кем шығу анықталған жағдайда шығыстар бұл активті шотқа шығыс етілетіндіктен, шаруашылық операцияның жазуы № 2180 шоттың дебетіне № 2412—2417 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2180	2412—2417	Түгелдеу актісі, айыпты тұлғалардан зиянды өндіру туралы басшының бұйрығы, сотқа берілетін талап арыз

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шот орналасқан. Демек, баланстың активінде тек қана өзгерістер болатын I типті «Активті-активті» операция орын алады.

Бір жағынан негізгі құралды өндіру бойынша шығыстар көбейеді, ал екінші жағынан сол сомаға кәсіпорын активтері шығыс етіледі. Бұл жағдай жазудың дұрыс жасалғанын білдіреді

Мысал келтіреміз: кәсіпорында негізгі құралдарды түгелдеу жүргізілді, нәтижесінде 85000 теңгеге жабдықтың кем шығуы анықталды. Түгелдеу актісіне сәйкес, көрсетілген сомаға айыпты тұлғаның үстінен сотқа талап арыз беру туралы 2005 жылы қараша айының 24 жұлдызында кәсіпорын директорының бұйрығы шықты. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2180	—	2413	=	85000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

Сонымен, біз айналымнан тыс активтер мөлшерлерінің көбею және азаю жағдайларын қарап, талдадық.

Енді 1-бөлімге жата тұрып, **пассивті** болатын 5 (2320, 2420, 2620, 2720, 2740) шоттарды қараймыз, өйткені олар активтердің тозу және амортизациясының көздерін бейнелейді.

Тозу және амортизация деген не?

Тозу — негізгі құралдардың тозуының құндық шамасы.

Амортизация, өтелім — негізгі құралдардың, материалдық емес активтердің моральдық және табиғи тозуы шамасына байланысты айналымнан тыс активтер құнының, олардың көмегімен өндірілетін өнімге (немесе қызметке) негізгі құралдардың қайта қалпына келуі үшін ақша қаражаттарының орнын толтыру мақсатымен, біртіндеп ауыстыру процесі.

Олардың көбеюін (есептелуін) қараймыз.

Бұл жағдайда олар кредит бойынша өтеді. Мұнда біз активтердің есептелген тозуының (амортизациясының) құны қайда шығыс етілетініне (бағытталатынына) назар аударуымыз керек.

~~Материалдық емес активтерде тозу деген ұғым болмайды, өйткені олардың табиғи негізі жоқ екендігін есте сақтауымыз керек.~~

Бұл шаруашылық операциялар — № 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар», 7210 «Әкімшілік шығыстар», 8045 «Негізгі құралдардың тозуы және материалдық емес активтердің амортизациясы» шоттарында.

Үш жағдайда да шығыстар осы активті шоттарға шығыс етілетіндіктен, тозу мен амортизация енді кредиттік жағында болады және шаруашылық операцияның жазылуы № 7110, 7210, 8045 шоттардың дебетіне № 2720, 2740, 2421, 2429 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7110	2720, 2740	Активтер тозуының
7210	2421—2429	(амортизациясының) сомасын
8045		есептеулер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шоттар орналасқан, демек, баланстың активі мен пассивінде көбею жағына өзгерістер болатын 3 типті «Активті-пассивті» операция

орын алады. Бір жағынан тозу мен амортизация есептеу бойынша шығыстар, ал екінші жағынан бір мезгілде кәсіпорын активтері тозуы мен амортизациясының есептелуі көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылдың I-тоқсанында өндіріске қызмет ететін машиналар мен жабдықтардың тозуы 28000 теңге сомада есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7110	—	2423	=	28000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) 2005 жылдың II-тоқсанында жалпышаруашылық өндіріс объектілері бойынша лицензиялық келісімдердің амортизациясы 18000 теңге сомада есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7210	—	2710	=	18000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

3) 2005 жылдың III-тоқсанында негізгі құралдардың тозуы 125000 теңге сомада есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8045	—	2421	=	125000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

Енді тозу мен амортизацияның кемуін (шығыс етілуін) қараймыз.

Бұл жағдайларда олар дебет бойынша өтеді. Мұнда біз есептелген немесе жиналған тозудың сомасы қай объектілердің құнынан шығыс етілетініне (шегерілуіне) назар аударуымыз керек. Бұл өткізу немесе жойылу нәтижесінде активтердің шығыс етілуі кезінде болатын

жағдай.

Аталған шаруашылық операциялар № 2710—2730 «Материалдық емес активтер», 2412—2417 «Негізгі құралдар» шоттарының кредитінен бейнеленеді. Екі жағдайда да тозу мен амортизация негізгі құралдар және материалдық емес активтердің құнынан шығыс етілетіндіктен (шегерілетіндіктен), олар № 2710—2730, 2412, 2417 шоттардың кредитімен байланысады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2720—2740	2710—2730	Есептер, активтерді өткізу
2421—2429	2412—2417	немесе шығыс ету актісі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті шоттар орналасқан. Демек, баланстың активі мен пассивінде кему жағына өзгерістер болатын 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады.

Бір жағынан тозу мен амортизация кемиді (жабылады), ал екінші жағынан бір мезгілде кәсіпорын активтерінің құны кемиді (шығыс етіледі). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында патенттер қалдық құны бойынша өткізіледі. Сол кезде олардың баланстық құны 158000 теңгені құраған, ал олар бойынша есептелген амортизация 36000 теңгеге тең болған. Осыған сәйкес 2005 жылы тамыз айының 26 жұлдызындағы № 128 шот-фактура 122000 теңге сомада жазылды (158000—36000).

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2720	—	2712	=	36000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

2) комиссия қорытындысы актісінің нәтижелері бойынша қалдық құны бойынша тозған жабдық жойылды. Ол кәсіпорында 10 жылдан артық уақыт қызмет етті. Кәсіпорынның балансына 380000 теңге сомада қабылданған, ал ол бойынша жиынтық тозу 365000 теңгеге тең.

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2423	—	2413	=	365000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

Сонымен, біз 2 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операциялар құрудың мүмкін болған үлгілерін қарап шықтық.

III. БӨЛІМ. ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ МІНДЕТТЕМЕЛЕР

Бұл бөлімнің пассивті және 6 (№ 30, 31, 32, 33, 34, 35) бөлімшелерден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Қысқа мерзімді міндеттемелер пассив болып табылады, өйткені олар шаруашылық құралдар, ақша қаражаттары, салықтар мен ұсталымдардың есептелуі және басқа кредиторлық қарыздардың келіп шығу көздерін бейнелейді.

Олардың келіп шығуын (есептелуін) қараймыз.

Қысқа мерзімді міндеттемелерінің келіп шығуы (есептелуі)

Аталмыш жағдайда олар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз кредиторлық берешектер қандай элементтерден пайда болуына назар аударуымыз керек.

а) Заемдер (несиелер) алудан. Бұл операциялар № 3010—3050 «Банктік және басқа да қарыздар» пассивті шоттарының кредиті бойынша бейнеленеді. Активтер несие берушілерден келгендіктен, шаруашылық операцияның жазуы № 1010, 1040 шоттардың дебетіне № 3010—3050 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1010, 1040	3010—3050	Келісімдер, несиелерді есептеу бойынша есептер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның несие берушіге кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын банктен 2005 жылы тамыз айының 28 жұлдызындағы № 1326 төлем тапсырмасы мен банктің келісім шарттарына сәйкес, 3000000 теңге сомада қысқа мерзімді несие алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1040 — А (+)	3010 = П (+)	3000000	3 типті операция

ә) Салықтар мен бюджетке басқа міндетті төлемдерді есептеуден. Бұл операциялар № 3110—3190 «Салықтар мен бюджетке басқа міндетті төлемдер» шоттарының кредиті бойынша бейнеленеді. Салықтардың есептелуі өзіндік құн, жалпы және әкімшілік шығыстары немесе калькуляциялық шоттарға апарылатындықтан, сондай-ақ персоналдың еңбекақысынан ұсталатындықтан, шаруашылық операция № 3110—3190 шоттардың кредитінен төмендегі шоттардың дебетіне жасалады:

Дт	Кт	Құжаттар
1210, 3350, 7010 7210, 7710, 8013	3110—3190	Салықтарды есептеу бойынша есептер, МСИ-ның декларациялары, шот-фактуралар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шот (№ 1210) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық қарыз-

дары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға салықтар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Пассивті шот (№ 3350) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздар кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға салықтар бойынша кредиторлық қарыздар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылдың 1 тоқсанында 2005 жылы наурыз айының 31 жұлдызындағы өткізу актісіне сәйкес, өткізілген өнім мен тауарларға 360000 теңге сомада ҚҚС есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1210	—	3130	=	360000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) кәсіпорында 2005 жылдың 1-тоқсанында 2005 жылы наурыз айының 31 жұлдызындағы есептер мен МСИ-ның декларацияларына сәйкес, 28000 теңге сомада жер салығы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7210	—	3160	=	28000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

3) кәсіпорында 2005 жылдың 1-тоқсанындағы есептер мен МСИ-ның декларацияларына сәйкес, өндірістік жұмысшылардың еңбекақысынан 189000 теңге сомада әлеуметтік салық есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
801	—	3150	=	189000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

4) кәсіпорында 2005 жылдың 1-тоқсанындағы есептер мен МСИ-

ның декларацияларына сәйкес, жеке тұлғалардан табыс салығы 16400 теңге сомада есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

		Кт			
Дт	—	3120	=	16400	Ескерту
3350		П (+)			2 типті операция
А (-)					

б) Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға кредиторлық қарыздардан. Бұл операциялар № 3320—3340 «Еншілес (бағынышты) ұйымдарға кредиторлық қарыздар» пассивті шоттарының кредиті бойынша бейнеленеді. Қарыздардың есептелуі еншілес (бағынышты) ұйымдардың есебінен болатындықтан, шаруашылық операция № 3320—3340 шоттардың кредитінен төмендегі шоттардың дебетіне жасалады:

Дт	Кт	Құжаттар
2411—2930		
1310—1315, 1317		
1010, 1040	3320—3340	Келісімдер, шот-фактуралар,
3010—3020		төлем тапсырмалары,
3310		жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шоттар (№ 2411—2930) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның шаруашылық құралдары мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еншілес ұйымдарға кредиторлық қарыздары көбейеді.

Пассивті шот (№ 3310) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан жеткізіп берушіге кредиторлық қарыздар кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еншілес ұйымдарға кредиторлық қарыздар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында еншілес ұйымдарға қарыздар есебінен 2005 жылы шілде айының 30 жұлдызындағы № 124 шот-фактура мен жүкқұжаттарына сәйкес, 2700000 теңге

сомада материалдар сатып алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1310	—	3320	=	2700000	3 типті операция
A (+)		П (+)			

2) кәсіпорында бағынышты ұйымдарға қарыздар есебінен 2005 жылы мамыр айының 31 жұлдызындағы № 2 келісімі мен 6 маусымдағы № 1339 төлем тапсырмасына сәйкес, 2000000 теңге сомада банктің қарыздары жабылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3010	—	3340	=	2000000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

3) кәсіпорында бірлесіп бақыланатын ұйымдарға қарыздар есебінен 2005 жылы ақпан айының 28 жұлдызындағы № 699 төлем тапсырмасына сәйкес, 1800000 теңге сомада жеткізіп берушілердің шоттары төленді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3310	—	3330	=	1800000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

в) Қысқа мерзімді аванстар алудан. Олар бойынша есептер №3510 «Алынған қысқа мерзімді аванстар» пассивті шоттарында бейнеленеді. Активтер кредиторлардан алынатындықтан, шаруашылық операция № 3510 шоттардың кредитінен № 1010, 1040 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
1010, 1040		3510		Келісімдер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана

активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға алынған аванстар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын тауар-материалдық қорларды жеткізіп беру үшін 2005 жылы наурыз айының 21 жұлдызындағы № 933 төлем тапсырмасы мен келісіміне сәйкес, 2000000 теңге сомада қысқа мерзімді аванс алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады.

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	3510	=	2000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

г) Жеткізушілерге болған кредиторлық қарыздардан. Бұл операциялар № 3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» пассивті шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Активтер жеткізіп берушілерден келетіндіктен, шаруашылық операция № 3310 шоттың кредитінен № 1310—1315, 1317, 1330, 1420, 7210, 8010 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1310—1315 1317, 1330 1420 7210, 8010	3310	Келісімдер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның материалдық ресурстары мен шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға жеткізіп берушілер бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорын жеткізушіден 2005 жылы қыркүйек айының 26 жұлдызындағы жүкқұжат пен 845 шот-фактураға сәйкес, 1000000 теңге сомаға құрылыс материалдарын

алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1317	—	3310	=	1000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) құрылыс материалдары келіп түсуінің нәтижесінде сол шот-фактураға сәйкес, 150000 теңге мөлшерде өтелуге тиіс ҚҚС-ның сомасы пайда болды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1420	—	3310	=	150000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

3) су шаруашылығы мекемесінен мақтаны суару үшін пайдаланған суға 2005 жылы шілде айының 30 жұлдызындағы № 168 шот-фактурасына сәйкес, 160000 теңге сомада шот алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8011	—	3310	=	160000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

д) Басқа кредиторлық берешектерді есептеуден. Бұл операциялар №33 «Қысқа мерзімді кредиторлық берешек» бөлімшесі шоттарының кредиті бойынша бейнеленеді. Кредиторлық қарыздардың есептелуі өзіндік құнға, жалпы және әкімшілік шығыстар немесе калькуляциялық шоттарға апарылатындықтан, сондай-ақ персоналдың еңбекақысынан ұсталатындықтан, шаруашылық операция № 3220, 3350, 3380, 3390 шоттардың кредитінен төмендегі шоттардың дебетіне жасалады:

Дт	Кт	Құжаттар
3350, 7010, 7210 7310, 8012, 8013,	3350, 3380, 3220, 3390	Еңбекақыны, сыйақыларды есептеу және МСИ-ның

есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шоттар (№ 7010, 7210, 7310, 8012, 8013) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның кредиторлық қарыздары көбейеді.

Пассивті шот (№ 3350) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздарының көлемі кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның кредиторлық қарыздары көбейеді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) шойын құю цехының жұмысшылары мен линиядағы персоналға қыркүйек айында 2005 жылы сол айдағы жүктелімдерге сәйкес, 2800000 теңге сомада еңбекақы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
8012	—	3350	= 2800000	3 типті операция
А (+)		П (+)		

2) кәсіпорында сырт ұйымдардың қаражаттарын пайдаланғаны үшін 2005 жылы қыркүйек айының 13 жұлдызындағы № 3 келісіміне сәйкес, 38000 теңге сомада сыйақылар есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
7310	—	3380	= 38000	3 типті операция
А (+)		П (+)		

3) кешенді бригада дәнекерлеушісі А. Сәрсенбаевтың 2005 жылы қыркүйек айындағы еңбекақысынан ережеге сәйкес, 4500 теңге сомада Халық банкінің жинақтаушы зейнетақы қорына 10 %-дық мөлшерде ұсталым жасалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3350	—	3220	=	4500	2 типті операция
П (-)		П (+)			

4) цех бастығы Р. Абдуллаевтың 2005 жылы қыркүйек айындағы еңбекақысынан 2005 жылы қыркүйек айындағы № 2 төлем ведомосына сәйкес, заттай берілген тауарлар үшін 18000 теңге сомада ұсталым жасалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3350	—	3390	=	18000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

Енді міндеттемелердің кему (орындалу) жағдайларын қараймыз.

Қысқа мерзімді міндеттемелердің кемуі (орындалуы)

Аталған жағдайларда олар дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз кәсіпорынның тауар-материалдық қорларының құны қандай элементтерден пайда болады немесе есептелетін міндеттемелер қандай көздерден ұсталатынына назар аударуымыз керек.

а) Қарыздарды төлеу (жабу). Бұл операциялар № 3010, 3020 «Қысқа мерзімді қарыздар» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Несиелердің жабылуы (төленуі) болатындықтан, шаруашылық операция № 1010, 1040 шоттардың кредитінен № 3010, 3020 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
3010, 3020	1010, 1040	Келісімдер, несиелерді есептеу бойынша есептер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада несие берушілерге кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы наурыз айының 29 жұлдызындағы №857 төлемтапсырмасымен банктің келісім шартына сәйкес, 500000 теңге сомада банктің қысқа мерзімді несиесін жапты (төледі). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
3010 П (-)	— 1040 А (-)	= 500000	4 типті операция

ә) Салықтар мен басқа бюджетке міндетті төлемдерді төлеу (жабу). Бұл операциялар № 3110—3190 «Салықтар бойынша міндеттемелер» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Салықтар мен басқа бюджетке міндетті төлемдер жабылатындықтан (төлентіндіктен), шаруашылық операция № 1010—1040 шоттардың кредитінен жоғарыдағы шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
3110, 3130— 3190	1010—1040	МСИ-ның декларациялары, шот-фактуралар, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада салықтар бойынша кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорында 2005 жылдың 1-тоқсанында сол жылы наурыз айының 31 жұлдызындағы декларациясы мен шот-фактураларға сәйкес, өткізілген өнім мен тауарлар үшін 280000 теңге сомада ҚҚС төленді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
3130 — П (-)	1040 = А (-)	280000	4 типті операция

2) 2005 жылдың 1 тоқсанында сол жылы наурыз айының 31 жұлдызындағы декларациясы мен есептерге сәйкес, жеке табыс салығы 18500 теңге сомада төленді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
3120 — П (-)	1010 = А (-)	18500	4 типті операция

б) Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға кредиторлық қарыздарды жабу (төлеу). Бұл операциялар № 3320—3340 «Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға кредиторлық қарыздар жабылатындықтан, шаруашылық операция № 1010—1040 шоттардың кредитінен дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
3320—3340	1010, 1040	МСИ-ның декларацияларын есептеу бойынша есептер, шот-фактуралар, төлем тапсырмалары, квитанциялар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада еншілес ұйымдар бойынша кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы маусым айының 30 жұлдызындағы № 174 төлем тапсырмасына сәйкес, 2200000 теңге сомада еншілес ұйымдарға қарызын жапты (төледі). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
3320 — П (-)	1040 А (-)	= 2200000	4 типті операция

в) Алынған аванстарды жабу. Олар бойынша есептер № 3510 «Алынған қысқа мерзімді аванстар» пассивті шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Бұрын алынған аванстардың жабылуы (төленуі) болғандықтан, шаруашылық операция № 1010, 1040 шоттардың кредитінен № 3510 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
3510	1010, 1040	Келісімдер, салыстыру актілері, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада алынған аванстар бойынша кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы ақпан айының 29 жұлдызындағы № 439 төлем тапсырмасы мен келісім шартына сәйкес, 1700000 теңге сомада тауар-материалдық қорларды жеткізіп беру үшін бұрын алынған қысқа мерзімді авансты жапты (төледі). Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3510	—	1040	=	1700000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

г) Жеткізіп берушілерге кредиторлық қарыздарды жабу (төлеу). Бұл операциялар № 3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді берешек» пассивті шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Жеткізіп берушілерге кредиторлық қарыздарды жабу (төлеу) болғандықтан, шаруашылық операция № 3310 шоттың дебетіне № 1010, 1040, 1210—1240, 1610, 3010-3020 шоттардың кредитінен жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
3310	1210—1240 1610 1010, 1040 3010—3020	Келісімдер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар, төлем тапсырмалары, квитанциялар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шоттар (№ 1040, 1210, 1610) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның материалдық ресурстары мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның жеткізіп берушіге кредиторлық қарыздары кемиді.

Пассивті шот (№ 3010) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның жеткізіп берушіге кредиторлық қарыздардың көлемі кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның несиелер бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорын 2005 жылы тамыз айының 16 жұлдызындағы № 951 төлем тапсырмасына сәйкес, 2600000 теңге сомаға құрылыс материалдары үшін үшін жеткізіп берушінің

шоттарын төледі. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3310	—	1040	=	2600000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

2) кәсіпорын алынған құрылыс материалдары үшін 2005 жылы мамыр айының 17 жұлдызындағы № 2 салыстыру актісі мен шот-фактураға сәйкес 1500000 теңге сомаға айырбастау (бартер) жасады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3310	—	1210	=	1500000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

3) кәсіпорын бұрын алынған қысқа мерзімді аванстар есебінен 2005 жылы шілде айының 23 жұлдызындағы № 11 салыстыру актісіне сәйкес, 170000 теңге сомада мақтаны суаруға пайдаланған су үшін есеп айырысты. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3310	—	1610	=	170000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

4) кәсіпорын банкіден алынған қысқа мерзімді қарыздар есебінен 2005 жылы қазан айының 23 жұлдызындағы банктің келісімі мен № 18 төлем тапсырмасына сәйкес, 3700000 теңге сомада жеткізіп берушіден алынған табақ металл үшін есеп айырысты. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3310	—	3010	=	3700000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

д) Басқа кредиторлық қарыздарды жабу (төлеу). Бұл операциялар 33 «Қысқа мерзімді кредиторлық берешек» бөлімшесі шоттарының

дебеті бойынша бейнеленеді. Басқа кредиторлық қарыздар жабылатындықтан, шаруашылық операция № 1010, 1040, 1250, 3120 шоттардың кредитінен төмендегі шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
3350, 3380, 3220, 3390	1040, 1250 1010, 3120	Еңбекақы, сыйақылар мен МСИ-ның декларацияларын есептеу бойынша есептер, төлем құжаттары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шоттар (№ 1010, 1040) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық қарыздары мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның кредиторлық қарыздары кемиді.

Пассивті шот (№ 3120) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын кредиторлық қарыздарының көлемі кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның салықтар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) қыркүйек айында шойын құю цехының жұмысшылары мен қызметтегі персоналға 2005 жылы қыркүйек айындағы есептеу-төлеу ведомосына сәйкес, 1900000 теңге сомада еңбекақы берілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
3350 — П (-)	1010 = А (-)	1900000	4 типті операция

2) шойын құю цехы персоналының еңбекақысынан тамыз айында жеке табыс салығы 2005 жылы қыркүйек айының 23 жұлдызындағы № 113 төлем тапсырмасы мен есептеріне сәйкес, 38000 теңге сомада аударылды (төленді). Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3120	—	1040	=	38000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

3) 2005 жылы қыркүйек айындағы кешенді бригаданың дәнекерлеушісі А. Сәрсенбаевтың еңбекақысынан сол жылы қазан айының 5 жұлдызындағы № 125 төлем тапсырмасына сәйкес, 4500 теңге сомада жинақтаушы зейнетақы қорына 10 %-дық мөлшерінде төлемдер аударылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3220	—	1040	=	4500	4 типті операция
П (-)		А (-)			

4) 2005 жылы қыркүйек айында цех бастығы Р. Абдуллаевтың еңбекақысынан сол жылы қыркүйек айының есептеріне сәйкес, 2800 теңге сомада жеке тұлғалардан табыс салығы ұсталды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3350	—	3120	=	2800	2 типті операция
П (-)		П (+)			

5) 2005 жылы қыркүйек айында цех бастығы Р. Абдуллаевтың бекітілген есепті сомалары сол жылы қыркүйек айындағы аванстық есепке сәйкес, 24750 теңге сомада негізгі өндіріске шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3390	—	1250	=	24750	4 типті операция
П (-)		А (-)			

Сонымен, біз 3 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операцияларды құрудың үлгілерін қарап, талдадық.

IV. БӨЛІМ. ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ МІНДЕТТЕМЕЛЕР

Бұл бөлімнің пассивті және 5 (№ 40, 41, 42, 43, 44) бөлімшелерден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Ұзақ мерзімді міндеттемелер пассив болып табылады, өйткені олар ұзақ мерзімді инвестициялар, материалдық емес активтер, негізгі құралдардың есептелуі және басқа ұзақ мерзімді кредиторлық қарыздардың келіп шығу көздерін бейнелейді.

Олардың келіп шығуын (есептелуін) қараймыз.

Ұзақ мерзімді міндеттемелердің келіп шығуы (есептелуі)

Аталмыш жағдайда олар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз кредиторлық берешектердің қандай элементтерден пайда болуына назар аударуымыз керек.

а) Ұзақ мерзімді қарыздар (несиелер) алудан. Бұл операциялар № 4010—4020 «Банктік ұзақ мерзімді қарыздар» пассивті шоттарының кредиті бойынша бейнеленеді. Активтер несие берушілерден келгендіктен, шаруашылық операцияның жазуы № 1010, 1040 шоттардың дебетіне № 4010—4020 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1010, 1040	4010—4020	Келісімдер, несиелерді есептеу бойынша есептер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның несие берушіге кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын банктен 2005 жылы тамыз айының 28 жұлдызындағы № 1326 төлем тапсырмасы мен банктің келісім шарттарына сәйкес, 3000000 теңге сомада ұзақ мерзімді қарыз (несие) алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	4010	=	3000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ә) Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық қарыздардан. Бұл операциялар № 4120—4140 «Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық қарыздар» пассивті шоттарының кредиті бойынша бейнеленеді. Қарыздардың есептелуі еншілес (қауымдастырылған) ұйымдардың есебінен болатындықтан, шаруашылық операция № 4120—4140 шоттардың кредитінен төмендегі шоттардың дебетіне жасалады:

Дт	Кт	Құжаттар
2411—2930		
1315, 1317		
1010, 1040	4120—4140	Келісімдер, шот-фактуралар,
4010—4020		төлем тапсырмалары, жүкқұжаттар
4110		

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шоттар (№ 2411—2930) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орыналады. Бір жағынан кәсіпорынның шаруашылық құралдары мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еншілес ұйымдарға кредиторлық қарыздары көбейеді.

Пассивті шот (№ 4010—4020, 4110) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан жеткізіп берушіге кредиторлық қарыздар кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еншілес ұйымдарға кредиторлық қарыздар көбейеді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар— келтіреміз: 1) кәсіпорында еншілес ұйымдарға ұзақ мерзімді қарыздар есебінен 2005 жылы шілде айының 30 жұлдызындағы № 124 шот-фактура мен жүкқұжаттарына сәйкес, 2700000 теңге сомада материалдар сатып алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1310	—	4120	=	2700000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) кәсіпорында бағынышты ұйымдарға ұзақ мерзімді қарыздар есебінен 2005 жылы мамыр айының 31 жұлдызындағы № 2 келісімі мен 6 маусымдағы № 1339 төлем тапсырмасына сәйкес, 2000000 теңге сомада банктің ұзақ мерзімді қарыздары жабылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4010	—	4140	=	2000000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

3) кәсіпорында бірлесіп бақыланатын ұйымдарға ұзақ мерзімді қарыздар есебінен 2005 жылы ақпан айының 28 жұлдызындағы №699 төлем тапсырмасына сәйкес, 1800000 теңге сомада жеткізіп берушілердің шоттары төленді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4110	—	4130	=	1800000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

в) Ұзақ мерзімді аванстар алудан. Олар бойынша есептер № 4410 «Алынған ұзақ мерзімді аванстар» пассивті шоттарында бейнеленеді. Активтер кредиторлардан алынатындықтан, шаруашылық операция № 4410 шоттардың кредитінен № 1010, 1040 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1010, 1040		4410	Келісімдер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады.

Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға алынған аванстар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын тауар-материалдық қорларды жеткізіп беру үшін 2005 жылы наурыз айының 21 жұлдызындағы № 933 төлем тапсырмасы мен келісіміне сәйкес, 2000000 теңге сомада ұзақ мерзімді аванс алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1040	—	4410	=	2000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

г) Жеткізушілерге болған ұзақ мерзімді кредиторлық қарыздардан. Бұл операциялар № 3310 «Жеткізушілерге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек» пассивті шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Активтер жеткізіп берушілерден келетіндіктен, шаруашылық операция № 3310 шоттың кредитінен № 1310—1315, 1317, 1330, 1420, 7210, 8010 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1310—1315 1317, 1330 1420 7210, 8010	3310	Келісімдер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның материалдық ресурстары мен шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға жеткізіп берушілер бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорын жеткізушіге берілетін ұзақ мерзімді берешек есебінен 2005 жылы қыркүйек айының 26 жұлдызындағы жүкқұжат пен 845 шот-фактураға сәйкес, 1000000 теңге сомаға құрылыс материалдарын алды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сомa	Ескерту
1317	—	4110	=	1000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) құрылыс материалдары келіп түсуінің нәтижесінде сол шот-фактураға сәйкес, 140000 теңге мөлшерде өтелуге тиіс ҚҚС-ның сомасы пайда болды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сомa	Ескерту
1420	—	4110	=	140000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

Енді міндеттемелердің кему (орындалу) жағдайларын қараймыз.

Ұзақ мерзімді міндеттемелердің кемуі (орындалуы)

Аталмыш жағдайларда олар дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз кәсіпорын тауар-материалдық қорларының құны қандай элементтерден пайда болады немесе есептелетін міндеттемелер қандай көздерден ұсталатынына назар аударуымыз керек.

а) Ұзақ мерзімді қарыздарды төлеу (жабу). Бұл операциялар № 4010, 4020 «Ұзақ мерзімді қарыздар» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Несиелердің жабылуы (төленуі) болатындықтан, шаруашылық операция № 1010, 1040 шоттардың кредитінен № 4010, 4020 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
4010—4020		1010, 1040	Келісімдер, несиелерді есептеу
			бойынша есептер, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады.

Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада несие берушілерге кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы наурыз айының 29 жұлдызындағы № 857 төлем тапсырмасы мен банктің келісім шартына сәйкес, 500000 теңге сомада банктің ұзақ мерзімді несиесін жапты (төледі). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
3010	—	1040	=	500000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

ә) ~~Еншілес~~ (қауымдастырылған) ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық берешектерді жабу (төлеу). Бұл операциялар № 4120—4140 «Еншілес (қауымдастырылған) ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық берешек» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Еншілес (бағынышты) ұйымдарға кредиторлық қарыздар жабылатындықтан, шаруашылық операция № 1010—1040 шоттардың кредитінен дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
4120—4140	1010, 1040	МСИ-ның декларацияларын есептеу бойынша есептер, шот-фактуралар, төлем тапсырмалары, квитанциялар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада еншілес ұйымдар бойынша кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы маусым айының 30 жұлдызындағы № 174 төлем тапсырмасына сәйкес, 2200000 теңге сомада еншілес ұйымдарға ұзақ мерзімді қарызын жапты (төледі).

Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4120	—	1040	=	2200000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

б) ~~Алынған ұзақ мерзімді аванстарды жабу.~~ Олар бойынша есептер № 4410 «Алынған ұзақ мерзімді аванстар» пассивті шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Бұрын алынған аванстардың жабылуы (төленуі) болғандықтан, шаруашылық операция № 1010, 1040 шоттардың кредитінен № 4410 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
4410		1010, 1040		Келісімдер, салыстыру актілері, төлем тапсырмалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада алынған аванстар бойынша кредиторлық қарыздары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2005 жылы ақпан айының 29 жұлдызындағы № 439 төлем тапсырмасы мен келісім шартына сәйкес, 1700000 теңге сомада тауар-материалдық қорларды жеткізіп беру үшін бұрын алынған ұзақ мерзімді авансты жапты (төледі). Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
4410	—	1040	=	1700000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

в) Жеткізушілерге ұзақ мерзімді кредиторлық қарыздарды жабу (төлеу). Бұл операциялар № 4110 «Жеткізушілерге берілетін ұзақ мерзімді берешек» пассивті шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Жеткізушілерге кредиторлық қарыздарды жабу (төлеу)

болғандықтан, шаруашылық операция № 4110 шоттың дебетіне № 1010, 1040, 1210—1240, 1610, 3010—3020 шоттардың кредитінен жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
4110	2110—2140 2910 1010, 1040 3010—3020	Келісімдер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар, төлем тапсырмалары, квитанциялар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында активті және пассивті шоттар орналасқан. Активті шоттар (№ 1040, 1210, 1610) орналасқан кезде баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның материалдық ресурстары мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның жеткізіп берушіге кредиторлық қарыздары кемиді.

Пассивті шот (№ 3010) орналасқан кезде баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның жеткізіп берушіге кредиторлық қарыздардың көлемі кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның несиелер бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) кәсіпорын 2005 жылы тамыз айының 16 жұлдызындағы № 951 төлем тапсырмасына сәйкес, 2600000 теңге сомаға ұзақ мерзімді берешек есебінен берілген құрылыс материалдары үшін жеткізушінің шоттарын төледі. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту	
4110	—	1040	= 2600000	4 типті операция
П (-)		А (-)		

2) кәсіпорын ұзақ мерзімді берешек есебінен алынған құрылыс материалдары үшін 2005 жылы мамыр айының 17 жұлдызындағы №2 салыстыру актісі мен шот-фактураға сәйкес, 1500000 теңге сомаға айырбастау (бартер) жасады. Бұл жағдайда бухгалтерлік

проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сома	Ескерту
4110	—	2110	=	1500000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

3) кәсіпорын бұрын алынған ұзақ мерзімді аванстар есебінен 2005 жылы шілде айының 23 жұлдызындағы №11 салыстыру актісіне сәйкес, 170000 теңге сомада жерді күрделі тегістеуге пайдаланған су үшін есеп айырысты. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сома	Ескерту
4110	—	2910	=	170000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

4) кәсіпорын банкіден алынған ұзақ мерзімді қарыздар есебінен 2005 жылы қазан айының 23 жұлдызындағы банктің келісімі мен № 18 төлем тапсырмасына сәйкес, 3700000 теңге сомада жеткізіп берушіден алынған табақ металл үшін есеп айырысты. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	=	Сома	Ескерту
4110	—	4010	=	3700000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

Сонымен, біз 4 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операцияларды құрудың үлгілерін қарап, талдадық.

V. БӨЛІМ. КАПИТАЛ МЕН РЕЗЕРВТЕР

Бұл бөлімнің пассивті екені және 5 (№ 50, 51, 52, 53, 54) бөлімшелерден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Капиталдың түрлері пассив болып табылады, өйткені ол шаруашылық құралдар, ақша қаражаттарының және т.б. пайда болу көзін бейнелейді.

Капитал элементтерінің пайда болуын (есептелуін) қараймыз.

Бұл жағдайда олар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз капиталдың қандай элементтерден ұйымдастырылатынын немесе ол қандай баптарға алып барылуына назар аударуымыз керек.

а) Капиталды ~~жария~~лаудан (тіркеуден). Бұл шаруашылық операциялар № 5 «Капитал мен резервтер» бөлімінің пассивті шоттарында бейнеленеді. Жарияланған капитал құрылтайшылар мен қатысушылардың салымдары есебінен жарияланатындықтан, шаруашылық операция № 5010 шоттың кредитінен № 5020 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
5020	—	5010	Құрылтай құжаттары, жалпы жиналыстың хаттамалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан жарғылық капитал жарияланады (тіркеледі), екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның пайда болу көздері бойынша міндеттемелер келіп шығады. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: жаңадан ұйымдастырылған кәсіпорында 2007 жылы мамыр айының 17 жұлдызындағы ұжымның жалпы жиналысының № 29 хаттамасына сәйкес, құрылтайшылар мен қатысушылардың салымдары есебінен 10000000 теңге мөлшерде жарғылық капитал жарияланды (тіркелді). Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
5020	—	5010	= 10000000	2 типті операция
П (-)		П (+)		

ә) Жарияланған капиталға салымдар есебінен. Бұл шаруашылық операциялар № 2710, 2730 «Материалдық емес активтер», 2410—2417, 2510, 2520, 2930 «Негізгі құралдар», 1310—1317 «Тауар-материалдық қорлар», 1330, 1350 «Тауарлар», 1010, 1020, 1040 «Ақшалар» активті шоттарында бейнеленеді. Салымдар жағдайында жоғарыда көрсетілген тауар-материалдық құндылықтар дебеттік жағында орналасқандықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 5020 шоттың кредитінен жоғарыдағы шоттардың дебетіне жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2710, 2730		
2410—2417	5020	Құрылтай құжаттары, көшірмелер,
1310—1317		жүкқұжаттар, қабылдау-өткізу актілері,
1330, 1350, 1010, 1020, 1040		кіріс кассалық ордерлер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын активтері мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның жарғылық капиталының мөлшері көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: жаңадан ұйымдастырылған кәсіпорында 2007 жылы қаңтар айының 26 жұлдызындағы ұжымның жалпы жиналысы № 2 хаттамасының шарттарына сәйкес, жарияланған капиталға құрылтайшылармен төмендегілер енгізілді:

1) 800000 теңгеге бағдарламалармен қамтамасыз ету. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2711	5020	= 800000	3 типті операция
А (+)	П (+)		

2) 1200000 теңгеге көлік құралдары. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
2414	5020	= 1200000	3 типті операция
А (+)	П (+)		

3) 2800000 теңгеге құрылыс материалдары. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1317	—	5020	=	2800000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

4) 1600000 теңге сомада қолма-қол ақша. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1010	—	5020	=	1600000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

б) Номиналды құн бойынша айналымнан акцияларды алып тастаудан. Бұл шаруашылық операциялар № 5010 «Жарияланған капитал» пассивті шотында бейнеленеді. Акцияларды айналымнан алып тастау номиналды құн бойынша болатындықтан, шаруашылық операциялардың жазуы № 5010 шоттың дебетіне № 5210 шоттың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
5010	—	5210	Жиналыстардың хаттамалары, қайта тіркеу құжаттары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын құрылтайшылары мен қатысушылары салымдарының көлемі, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның жарғылық капиталы көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2007 жылы тамыз айының 23 жұлдызындағы ұжымның жалпы жиналысы № 6 хаттамасының шарттарына сәйкес, 3200000 теңге сомаға меншікті акциялар айналымнан алынып тасталды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
5010	—	5210	=	31200000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

в) Кәсіпорынның акцияларын құрылтайшылар мен акционерлер тарапынан ақша немесе басқа мүлік арқылы алудан. Бұл шаруашылық операциялар № 2710, 2730 «Материалдық емес активтер», 2410—2417, 2510, 2520, 2930 «Негізгі құралдар», 1310—1317 «Тауар-материалдық қорлар», 1330, 1350 «Тауарлар», 1010, 1020, 1040 «Ақшалар» активті шоттарында бейнеленеді. Салым ретінде жоғарыда көрсетілген тауар-материалдық құндылықтар дебеттік жағында орналасқандықтан, шаруашылық операцияның жазуы жоғарыдағы шоттардың дебетіне № 5020 шоттың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
2710, 2730 2410—2417 көшірмелер, 1310—1317 1330, 1350, 1010, 1020, 1040	511	Құрылтай құжаттары, жүкқұжаттар, қабылдау-өткізу актілері, кіріс кассалық ордерлер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын активтері мен ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның жарғылық капиталының мөлшері көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: жаңадан ұйымдастырылған кәсіпорында 2007 жылы мамыр айының 24 жұлдызындағы ұжымның жалпы жиналысы № 6 хаттамасының шарттарына сәйкес, жарияланған капиталға құрылтайшылармен төмендегілер енгізілді:

1) 1800000 теңгеге бағдарламалармен қамтамасыз ету. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2711	—	5020	=	1800000	3 типті операция

А (+) П (+)

2) 2100000 теңгеге көлік құралдары. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сума	Ескерту
2414	—	5020	=	2100000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

3) 1900000 теңгеге құрылыс материалдары. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сума	Ескерту
1317	—	5020	=	1900000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

4) 3200000 теңге сомада қолма-қол ақша. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сума	Ескерту
1010	—	5020	=	3200000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

5) 2000000 теңге сомада тауарлар. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сума	Ескерту
1330	—	5020	=	2000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

г) Капитал резервтеріне қаржы бөлуден. Бұл шаруашылық операциялар № 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» пассивті шотында бейнеленеді. Резервтік капитал бөлінбеген пайданың есебінен ұйымдастырылып және кредиттік жағында болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 5430 шоттың дебетіне № 5310, 5340 шоттар-

дың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
5430	5310, 5340	Кәсіпорын жарғысы, есептер, қаржы бөлулер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның резервтік капиталы көбейеді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның бөлінбеген табысы кемиді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: сақтандыру компаниясының жарғысына сәйкес, жыл сайын ұйымның жылдық бөлінбеген табысының 40%-ы резервтік капиталға аударылуы қажет болған. 2007 жылы қаңтар айының 19 жұлдызындағы жалпы жиналыстың № 4 хаттамасына сәйкес, 80600 теңге сомада резервтік капиталға қаржы бөлінді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
5430	5310	80600	2 типті операция
П (-)	П (+)	=	

Енді капитал элементтерінің кему (шығыс етілу) жағдайларын қараймыз.

Бұл жағдайларда капиталдың қаралатын элементтері дебет бойынша өтеді. Осы жерде біз капиталдың қай элементтер есебінен кемитініне назар аударуымыз керек.

а) Жарияланған капиталдан қатысушылар салымдарының алынып тасталуынан. Бұл операциялар № 5010 «Жарияланған капитал» пассивті шотының дебетіне № 2710, 2730, 2410—2417, 2930 1310—1317, 1330, 1350, 1010, 1020, 1040 шоттардың кредитінен жүргізіледі. Салымдардың алынып тасталуы материалдық ресурстар, негізгі құралдар мен ақша қаражаттары есебінен жасалатындықтан, жазу

төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
	2710, 2730	
	2410—2417, 2930	
5010	1310—1317, 1330, 1350 1010, 1020, 1040	Келісімдер, хаттамалар, реестрлерден көшірмелер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның жарғылық капиталына қатысушылар салымының көлемі, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның ресурстары кемиді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2007 жылы наурыз айының 15 жұлдызындағы жалпы жиналыстың № 3 хаттамасына сәйкес, жалпы сомасы 10100000 теңгеге жарияланған капиталдан қатысушылардың салымдары алынып тасталды, оның ішінде:

1) қолма-қол ақшамен 2800000 теңге сомада. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
5010	—	1010	= 2800000	4 типті операция
П (-)		А (-)		

Басқа мүлікпен:

2) негізгі құралдармен 4200000 теңге сомада. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
5010	—	2413	= 4200000	4 типті операция
П (-)		А (-)		

3) әртүрлі материалдармен 2500000 теңге сомада. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
5010	—	1310	= 2500000	4 типті операция

П (-) А (-)

4) әртүрлі тауарлармен 1600000 теңге сомада. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
5010	—	1330	=	1600000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

ә) Акционерлермен меншікті акцияларды өтеп алудан. Бұл операциялар № 5210 «Сатып алынған меншік үлестік аспаптар» пассивті шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Акцияларды өтеп алу кәсіпорынның қаржылары есебінен болатындықтан, шаруашылық операцияның жазуы № 5210 шоттың дебетіне № 1010, 1020, 1050 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
5210	—	1010, 1020, 1050	Жалпы жиналыстардың хаттамалары, келісімдер, реестрлерден көшірмелер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның алынып тасталған капиталының көлемі, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның ресурстары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында акционерлердің қалауы бойынша 2007 жылы қаңтар айының 12 жұлдызындағы жалпы жиналыстың № 1 хаттамасына сәйкес, 3600000 теңге сомаға меншікті акциялар қолма-қол ақша арқылы өтеп алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
5210	—	1010	=	3600000	4 типті операция
П (-)		А (-)			

б) Дивидендтер мен басқа сыйақыларды төлеуге пайдаланудан.

Бұл операциялар № 5310, 5330, 5340 «Резервтік капитал» пассивті шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Дивидендтер немесе басқа сыйақылар төленетіндіктен, шаруашылық операцияның жазуы № 5310, 5330, 5340 шоттардың дебетіне № 3030 «Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» шоттарының кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
5310, 5330, 5340	— 3030	Жалпы жиналыстың хаттамалары, төлем

есептері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның резервтік капиталы кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның дивидендтер мен басқа сыйақыларды төлеу бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында өткен жыл жұмысының нәтижелері бойынша 2007 жылы қаңтар айының 12 жұлдызындағы жалпы жиналыстың № 1 хаттамасына сәйкес, 850000 теңге сомада артықшылықты акциялар бойынша дивидендтер есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
5340 П (-)	— 3030 П (+)	= 850000	2 типті операция

в) Есепті жыл немесе бұрынғы жылдардың залалдарын жабу үшін пайдаланудан. Бұл операциялар № 5310, 5330, 5340 «Резервтік капитал» пассивті шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Есепті жыл немесе бұрынғы жылдардың залалдарын жабуы жүргізілетіндіктен, шаруашылық операцияның жазуы № 5310, 5330, 5340 шоттардың дебетіне № 5430 шоттардың кредитінен жасалады. Проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
5310, 5330, 5340	— 5430	Жалпы жиналыстың

хаттамалары, төлем есептері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның резервтік капиталы кемиді, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға оның бөлінбеген табысы көбейеді (залалы жабылады). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында былтырғы жылы жұмыстың нәтижелері бойынша 2007 жылы сәуір айының 10 жұлдызындағы жалпы жиналысының №6 хаттамасына сәйкес, 350000 теңге сомада есепті жылдың залалы резервтік капиталдың есебінен жабылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
5340	—	5430	=	350000	2 типті операция
П (-)		П (+)			

Сонымен, біз 5 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операциялар құрудың мүмкін болған үлгілерін қарап, талдадық.

Ескерту: № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» және 5430 «Өткен жылдардағы пайда (залал)» бөлімшелерінің шоттарын толығырақ қарау және талдау үшін осы оқу құралында жеке бөлім қарастырылған.

VI. БӨЛІМ. КІРІСТЕР

Бұл бөлімнің пассивті және 5 (№ 60, 61, 62, 63, 64) бөлімшеден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Бірақ, олардың 1 (№ 60) бөлімшесінде контрпассивті шоттар болады, оны біз кейінірек «Контрарлы шоттар» бөлімінде қараймыз. Негізгі және негізгі емес қызметтен түскен кірістер пассив болып табылады және олар пассивті шоттарда бейнеленеді.

Олардың келіп шығуын (көбеюін) қараймыз.

Аталмыш жағдайда олар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз кірістердің қандай элементтерден пайда болатындығына назар аударуымыз керек.

а) Дайын өнім (тауарлар, жұмыстар, қызметтер) өткізуден. Бұл операциялар № 6010 «Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынған кіріс» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Кірістер дайын өнімді (тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді) сатып алушылар, еншілес (бағынышты) ұйымдар мен бірлесіп бақыланатын заңды тұлғаларға өткізуден пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6010 шоттың кредитінен № 1210 «Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі», № 2110 «Сатып алушылар мен тапсырысшылардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі» шоттарының дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1210, 2110	—	6010	Келісімдер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар, Ф № 2 үлгідегі анықтамалар, өткізу актілері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1210, 2110) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық қарыздары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында тапсырыс берушіге 2007 жылы наурыз айының 31 жұлдызындағы № 879 шот-фактураға сәйкес, 4000000 теңге сомаға дайын өнім өткізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1210	—	6010	=	4000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ә) Тауарларды қолма-қол ақшаға өткізуден. Бұл операциялар да № 6010 «Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынған кіріс» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Табыстар тауарларды қолма-қол ақшаға өткізуден пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6010 шоттың кредитінен № 1010 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
1010	—	6010		Шот-фактуралар, жүкқұжаттар, квитанциялар, чектер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1010) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2007 жылы наурыз айының 31 жұлдызындағы тауар-ақша есебіне сәйкес, 2500000 теңгеге дайын өнім қолма-қол ақшаға сатылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1010	—	6010	=	2500000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

б) Материалдық емес активтер мен негізгі құралдарды өткізуден. Бұл операциялар № 6210 «Активтердің шығуынан түсетін кірістер» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Кірістер негізгі емес қызметтен түсетіндіктен, шаруашылық операциялар № 6210 шоттың кредитінен № 1210, 2110, 1220, 1230, 1240 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт

Кт

Құжаттар

1210, 2110, 1220—1240 — 2610 Шот-фактуралар, жүкқұжаттар, өткізу актілері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1210, 1220) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық қарыздары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2007 жылы сәуір айының 10 жұлдызындағы № 625 шот-фактураға сәйкес, 2600000 теңге сомаға бағдарламаларды қамтамасыз ету өткізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
1210	—	6210	= 2600000	3 типті операция
А (+)		П (+)		

в) Негізгі құралдарды жою нәтижесінде материалдар кіріс етуден. Бұл операциялар № 6210 «Активтердің шығуынан түскен кірістер» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Табыстар негізгі құралдарды жоюдан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6210 шоттың кредитінен № 1315, 1317 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1315, 1317	—	6210	Негізгі құралдарды жою туралы актілер, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1315, 1317) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның материалдық ресурстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында сиыр қораның ескі ғимаратын жою нәтижесінде 2007 жылы тамыз айының 1 жұлдызындағы негізгі құралдыжою туралы № 1 акті мен жүкқұжаттарға сәйкес, 850000 теңге сомаға құрылыс материалдары қоймаға кіріс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1317	—	6210	=	850000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

г) Бағалы қағаздар бойынша дивидендтер мен сыйақылар есептеуден. Бұл операциялар № 6120 «Дивидендтер бойынша кірістер» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Табыстар дивидендтер мен сыйақыларды есептеуден пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6120 шоттың кредитінен № 1270 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1270	—	6120	Жалпы жиналыстың хаттамалары, дивидендтер мен сыйақылар есептеу бойынша есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1270) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық қарыздары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: акционерлік қоғамда өткен жылдың нәтижесінде салынған акциялар бойынша 2007 жылы ақпан айының 19 жұлдызындағы № 1 келісім мен дивидендтер есептеу бойынша есептерге сәйкес, 240000 теңге сомада дивидендтер есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1270	—	6120	=	240000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ғ) Өкіметтің атқарушы органдарының субсидияларын алу. Бұл операциялар № 6230 «Мемлекеттік субсидиялардан алынатын кірістер» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Табыстар субсидиялар алудан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6230 шоттың кредитінен № 1010, 1040 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1010, 1040	— 6230	Өкіметтің атқарушы органдарының шешімдері, төлем құжаттары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1010, 1040) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның ақша қаражаттары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорынға ауылды қолдау бойынша бағдарламаны орындау шегінде Республика Үкіметінің қаулысына сәйкес, облыстық әкімшілік тарапынан 3500000 теңге сомада бюджеттік қаржылар бөлінді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
1040 А (+)	— 6230 П (+)	= 3500000	3 типті операция

д) Айыппұлдар мен айыптар өндіруден. Бұл операциялар № 6280 «Басқа да кірістер» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Кірістер айыппұлдар мен айыптарды (МСИ-нан басқа) есептеуден пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6280 шотының кредитінен № 1210, 2110, 1220—1240, 1250, 1280 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
1210, 2110 1220—1240 1250, 1280	727	Келісімдер, айыппұлдар мен айыптарды есептеу бойынша есептер, соттың материалдары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1210, 1250) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның дебиторлық қарыздары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі емес қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында жеткізіп берушіге өз уақытында материалдарды жеткізіп бермегені үшін 2007 жылы қаңтар айының 9 жұлдызындағы № 13 келісім шарттары мен айыппұлдарды есептеу бойынша 42000 теңге мөлшерінде айып есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1280	—	6280	=	42000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

Енді кірістердің кему (жабылу) жағдайларын қараймыз.

Бұл жағдайларда кірістер дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз кірістерді жазудың ерекшеліктеріне назар аударуымыз керек.

а) Пайдаға (залалға) кірістерді жабу. Бұл операциялар № 6010, 6110—6160, 6210—6280, 6310, 6410—6420 «Түскен кірістер» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Кірістер жыл соңында шығыс етілетіндіктен, шаруашылық операциялар № 6010, 6110—6160, 6210—6280, 6310, 6410—6420 шоттардың дебетіне тек қана № 5410 «Есепті жылдың пайдасы (залалы)» шотының кредитінен жасалады. Бұл операциялардың ерекшелігі, олардың жылдың соңында тек қана 1 рет жасалатындығынан тұрады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
6010, 6410—6420	—	571	Нұсқаулардың ережелері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 5410) баланстың пассивінде тек қана өзгерістер болатын 2 типті «Пассивті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның кірістері жабылады, ал екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға пайданың есебі көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында жыл соңында бухгалтерлік есеп шоттары Жұмыс жоспарының ережелеріне сәйкес, жиынтық табысты анықтау үшін өнім өткізу бойынша табыстар № 5410 шотына жабылады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
6010 П (-)	—	5410 П (+)	= 4800000	2 типті операция

Сонымен, біз 6 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операцияларды құру үлгілерін қарап талдадық.

VII. БӨЛІМ. ШЫҒЫСТАР

Бұл бөлім активті және 8 (№ 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77) бөлімшелерден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Шығыстардың барлық түрлері актив болып табылады және активті шоттарда бейнеленеді.

Олардың келіп шығуын (көбеюін) қараймыз.

Бұл жағдайда олар дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз шығыстар қандай элементтерден пайда болатындығына назар аударуымыз керек.

а) Дайын өнім, тауарлар өткізудің өзіндік құнын анықтау. Бұл операциялар № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 1320, 1330 шоттардың кредитінен № 7010 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7010	—	1320, 1330	Жұмсалған шығындардың жиынтығы, № 10 журнал-ордер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1320) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның өнім өндіру шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның материалдық ресурстарының мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 1-жарты жылдықта өткізілген өнімнің өзіндік құны 2007 жылы маусым айындағы № 10 журнал-ордердің мәліметтері бойынша 8350000 теңгені құрады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту	
7010	—	1320	=	8350000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

ә) Жұмыстар, қызметтер өткізудің өзіндік құнын анықтау. Бұл операциялар да № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындардың жиынтығынан келіп шығатындықтан, шаруашылық операциялар № 8010 шоттың кредитінен № 7010 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7010	—	8010	Жұмсалған шығындардың жиынтығы, № 10 журнал-ордер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 8010) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның өнім өндіру шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның негізгі өндірісінің мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 9 ай ішінде өткізілген жұмыстардың өзіндік құны 2007 жылы қыркүйек айындағы №10 журнал-ордерінің мәліметтеріне сәйкес, 12350000 теңгені құрады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
7010 А (+)	—	8010 А (-)	= 12350000	1 типті операция

б) Сақтандыру ісіндегі шығындардың өзіндік құнын анықтау. Бұл операциялар да № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 1010, 1040 шоттардың кредитінен № 7010 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7010	—	1010, 1040	Сақтандыру келісім шарттары, төлем құжаттары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1010, 1040) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның қызмет ету шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның ақша қаражаттарының мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: «Сенім» сақтандыру компаниясында 2007 жылы тамыз айының 20 жұлдызындағы № 1 реестрі мен келісім шарттарына сәйкес 4500000 теңгеге сақтандыру төлемдері жасалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
7010	—	1040	= 4500000	1 типті операция
А (+)		А (-)		

в) Дайын өнім, тауарларды өткізу бойынша шығыстарға материалдар шығыс ету. Бұл операциялар № 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар өткізу бойынша жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 1310—1317 шоттардың кредитінен № 7110 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7110	—	1310—1317	Материалдық есептер, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1310—1317) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның өнімді өткізу бойынша шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада оның ақша қаражаттарының мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында тігілген аяқ киімдерді орау үшін 2007 жылы маусым айындағы цех бастығының материалдық есебіне сәйкес, 18000 теңгеге қағаз қорапшалары шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7110	—	1310	=	18000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

г) Өнім, тауарларды өткізумен айналысатын жұмысшылардың еңбекақысын есептеу. Бұл операциялар № 7110 «Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар» дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар персоналға еңбекақы есептеуден пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 681 шоттың кредитінен № 7110 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
7110	—	3350		Еңбекақы есептеу бойынша есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3350) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның өнімін өткізу бойынша шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еңбекақы бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында ағаш жәшіктерге цехтың өнімін жайғастырумен айналысатын жұмысшыларға 2007 жылы шілде айындағы еңбекақы есептеу мен жүктелімдерге сәйкес, 168000 теңгеге еңбекақы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7110	—	3350	=	168000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

ғ) Көмекші өндірістердің қызмет ету шығындарының өзіндік құнын анықтау. Бұл операциялар № 7210 «Әкімшілік шығыстар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар көмекші өндірістердің жұмсаған шығындарының жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 8030 шоттың кре-

дитінен № 7210 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7210	—	8030	Кәсіпорын бойынша бұйрық, материалдарды шығыс ету актілері, материалдық есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 8030) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның жалпы және әкімшілік шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада көмекші өндірістердің қызмет ету шығындарының мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында жалпы шаруашылық шығыстарға 2007 жылы қазан айының 3 жұлдызындағы материалдарды шығыс етудің № 2 актісі мен кәсіпорын бойынша бұйрыққа сәйкес, 480000 теңге сомада қосалқы өндірістердің қызмет ету шығындары шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту
7210	—	8030	= 480000	1 типті операция
А (+)		А (-)		

д) Әкімшілік-басқару персоналының іссапар шығыстарын шығыс ету. Бұл операциялар № 7210 «Әкімшілік шығыстар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындар мен үстеме шығыстардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 3340 шоттың кредитінен № 7210 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7210	—	3340	Кәсіпорын бойынша бұйрық, аванстық есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3340) баланстың

активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның жалпы және әкімшілік шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға шығындар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында Астана қаласына директордың қызметтік іссапары жөнінен шығыстар 2007 жылы мамыр айының 18 жұлдызындағы № 23 аванстық есеп пен кәсіпорын бойынша бұйрығына сәйкес, 37000 теңге сомада шығыс етіледі. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома		Ескерту
7210	—	3340	=	370000		3 типті операция
А (+)		П (+)				

е) Қаржылық ресурстар немесе несиелерді пайдаланғаны үшін сыйақылар есептеу. Бұл операциялар № 7310 «Сыйақылар бойынша шығыстар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындар мен үстеме шығыстардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 3380 шоттың кредитінен № 7310 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
7310	—	3380		Банктің келісімдері, сыйақылар есептеу бойынша есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3380) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның қаржыны пайдаланғаны үшін сыйақылар есептеу шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға аталған шығыстар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді.

Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында үстіміздегі жылдың 1 жарты жылдығында банктің несиесін пайдаланғаны үшін 2007 жылы маусым айында сыйақы есептеу бойынша банктің келісім шарттары

мен есептеріне сәйкес 42000 теңге сомада сыйақы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
7310 А (+)	— 3380 П (+)	= 42000	3 типті операция

ж) Өткізілген (жойылған) негізгі құралдардың қалдық құнының сомаларын шығыс ету. Бұл операциялар № 7410 «Активтердің шығуынан алынатын шығыстар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 2410—2417 шоттардың кредитінен № 7410 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7410	— 2410—2417	Негізгі құралдарды өткізу (жою) туралы актілер, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 2410—2417) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның негізгі құралдарды өткізу (жою) бойынша шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада негізгі құралдардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2007 жылы маусым айының 18 жұлдызындағы № 6 шот-фактура мен негізгі құралды өткізу актісіне сәйкес, 240000 теңге сомада қалдық құн бойынша диірменнің жабдығы өткізілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
7410 А (+)	— 2413 А (-)	= 240000	1 типті операция

з) Кәсіпорынның корпоративтік табыс салығын есептеу. Бұл операциялар № 7710 «Корпоративтік табыс салығы бойынша

шығыстар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар корпоративтік табыс салығы бойынша жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 3110 шоттың кредитінен № 7710 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
7710 ←	3110	Корпоративтік табыс салығының есептелуі

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3110) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға аталған шығыстар бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2006 жылы жылдағы қаржы-шаруашылық қызметтің нәтижелері бойынша 2007 жылы наурыз айының 29 жұлдызындағы салық салу мөлшерлемелері бойынша есептеріне сәйкес, 184000 теңге сомада корпоративтік табыс салығы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
7710 — А (+)	3110 = П (+)	184000	3 типті операция

Енді шығыстардың кему (жабылу) жағдайларын қараймыз.

Аталмыш жағдайларда шығыстар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз шығыстар жабылуының ерекшеліктеріне назар аударуымыз керек.

а) Жиынтық табыс (залал) шотына шығыстарды жабу. Бұл операциялар № 7010, 7110, 7210, 7310, 7410, 7710, 7610, 7620 «Шығыстар» шотының кредиті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жыл соңында жабылатындықтан, шаруашылық операциялар жоғарыда

көрсетілген шоттардың кредитінен тек қана № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотының дебетіне жабылады. Бұл операциялардың ерекшелігі олардың жыл соңында тек қана 1 рет жасалатындығынан тұрады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
5410	7010, 7110, 7210, 7310 7410, 7710, 7610, 7620	Нұсқаулардың ережелері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда баланстың активі мен пассиві кемитін 4 типті «Пассивті-активті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын шығыстарының мөлшері жабылады, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға жиынтық табыстың есебі кемиді (жұмсалады). Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында жыл соңында өткізілген өнімнің өзіндік құны бухгалтерлік есеп шоттары Жұмыс жоспарының нұсқауларына сәйкес жиынтық табысты анықтау үшін 4400000 теңге сомада № 5410 шотқа жабылады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
5410 П (-)	— А (-)	7010 = 4400000	4 типті операция

Сонымен, біз 7 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операциялар құрудың үлгілерін карап, талдадық.

VIII. БӨЛІМ. ӨНДІРІСТІК ЕСЕПКЕ АЛУ ШОТТАРЫ

Бұл бөлімнің активті екені және 1 (№ 80) бөлімшеден тұратындығы кестеден көрініп тұр. Негізгі, меншікті және қосалқы өндірістер, сондай-ақ үстеме шығыстар активтер болып табылады, өйткені олар бар болуды білдіреді және активті шоттарда бейнеленеді. Өндірістік есепке алу шоттарын калькуляциялық деп те атайды, өйткені ол шоттарда шығындардың калькуляциялауы (жиынтығы) жүргізіледі. Бұл бөлімнің шоттары саудада, сақтандыру ісі мен инвестициялық қызметте, яғни өндіріс жоқ барлық жерде болмайды.

Олардың пайда болын (көбеюін) қараймыз.

Бұл жағдайда олар дебет бойынша өтеді. Бұл жерде біз өндірістік шығыстар қандай элементтерден пайда болатындығына назар аударуымыз керек.

а) Тауар-материалдық құндылықтарды өндірістік цехтардың мұқтаждықтарына шығыс ету. Бұл операциялар № 8011, 8021, 8031, 8041 «Өндірістегі материалдар» шоттарының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар тауар-материалдық құндылықтардың жиынтығынын пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 1310—1317 шоттардың кредитінен № 8011,8021,8031,8041 шоттардың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
8011, 8021, 8031	— 1310—1317	Материалдық есептер, жүкқұжаттар, шоттар, карточкалар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1310—1317) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорын өндірісіндегі шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада материалдық ресурстардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: үстіміздегі жылдың 2-ші тоқсанында агрегаттар цехының өндірістік мұқтаждарына 2007 жылы маусым айындағы цех бастығының материалдық есебі, шектеу-алу карточкалары

мен жүкқұжаттарына сәйкес, 8750000 теңге сомаға табақ темір шығыс етілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8011	—	1310	=	8750000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

ә) Қосалқы цехтардың өнімін негізгі өндірістің мұқтаждықтарына шығыс ету. Бұл операциялар № 8011 «Өндірістегі материалдар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар көмекші өндірістер шығындарының жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар кредитінен № 8030 шоттың кредитінен № 8011 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт		Құжаттар
8011	—	8030		Талаптар, жүкқұжаттар, шектеу-алу карточкалары

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 8030) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорын өндірісіндегі шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада көмекші өндірістер бойынша шығындардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: үстіміздегі жылдың 3-ші тоқсанында темір-бетон бұйымдарын құю цехының өндірістік мұқтаждықтарына 2007 жылы қазан айының 1 жұлдызындағы қазандықтың №183 жүкқұжатына сәйкес, көмекші өндірістен 860000 теңге сомада өндірістік бу мен су жұмсалды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8011	—	8030	=	860000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

б) Негізгі өндірістегі жұмысшылардың еңбекақысын есептеу. Бұл операциялар № 8012 «Өндірістік жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар өндірістік жұмысшылардың еңбекақысына шығындардан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 3350 шоттың кредитінен № 8012 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
8012	—	3350	Жүктелімдер, еңбекақы есептеу бойынша есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3350) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын өндірісіндегі шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға еңбекақы есептеу бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: қыркүйек айының соңында шойын құю цехының жұмысшыларына 2007 жылдың қыркүйек айының жүктелімі мен есебі бойынша 2000000 теңге мөлшерде еңбекақы есептелінді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сума	Ескерту	
8012	—	3350	=	2000000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

в) Негізгі өндірістегі жұмысшылардың еңбекақысы есебінен әлеуметтік салық және әлеуметтік мұқтаждықтарға қаржылар есептеу. Бұл операциялар № 8013 «Еңбек ақы қорынан аударымдар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы есебінен қаржы бөлу мен әлеуметтік салықтан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 3150, 3210 шоттардың кредитінен № 8013 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
8013	—	3150, 3210	Еңбекақы, әлеуметтік салық пен әлеуметтік мұқтаждықтарға қаржы бөлу бойынша есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3150, 3210) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын өндірісіндегі шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға әлеуметтік салық пен әлеуметтік мұқтаждықтарға қаржылар есептеу бойынша кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысалдар келтіреміз: 1) қыркүйек айында шойын құю цехы жұмысшыларының еңбекақысы есебінен 2007 жылы қыркүйек айындағы әлеуметтік салық есептеу бойынша есептерге сәйкес, 378000 теңге сомада әлеуметтік салық есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8013	—	3150	=	378000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

2) қыркүйек айында шойын құю цехы жұмысшыларының еңбекақысы есебінен 2007 жылы қыркүйек айында әлеуметтік мұқтаждықтарға қаржы бөлу бойынша есептерге сәйкес, 30000 теңге әлеуметтік мұқтаждықтарға қаржы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
8013	—	3210	=	30000	3 типті операция
А (+)		П (+)			

г) Газ, электр және қуаттың басқа түрлері ретіндегі өндірістік мұқтаждықтарға жеткізіп берушілердің шоттарын акцепттеу (келісім беру). Бұл операциялар № 8011 «Негізгі өндірістегі материалдар» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жеткізіп берушілердің беретін қуаттың түрлерінен пайда болатындықтан, ша-

руашылық операциялар № 3310 шоттың кредитінен № 8011 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
8011	—	3310	Келісімдер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 3310) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын өндірісіндегі шығыстар, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға жеткізіп берушілерге кредиторлық қарыздары көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: қыркүйек айында күйдіру цехы бойынша 2007 жылы қыркүйек айының 30 жұлдызындағы № 354 шот-фактураға сәйкес, 950000 теңге сомаға электр қуаты мен газды пайдаланғаны үшін жеткізіп берушілердің шоттары акцепттелді (келісілді). Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
8013	—	3310	= 950000	3 типті операция
А (+)		П (+)		

ғ) Негізгі өндірістің артығын кіріске алу. Бұл операциялар № 8010 «Негізгі өндіріс» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығындардың көбеюі негізгі өндірістің артығын кіріске алудан болатындықтан, шаруашылық операциялар № 6010 шоттың кредитінен № 8010 шоттың дебетіне жасалады. Бұл жағдай қосымша табыс пайда болғанын және ол салық салынуға жататындығын білдіреді. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
8010	—	6010	Түгендеу актілері, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 6010) баланстың активі

мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорын өндірісіндегі шығыстар, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі қызметтен түскен табыстар көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: қазан айында құрастыру цехы бойынша 2007 жылы қазан айының 30 жұлдызындағы № 3 түгендеу актіне сәйкес, 460000 теңге сомада негізгі өндірістің артығы анықталып, кіріске алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Ескерту
8010	—	6010	3 типті операция
А (+)		П (+)	

д) Негізгі өндірістің шығындарын жинақтау. Бұл операциялар № 8010 «Негізгі өндіріс» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығындардың жиынтығы калькуляциялық шоттарға сәйкес жасалатындықтан, шаруашылық операциялар № 8011—8014 шоттардың кредитінен № 8010 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
8010	—	8011—8014	Калькуляциялық шығындардың, жиынтығы, бухгалтерлік анықтама

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 8011—8014) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның негізгі өндірісіндегі шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада калькуляциялық шоттар бойынша шығындардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын бойынша шілде айында комбайндардың моторларын құрастыратын цех бойынша шығындардың жалпы сомасы 2007 жылы тамыз айының 1 жұлдызындағы № 10 ведомосына сәйкес, 46000000 теңгені құрады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
8010 — А (+)	8011—8014 = А (-)	46000000	1 типті операция

е) Негізгі және көмекші өндірістердегі негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясын есептеу. Бұл операциялар № 8045 «Негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің тозуы» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығындардың жиынтығы негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясы бойынша жиналатындықтан, шаруашылық операциялар № 2420—2429 «Негізгі құралдардың тозуы», 2720, 2740 «Материалдық емес активтердің амортизациясы» шоттарының кредитінен № 8045 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт	Кт	Құжаттар
8045	2420—2429 2720, 2740	Негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясын есептеу бойынша есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: кредиттік жағында тек қана пассивті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 2420, 2720) баланстың активі мен пассиві көбейетін 3 типті «Активті-пассивті» операция орын алады. Бір жағынан кәсіпорынның негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясы бойынша шығыстары, екінші жағынан бір мезгілде сол сомаға негізгі құралдардың тозуы мен материалдық емес активтердің амортизациясы көбейеді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 2007 жылы тамыз айында негізгі құралдардың тозуын есептеу бойынша есептер мен ережелерге сәйкес, 68750 теңге сомада үйлер мен ғимараттардың тозуы есептелді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт	Кт	Сома	Ескерту
8045	— 2421	= 68750	3 типті операция

А (+) А (+)

Енді негізгі және қосалқы өндірістер шығыстарының кему (жабылу) жағдайларын қараймыз.

Аталмыш жағдайларда көрсетілген шығыстар кредит бойынша өтеді. Бұл жерде біз шығыстар шоттары жабылуының ерекшеліктеріне назар аударуымыз керек.

а) Дайын өнімді кіріске алу. Бұл операциялар № 1320 «Дайын өнім» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Дайын өнім жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 8010 шоттың кредитінен № 1320 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
1320	—	8010	Жұмсалған шығындардың жиынтығы, № 10 журнал-ордер, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1320) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның дайын өнімі көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада негізгі өндіріс бойынша шығындардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорында 9 ай ішінде 2008 жылы қыркүйек айындағы № 10 журнал-ордердің мәліметтеріне сәйкес, 5850000 теңгеге дайын өнім шығарылды. Бұл жағдайда бухгалтерлік про-водка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
1320	—	8010	= 5850000	1 типті операция
А (+)		А (-)		

ә) Жұмыстар, қызметтер өткізудің өзіндік құнын анықтау. Бұл операциялар № 7010 «Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 8010 шоттың кредитінен № 7010 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше

болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7010	—	8010	Жұмсалған шығындардың жиынтығы, № 10 журнал-ордер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 7010) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның өнім өндіру бойынша шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада негізгі өндіріс бойынша шығындардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын бойынша 9 ай ішінде өткізілген жұмыстардың өзіндік құны 2007 жылы қыркүйек айындағы № 10 журнал-ордердің мәліметтеріне сәйкес, 12350000 теңгені құрады. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт	Сома	Ескерту
7010	—	8010	= 12350000	1 типті операция
A (+)		A (-)		

б) Ауыл шаруашылығында құнарлы малдың төлін кіріске алу. Бұл операциялар № 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Құнарлы малдың төлі ауыл шаруашылығында жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 8010 шоттың кредитінен № 2930 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
2930	—	8010	Өнім беруші малды бонитирлеудің Ф № 24 үлгідегі актілері, жүкқұжаттар

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 2930) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның құнарлы малының төлі көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада негізгі өндіріс

бойынша шығындардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын бойынша 6 ай ішінде 2007 жылы маусым айындағы құнарлы малды бонитирлеудің Ф № 24 үлгідегі актісіне сәйкес, 125000 теңгеге ірі қара малдың төлі алынды. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
2930	—	8010	=	125000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

в) Табиғи апаттардың әсерін жою бойынша негізгі өндірістің шығындарын бейнелеу. Бұл операциялар үшін Типтік жоспармен № 861, 862 «Табиғи апаттар әсерінен болған залалдар» шоттары қарастырылған болатын. Қазіргі уақытта Жұмыс жоспары ережелері бойынша шығыстар табиғи апаттардың әсерін жою үшін жұмсалған шығындардың жиынтығынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 8010 шоттың кредитінен № 7420 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

Дт		Кт	Құжаттар
7420	—	8010	Кәсіпорын бойынша бұйрық, негізгі өндірістің шығыстарын шығыс ету актілері, есептер

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шоттар орналасқан. Бұл жағдайда (№ 7420) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның табиғи апаттардың әсерін жою бойынша жұмсалған шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада негізгі өндіріс бойынша шығындардың мөлшері кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: кәсіпорын 2007 жылы шілде айының 25 жұлдызындағы негізгі өндірістің шығыстарын шығыс етудің № 1 актісі мен кәсіпорын бойынша директордың бұйрығына сәйкес, 650000 теңге сомада орман өртін сөндіру нәтижесінде негізгі

өндірістің залалын шекті. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
7420	—	8010	=	650000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

г) Жыл соңында негізгі өндірістің қалдықтарын аяқталмаған өндірісесебіне өткізу. Бұл операциялар № 1340 «Аяқталмаған өндіріс» шотының дебеті бойынша бейнеленеді. Шығыстар жұмсалған шығындардың қалдықтарынан пайда болатындықтан, шаруашылық операциялар № 8010 шоттың кредитінен № 1340 шоттың дебетіне жасалады. Бухгалтерлік жазу төмендегіше болады:

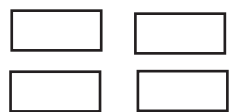
Дт		Кт	Құжаттар
1340	—	8010	Нұсқаудың ережелері, түгендеу актілері

Жазудың дұрыстығын тексереміз: дебеттік жағында тек қана активті шот орналасқан. Бұл жағдайда (№ 1340) 1 типті «Активті-активті» операция орын алады, яғни баланстың активінде тек қана өзгерістер болады. Бір жағынан кәсіпорынның аяқталмаған өндірісі бойынша шығыстары көбейеді, екінші жағынан бір мезгілде сол сомада негізгі өндірістің шығындары кемиді. Бұл жағдай жазудың дұрыстығын білдіреді.

Мысал келтіреміз: жыл соңында зауыттың жинайтын цехында 2007 жылы желтоқсан айының 30 жұлдызындағы түгендеудің № 3 актісі мен нұсқаудың ережелеріне сәйкес, «Аяқталмаған өндіріс» бабына негізгі өндірістің қалдығы 840000 теңге сомада көшірілді. Бұл жағдайда бухгалтерлік проводка төмендегіше болады:

Дт		Кт		Сома	Ескерту
1340	—	8010	=	840000	1 типті операция
А (+)		А (-)			

Сонымен, біз 8 бөлімнің шоттары бойынша шаруашылық операциялар құру үлгілерін қарап, талдадық.

Контрарлы шоттар

Бұл шоттардың аталуы латын тілінен алынған. «Контра» — бұрынырақ жасалған жазу өзінің маңызын жоғалтатын бухгалтерлік есепте бұрын жазылған жазудың қарсы алдында жасалатын бухгалтерлік жазу. Бұдан **контрарлы шоттар**, яғни қайсыбір шоттардың қажетті көрсеткіштерін реттеу (жою) үшін пайдаланылатын бухгалтерлік шоттар келіп шығады.

Бұл шоттар бізге нарықтық экономиканың келуімен енгізілді. Атап айтқанда, олар сауда саласындағы (сатылған тауарларды қайтару, сату жеңілдігі немесе бағаны түсіру кезінде), төтенше жағдайлар, тоқтатылған операциялар және басқа ұйымдардағы үлестік қатысудан болған (бір-біріне қарама-қарсы келетін «тіріс» көрсеткіштері пайда болған кезде) шаруашылық операцияларды реттеу үшін қолданылады.

Сонымен, **контрпассивті шоттар** — пассивті шоттардың (№ 6020, 6030 шоттар) көрсеткіштерін реттеу үшін арналған бухгалтерлік есептің шоттары. (Бухгалтерлік шоттарды жіктеу кестесін қараңыз).

Бұл жерде біз бұрынғы шоттардың Типтік жоспарында № 862, 863, 864 «Төтенше жағдайлар мен тоқтатылған операциялардан түскен табыс (залал)» пен № 871 «Басқа ұйымдардағы үлестік қатысудан түскен табыс (залал)» контрактивті шоттар болғанын атап өтуіміз керек. Бұл активті де, пассивті де бола алатындығын, яғни оның балансының активін реттейтінін білдіреді. Сондықтан, олар контрактивті деп аталған. Қазіргі уақытта оларға қажеттілік болмағандықтан, Жұмыс жоспарында көрсетілмейді.

Енді контрпассивті шоттар туралы айтайық. Нарықтық қатынастар келген соң, келісім шарттарға сәйкес сатылған тауарларды қайтару, сату жеңілдігі, бағаны түсіру сияқты ұғымдар біздің өмірімізге ене бастады. Бұл жағдай сатып алушыларға өзінің мұқтаждықтарына тауарларды таңдау мен сатып алуда оның құқығын қорғауға мүмкіндік береді, ал сатушының өткізетін тауар үшін оның жауапкершілігінің дәрежесін күшейтеді.

Контрпассивті шоттардың 6-шы (пассивті) бөлімнің шоттары бола тұра, есептеу кезінде шаруашылық операцияның дебеттік жағында орналасып, тауарлар, өнім өткізудің бұрынғы көрсеткіштерін реттейтін жағдайына назар аударайық.

Мысалдар келтіреміз:

а) Контрпассивті шоттар.

1) Кәсіпорын тапсырыс берушіге 1000000 теңгеге дайын өнім өткізді;

2) Өткізілген өнімге 140000 теңге сомада ҚҚС есептелді;

3) Тапсырыс беруші алынған өнім үшін 1140000 теңге аударып берді;

4) Өткізілген өнімнің өзіндік құны 800000 теңге сомада шығыс етілді;

Келісім шарттармен қарастырылған кейбір себептерге байланысты 300000 теңге сомадағы тауардың бір бөлігі кәсіпорынның өзіне қайтарылды. Осы себептен төмендегі операциялар қосымша пайда болады:

5) Сатылған тауарлардың 300000 теңгеге қайтарылуы (сату бағасы бойынша);

6) Есеп айырысу шотындағы ақшаның 342000 теңгеге кемуі;

7) Өткізілген өнімге есептелген ҚҚС-ның 42000 теңге мөлшерде қайтарылуы;

8) Қоймадағы дайын өнім қалдығының 240000 теңгеге көбеюі.

Тауарлардың қайтарылуы мен оның нәтижесі бойынша ша-руашылық операциялар жазамыз.

№	Операциялардың аталуы	Сомасы	Шоттардың кор-респонденциясы	
			Д-т	К-т
1	Тапсырыс берушіге дайын өнім өткізілді	1000000	1210	6010
2	Өткізілген өнімге ҚҚС есептелді	110000	1210	3130
3	Есеп айырысу шотына тапсырыс берушіден ақша келіп түсті	1140000	441	1210
4	Дайын өнімнің өзіндік құны шығыс етілді	800000	7010	1320
5	Сатылған тауарлардың қайтарылуы	300000	6020	1210
6	Қайтарылған тауар үшін тапсырыс берушінің ақшасын қайтару	342000	1210	1040
7	Қайтарылған тауарға есептелген ҚҚС-ның сомасын қайтару	42000	1210	3130
8	Қоймадағы дайын өнім қалдығының көбеюі	240000	7010	1320

«Сторно» белгісі шаруашылық операциялар сомаларының қосылуы емес, шегерілуін білдіретін теріс белгі.

Сатылған тауарлардың қайтарылу процесінің қаржылық талдауын жасайық:

1) Кәсіпорынның тауарды өткізу бойынша табысы 300000 теңгеге кемиді;

2) Есеп айырысу шотындағы ақшаның қалдығы 342000 теңгеге (300000 + 42000) кемиді;

3) Қоймадағы дайын өнімнің қалдығы 240000 теңгеге көбейеді;

4) Өткізілген өнімге есептелген ҚҚС-ның сомасы 98000 теңгеге (140000 — 42000) тең болады.

№ 5410 шот. «Есептік жылдың пайдасы (залалы)»

Кәсіпорын қызметінің түпкі мақсаты пайда (жиынтық табыс) алу болып табылады. Пайда, бұл — алынатын табыстар жиынтығының жұмсалған шығыстардан артық болуы. Ондай болмаса, кәсіпорын залал, яғни теріс нәтиже шегеді.

Бухгалтерлік есеп шоттары бас жоспарының нұсқауында: жыл соңында 6-шы және 7-ші бөлімдердің барлық шоттары № 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шотына жабылады (шығыс етіледі) және түпкі нәтиже анықталады деп айтылған.

6-шы «Кірістер» бөлімінің барлық шоттары (№ 6020, 6030 шоттардан басқа) жыл бойы кредитте болып, ал жыл соңында № 5410 шоттың дебеті бойынша жабылатындығына назар аударамыз. 7-ші «Шығыстар» бөлімінің барлық шоттары жыл бойы дебетте болып, ал жыл соңында № 5410 шоттың кредиті бойынша жабылады. Ал, № 6020, 6030 «Сатылған тауарларды қайтару, сауда жеңілдігі мен бағаны түсіру» шоттары қалай жабылады? Әрине, 7-ші бөлімнің шоттары сияқты № 5410 шоттың кредиті бойынша жабылады.

Бұрынғы мысалдарға қайта ораламыз:

а) Контрпассивті шоттар.

9) № 6010 шотты 1000000 теңге сомада № 5410 шоттың кредиті бойынша жабамыз;

10) № 6010 шотты 300000 теңге сомада № 5410 шоттың дебеті бойынша жабамыз;

11) № 7010 шотты 560000 теңге = (800000 — 240000) сомада № 5410 шоттың дебеті бойынша жабамыз;

12) Есепті жылдың бөлінбеген табысын 140000 теңге = (1000000 — 300000) — 560000 сомада анықтаймыз.

Егер тауар қайтарылмаған жағдайда есепті жылдың бөлінбеген табысы 200000 теңгені = (1000000 — 800000) құрайтын еді.

№	Операциялардың аталуы	Сомасы	Шоттардың кор- респонденциясы	
			Д-т	К-т
9	№ 6010 шоттың 1000000 теңге сомада № 5410 шотқа жабылуы	1000000	6010	5410
10	№ 6020 шоттың 300000 теңге сомада № 5410 шотқа жабылуы	300000	5410	6020
11	№ 7010 шоттың 560000 теңге сомада № 5410 шотқа жабылуы	560000	5410	7010
12	Есепті және өткен жылдардың бөлінбеген табысы 140000 теңге болып анықталды	140000	5410	5430

Сонымен, бухгалтерлік есеп шоттары Жұмыс жоспарының 8 бөлімін қарап шығып, талдадық, одан басқа бухгалтерлік есепке студенттерді үйретуді жетілдіру бойынша әдістемелік ұсыныстар бердік.

Оқу материалы қиындығының жоғарылау дәрежесі бойынша студенттерді одан әрі үйрету үшін оларға «Бухгалтерлік есеп жүргізудің тәжірибелік әдістемелері» оқу-әдістемелік құралын оқып, үйрену ұсынылады.

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына сәйкес қаржылық есептілікті жасайтын ұйымдар үшін бухгалтерлік есеп шоттарының жұмыс жоспарын әзірлеу жөніндегі нұсқаулыққа (негізге)

Бухгалтерлік есеп шоттарының жұмыс жоспарының синтетикалық шоттары топтарының тізбесі

1 бөлім. Қысқа мерзімді активтер

1000 Ақша қаражаттары

- 1010 Кассадағы теңгемен ақша қаражаты
- 1020 Кассадағы валютамен ақша қаражаты
- 1030 Жолдағы теңгемен ақша қаражаты
- 1040 Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаты
- 1050 Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаты
- 1060 Депозиттік банк шоттарындағы ақша қаражаты
- 1070 Арнайы шоттардағы ақша қаражаты

1100 Қысқа мерзімді қаржы инвестициялары

- 1110 Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар
- 1120 Сауда үшін арналған қысқа мерзімді қаржы активтер
- 1130 Өтеу үшін ұсталатын қысқа мерзімді инвестициялар
- 1140 Сату үшін қолда бар қысқа мерзімді қаржы инвестициялары
- 1150 Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары

1200 Қысқа мерзімді дебиторлық берешек

- 1210 Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
- 1220 Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
- 1230 Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
- 1240 Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
- 1250 Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
- 1260 Жалдау бойынша қысқа мерзімді дебиторлық берешек
- 1270 Алуға тиіс қысқа мерзімді сыйақылар
- 1280 Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек
- 1290 Күмәнді талаптар бойынша резерв

1300 Корлар

- 1310 Шикізат пен материалдар

- 1320 Дайын өнім
- 1330 Тауарлар
- 1340 Аяқталмаған өндіріс
- 1350 Өзге қорлар
- 1360 Қорларды есептен шығару бойынша резерв
- 1400 Ағымдағы салық активтері**
- 1410 Корпоративтік табыс салығы
- 1420 Қосылған құн салығы
- 1430 Өзге салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер
- 1500 Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер**
- 1510 Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер
- 1520 Сатуға арналған істен шығатын топтар
- 1600 Өзге қысқа мерзімді активтер**
- 1610 Берілген қысқа мерзімді аванстар
- 1620 Алдағы кезеңдердің шығыстары
- 1630 Өзге қысқа мерзімді активтер

2 бөлім. Ұзақ мерзімді активтер

- 2000 Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар**
- 2010 Ұзақ мерзімді берілген қарыздар
- 2020 Өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар
- 2030 Сатуға арналған қолда бар ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар
- 2040 Өзге ұзақ мерзімді қаржылық активтер
- 2100 Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек**
- 2110 Сатып алушылар мен тапсырысшылардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
- 2120 Еншілес ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
- 2130 Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
- 2140 Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
- 2150 Қызметкерлердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
- 2160 Жалдау бойынша ұзақ мерзімді дебиторлық берешек
- 2170 Алуға арналған ұзақ мерзімді сыйақылар
- 2180 Өзге ұзақ мерзімді дебиторлық берешек
- 2200 Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар**
- 2210 Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар

2300 Жылжымайтын мүлікке инвестициялар

- 2310 Жылжымайтын мүлікке инвестициялар
- 2320 Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың амортизациясы және құнсыздануы

2400 Негізгі құралдар

- 2400 Негізгі құралдар
- 2410 Негізгі құралдар
- 2420 Негізгі құралдардың амортизациясы және құнсыздануы

2500 Биологиялық активтер

- 2510 Өсімдіктер
- 2520 Жануарлар

2600 Барлау және бағалау активтері

- 2610 Барлау және бағалау активтері
- 2620 Барлау және бағалау активтерінің амортизациясы және құнсыздануы

2700 Материалдық емес активтер

- 2710 Гудвилл
- 2720 Гудвиллдің құнсыздануы
- 2730 Өзге материалдық емес активтер
- 2740 Өзге материалдық емес активтер амортизациясы және құнсыздануы

2800 Кейінге қалдырылған салықтық активтер

- 2810 Корпорациялық табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салықтық активтер

2900 Өзге ұзақ мерзімді активтер

- 2910 Берілген ұзақ мерзімді аванстар
- 2920 Алдағы кезеңдердің шығыстары
- 2930 Аяқталмаған құрылыс
- 2940 Өзге ұзақ мерзімді активтер

3 бөлім. Қысқа мерзімді міндеттемелер

3000 Қысқа мерзімді қаржы міндеттемелері

- 3010 Қысқа мерзімді банктік қарыз
- 3020 Қысқа мерзімді алынған қарыз
- 3030 Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек
- 3040 Ұзақ мерзімді қаржы міндеттемелерінің ағымдағы бөлігі
- 3050 Өзге қысқа мерзімді қаржы міндеттемелері

3100 Салықтар бойынша міндеттемелер

- 3110 Төлеуге тиісті корпорациялық табыс салығы

- 3120 Жеке табыс салығы
- 3130 Қосылған құн салығы
- 3140 Акциздер
- 3150 Әлеуметтік салық
- 3160 Жер салығы
- 3170 Көлік құралдары салығы
- 3180 Мүлік салығы
- 3190 Өзге салықтар
- 3200 Басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша міндеттемелер**
- 3210 Әлеуметтік сақтандыру бойынша міндеттемелер
- 3220 Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер
- 3230 Басқа міндетті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер
- 3240 Басқа ерікті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер
- 3300 Қысқа мерзімді кредиторлық берешек**
- 3310 Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек
- 3320 Еншілес ұйымдарға берілетін қысқа мерзімді кредиторлық берешек
- 3330 Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек
- 3340 Филиалдарға және құрылымдық бөлімшелерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек
- 3350 Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек
- 3360 Жалдау бойынша қысқа мерзімді берешек
- 3370 Ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің ағымдағы бөлігі
- 3380 Төлеуге тиіс мерзімді сыйақылар
- 3390 Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек
- 3400 Қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері**
- 3410 Қысқа мерзімді кепілдік міндеттемелер
- 3420 Занды наразылықтар бойынша қысқа мерзімді міндеттемелер
- 3430 Қызметкерлерге сыйақылар бойынша қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері
- 3440 Өзге қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері
- 3500 Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер**
- 3510 Алынған қысқа мерзімді аванстар
- 3520 Алдағы кезендердің кірістері
- 3530 Сатуға арналған істен шығатын топтың міндеттемелері
- 3540 Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер

4 бөлім. Ұзақ мерзімді міндеттемелер

4000 Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер

- 4010 Ұзақ мерзімді банктік қарыздар
- 4020 Ұзақ мерзімді алынған қарыздар
- 4030 Өзге ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер

4100 Ұзақ мерзімді кредиторлық берешек

- 4110 Жеткізушілер мен мердігерлерге берілетін ұзақ мерзімді берешек
- 4120 Еншілес ұйымдарға берілетін ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
- 4130 Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға берілетін ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
- 4140 Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге берілетін ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
- 4150 Жалдау бойынша ұзақ мерзімді берешек
- 4160 Төлеуге арналған ұзақ мерзімді сыйақылар
- 4170 Өзге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек

4200 Ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері

- 4210 Ұзақ мерзімді кепілгерлік міндеттемелер
- 4220 Заңды наразылықтар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері
- 4230 Қызметкерлерге сыйақылар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері
- 4240 Өзге ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері

4300 Кейінге қалдырылған салықтық міндеттемелер

- 4310 Корпорациялық табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салықтық міндеттемелер

4400 Өзге ұзақ мерзімді міндеттемелер

- 4410 Алынған ұзақ мерзімді аванстар
- 4420 Алдағы кезеңдердің кірістері
- 4430 Өзге ұзақ мерзімді міндеттемелер

5 бөлім. Капитал мен резервтер

5000 Шығарылған капитал

- 5010 Жарияланған капитал
- 5020 Төленбеген капитал

5100 Эмиссиялық кіріс

- 5110 Эмиссиялық кіріс

5200 Сатып алынған жеке меншік үлестік аспаптар

- 5210 Сатып алынған жеке меншік үлестік аспаптар

5300 Резервтер

- 5310 Құрылтай құжаттарында белгіленген резервтік капитал
 - 5320 Қайта бағалауға арналған резерв
 - 5330 Шетелдік валютаны қайта есептеуге арналған резерв
 - 5340 Басқа да резервтер
- 5400 Бөлінбеген кіріс (жабылмаған залал)**
- 5410 Есепті жылдың пайдасы (залалы)
 - 5420 Есеп саясатының өзгеруі нәтижесінде пайданы (залады) түзету
 - 5430 Өткен жылдардағы пайда (пайда)

6 бөлім. Кірістер

6000 Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс

- 6010 Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс
 - 6020 Сатылған өнімді қайтару
 - 6030 Бағадан және сатудан түсетін жеңілдіктер
- 6100 Қаржыландырудан түскен кіріс**
- 6110 Сыйақылар бойынша кірістер
 - 6120 Дивидендтер бойынша кірістер
 - 6130 Қаржылық жалдау бойынша кірістер
 - 6140 Инвестициялық жылжымайтын мүлік операцияларынан алынатын кіріс
 - 6150 Қаржылық аспаптардың әділ құнын өзгертуден түскен кірістер
 - 6160 Қаржыландырудан түсетін басқа да кірістер

6200 Басқа да кірістер

- 6210 Активтердің шығуынан түскен кірістер
- 6220 Өтеусіз алынған активтерден алынатын кірістер
- 6230 Мемлекеттік субсидиялардан алынатын кірістер
- 6240 Құнсызданудан залалды қалпына келтіруден алынатын кірістер
- 6250 Бағамдық айырмадан түскен кірістер
- 6260 Операциялық жалдаудан түскен кірістер
- 6270 Биологиялық активтердің әділ құнын өзгертуден түскен кірістер
- 6280 Басқа да кірістер

6300 Қысқартылған қызметпен байланысты кірістер

- 6310 Қысқартылған қызметпен байланысты кірістер

6400 Үлестік қатысу әдісі бойынша есепке ескерілетін ұйымдар пайдасының үлесі

- 6410 Қауымдастырылған ұйымдардың пайда үлесі
- 6420 Бірлескен ұйымдардағы пайданың үлесі

7 бөлім. Шығыстар

7000 Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны

- 7010 Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны

7100 Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар

- 7110 Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар

7200 Әкімшілік шығыстар

- 7210 Әкімшілік шығыстар

7300 Қаржыландыруға арналған шығыстар

- 7310 Сыйақылар бойынша шығыстар
- 7320 Қаржылық жалдау бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар
- 7330 Қаржылық аспаптардың әділ құнын өзгертуден алынатын шығыстар
- 7340 Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар

7400 Басқа да шығыстар

- 7410 Активтердің шығуынан алынатын шығыстар
- 7420 Активтердің құнсыздануынан түсетін шығыстар
- 7430 Бағамдық айырма бойынша шығыстар
- 7440 Резервті құру және үмітсіз талаптарды есептен шығару бойынша шығыстар
- 7450 Операциялық жалдау бойынша шығыстар
- 7460 Биологиялық активтердің әділ құнын өзгертуден түсетін шығыстар
- 7470 Басқа да шығыстар

7500 Қысқартылған қызметпен байланысты шығыстар

- 7510 Қысқартылған қызметпен байланысты шығыстар
- 7600 Үлестік қатысу әдісімен ескерілетін ұйымдардың залалындағы үлес

- 7610 Қауымдастырылған ұйымдардың залалындағы үлес

- 7620 Бірлескен ұйымдардың залалындағы үлес

7700 Корпорациялық табыс салығы бойынша шығыстар

- 7710 Корпорациялық табыс салығы бойынша шығыстар

8 бөлім. Өндірістік есепке алу шоттары

- 8000 Өндірістік есепке алу шоттары
- 8010 Негізгі өндіріс
- 8020 Меншікті өндірістің жартылай фабрикаттары
- 8030 Қосалқы өндірістер
- 8040 Үстеме шығыстар

№ 2 қосымша

Типтік және Жұмыс жоспарлары шоттарының арасындағы салыстырмалы кесте

P/c №	Ак-тив/ пассив	Шоттар (ХҚЕС)	Шоттың атауы	Талдама	Шоттар (ҚБЕС)
1	2	3	4	5	6
1 бөлім. Қысқа мерзімді активтер					
	<i>Актив</i>	1000	<u>Ақша қаражаттары</u>		
1	Актив	1010	Кассадағы теңгемен ақша қаражаты		451
2	Актив	1020	Кассадағы валютамен ақша қаражаты	— валюта түрлері бойынша	452
3	Актив	1030	Жолдағы теңгемен ақша қаражаты		411
4	Актив	1040	Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары	— ағымдағы шоттар түрлері бойынша	441
5	Актив	1050	Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаттары	— валюта түрлері бойынша	431
6	Актив	1060	Депозиттік банктік шоттардағы ақша қаражаты		441
7	Актив	1070	Арнайы шоттардағы ақша қаражаттары	— аккредитивтердің түрлері бойынша	421—423
	<i>Актив</i>	1100	<u>Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар</u>		
8	Актив	1110	Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар	— ұйымдар бойынша	403

1	2	3	4	5	6
9	Актив	1120	Сауда үшін арналған қысқа мерзімді қаржы активтері	— ұйымдар бойынша	
10	Актив	1130	Өтеуге дейін ұсталатын қысқа мерзімді инвестициялар	— акция түрлері бойынша	402, 302
11	Актив	1140	Сату үшін қолда бар қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	— акция түрлері бойынша	402, 302
12	Актив	1150	Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	— түрлері бойынша	401, 403
	Актив	1200	<u>Қысқа мерзімді дебиторлық берешек</u>		
13	Актив	1210	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	— сатып алушылар мен тапсырысшылар бойынша	301, 303
14	Актив	1220	Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	— еншілес ұйымдар бойынша	321—323
15	Актив	1230	Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	— ұйымдар бойынша	
16	Актив	1240	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	— бөлімшелер бойынша	
17	Актив	1250	Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі		333
18	Актив	1251	— қызметкерлердің жалақы жөніндегі берешегі	— қызметкерлер бойынша	333/01
19	Актив	1252	— есеп беретін сомалар бойынша берешек	— қызметкерлер бойынша	333/02
20	Актив	1253	— берілген сомалар бойынша берешек	— қызметкерлер бойынша	333/03
21	Актив	1254	— қызметкерлердің жетіспеушіліктері бойынша берешегі	— қызметкерлер бойынша	333/04

1	2	3	4	5	6
22	Актив	1255	— қызметкерлердің өзге берешектері (ұрлау, бүлдіру, материалдық залал және т.б.)	— қызметкерлер бойынша	333/05
23	Актив	1260	Жалдау бойынша қысқа мерзімді дебиторлық берешек	— жалдау түрлері бойынша	342
24	Актив	1270	Алуға арналған қысқа мерзімді сыйақылар	— түрлері бойынша	332
25	Актив	1280	Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек	— түрлері бойынша	334
26	Актив	1290	Күмәнді талаптар бойынша резерв		311
	Актив	1300	<u>Қорлар</u>		
27	Актив	1310	Шикізат және материалдар	— сақтау орындары бойынша	201
28	Актив	1311	Сатып алынатын жартылай фабрикааттар және жиынтықтаушы бұйымдар	— сақтау орындары бойынша	202
29	Актив	1312	Отын	— сақтау орындары бойынша	203
30	Актив	1313	Ыдыс және ыдыстық материалдар	— сақтау орындары бойынша	204
31	Актив	1314	Қосалқы бөлшектер	— сақтау орындары бойынша	205
32	Актив	1315	Өзге материалдар	— сақтау орындары бойынша	206
33	Актив	1316	Ұқсатуға берілген материалдар	— сақтау орындары бойынша	207
34	Актив	1317	Құрылыс материалдары және басқалар	— сақтау орындары бойынша	208
35	Актив	1320	Дайын өнім	— сақтау орындары бойынша	221
36	Актив	1330	Тауарлар	— сақтау орындары бойынша	222, 223

1	2	3	4	5	6
37	Актив	1331	Қоймадағы тауарлар	— сақтау орындары бойынша	222-1
38	Актив	1332	Саудадағы тауарлар	— сақтау орындары бойынша	222-2
39	Актив	1333	Тауарларға қойылған үстеме баға	— сақтау орындары бойынша	222-3
40	Актив	1334	Тауардың бағасындағы ҚҚС	— сақтау орындары бойынша	222-4
41	Актив	1340	Аяқталмаған өндіріс	— сақтау орындары бойынша	211—213
42	Актив	1350	Өзге қорлар	— сақтау орындары бойынша	
43	Актив	1360	Қорларды есептен шығару бойынша резерв	— сақтау орындары бойынша	
	Актив	1400	<u>Ағымдағы салық активтері</u>		
44	Актив	1410	Корпорациялық табыс салығы		334/01
45	Актив	1420	ҚҚС		331
46	Актив	1430	Өзге салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер		334/02
	Актив	1500	<u>Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер</u>		
47	Актив	1510	Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер	— объектілер бойынша	
48	Актив	1520	Сатуға арналған істен шығатын топтар	— топтар бойынша	
	Актив	1600	<u>Өзге қысқа мерзімді активтер</u>		
49	Актив	1610	Берілген қысқа мерзімді аванстар	— жеткізушілер, мердігерлер бойынша	351—353

1	2	3	4	5	6
50	Актив	1620	Алдағы кезеңдердің шығыстары	— шығыстардың түрлері бойынша	343
51	Актив	1630	Өзге қысқа мерзімді активтер	— активтердің түрлері бойынша	342
2 бөлім. Ұзақ мерзімді активтер					
	<i>Актив</i>	<i>2000</i>	<u><i>Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар</i></u>		
52	Актив	2010	Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	— кәсіпорындар бойынша	403
53	Актив	2020	Өтуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді инвестициялар	— акциялардың түрлері бойынша	402, 302
54	Актив	2030	Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	— акциялардың түрлері бойынша	402, 302
55	Актив	2040	Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	— түрлері бойынша	401, 403
	<i>Актив</i>	<i>2100</i>	<u><i>Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек</i></u>		
56	Актив	2110	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі	— сатып алушылар бойынша	301
57	Актив	2120	Еншілес ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі	— еншілес ұйымдар бойынша	321—323
58	Актив	2130	Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі	— ұйымдар бойынша	
59	Актив	2140	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі	— бөлімшелер бойынша	

1	2	3	4	5	6
60	Актив	2150	Қызметкерлердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі	— қызметкерлер бойынша	333
61	Актив	2151	— қызметкерлердің жалақы жөніндегі берешегі	— қызметкерлер бойынша	333/01
62	Актив	2152	— есеп беретін сомалар бойынша берешек	— қызметкерлер бойынша	333/02
63	Актив	2153	— берілген сомалар бойынша берешек	— қызметкерлер бойынша	333/03
64	Актив	2154	— қызметкерлердің жетіспеушіліктері бойынша берешегі	— қызметкерлер бойынша	333/04
65	Актив	2155	— қызметкерлердің өзге берешектері (ұрлау, бүлдіру, материалдық залал және т.б.)	— қызметкерлер бойынша	333/05
66	Актив	2160	Жалдау бойынша ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	— жалдау түрлері бойынша	342
67	Актив	2170	Алуға арналған ұзақ мерзімді сыйақылар	— түрлері бойынша	332
68	Актив	2180	Өзге ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	— түрлері бойынша	334
	Актив	2200	<u>Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар</u>		
69	Актив	2210	Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар	— ұйымдар бойынша	
	Актив	2300	<u>Жылжымайтын мүлікке инвестициялар</u>		
70	Актив	2310	Жылжымайтын мүлікке инвестициялар	— объектілер бойынша	144
71	Актив	2320	Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың амортизациясы және құнсыздануы	— объектілер бойынша	
	Актив	2400	<u>Негізгі құралдар</u>		
72	Актив	2410	Негізгі құралдар		121—125

1	2	3	4	5	6
73	Актив	2411	Жер	— объектілер бойынша	121
74	Актив	2412	Ғимараттар	— объектілер бойынша	122
75	Актив	2413	Машиналар мен жабдықтар	— объектілер бойынша	123
76	Актив	2414	Көлік құралдары	— объектілер бойынша	124
77	Актив	2415	Компьютерлер, перифериялық қондырғылар және деректерді өңдеу жәніндегі жабдық	— объектілер бойынша	123
78	Актив	2416	Кеңсе жиһазы	— объектілер бойынша	125
79	Актив	2417	Өндірістік құрал-саймандар мен керек-жарақтар	— объектілер бойынша	125
80	Пассив	2420	Негізгі құралдардың амортизациясы және құнсыздануы		
81	Пассив	2421	Тозуы	— пайдалану орындары бойынша	131
82	Пассив	2422	Ғимараттардың құнсыздануы		—
83	Пассив	2423	Машиналар мен жабдықтардың тозуы	— пайдалану орындары бойынша	132
84	Пассив	2424	Машиналар мен жабдықтардың құнсыздануы		
85	Пассив	2425	Көлік құралдарының тозуы	— пайдалану орындары бойынша	133
86	Пассив	2426	Көлік құралдарының құнсыздануы		

1	2	3	4	5	6
87	Пассив	2427	Компьютерлер, перифериялық қондырғылардың тозуы	— пайдалану орындары бойынша	132
88	Пассив	2428	Кеңсе жиһазының тозуы	— пайдалану орындары бойынша	134
89	Пассив	2429	Өндірістік құрал-саймандар мен керек-жарақтардың тозуы	— пайдалану орындары бойынша	134
	Актив	2500	<u>Биологиялық активтер</u>		
90	Актив	2510	Өсімдіктер		125
91	Актив	2520	Жануарлар		125
	Актив	2600	<u>Барлау және бағалау активтері</u>		
92	Актив	2610	Барлау және бағалау активтері	— объектілер бойынша	
93	Пассив	2620	Барлау және бағалау активтерінің амортизациясы және құнсыздануы	— объектілер бойынша	
	Актив	2700	<u>Материалдық емес активтер</u>		
94	Актив	2710	Гудвилл	— түрлері бойынша	105
95	Пассив	2720	Гудвиллдің құнсыздануы	— түрлері бойынша	115
96	Актив	2730	Өзге материалдық емес активтер	— түрлері бойынша	101—106
97	Пассив	2740	Өзге материалдық емес активтердің амортизациясы және құнсыздануы	— түрлері бойынша	111—116
	Актив	2800	<u>Кейінге қалдырылған салықтық активтер</u>		
98	Актив	2810	Корпорациялық табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салықтық активтер		334

1	2	3	4	5	6
	<i>Актив</i>	2900	<u>Өзге ұзақ мерзімді активтер</u>		
99	Актив	2910	Берілген ұзақ мерзімді аванстар	— келісім шарттар мен кәсіпорындар бойынша	351—353
100	Актив	2920	Алдағы кезеңдердің шығыстары	— шығыстардың түрлері бойынша	341—343
101	Актив	2930	Аяқталмаған құрылыс	— объектілер бойынша	126
102	Актив	2940	Өзге ұзақ мерзімді активтер	— активтердің түрлері бойынша	334
3 бөлім. Қысқа мерзімді міндеттемелер					
	<i>Пассив</i>	3000	<u>Қысқа мерзімді қаржы міндеттемелері</u>		
103	Пассив	3010	Қысқа мерзімді банктік қарыз	— заем шарттары бойынша	601
104	Пассив	3020	Қысқа мерзімді алынған қарыз	— заем шарттары бойынша	602
105	Пассив	3030	Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек	— акциялардың түрлері және қатысушылар бойынша	621—623
106	Пассив	3040	Ұзақ мерзімді қаржы міндеттемелерінің ағымдағы бөлігі	— заем шарттары бойынша	
107	Пассив	3050	Өзге қысқа мерзімді қаржы міндеттемелері		

1	2	3	4	5	6
	<i>Пассив</i>	3100	<u>Салықтар бойынша міндеттемелер</u>		
108	Пассив	3110	Төлеуге тиісті корпорациялық табыс салығы		631
109	Пассив	3120	Жеке табыс салығы		639/01
110	Пассив	3130	ҚҚС		633
111	Пассив	3140	Акциздер		634
112	Пассив	3150	Әлеуметтік салық		635
113	Пассив	3160	Жер салығы		636
114	Пассив	3170	Көлік құралдары салығы		638
115	Пассив	3180	Мүлік салығы		637
116	Пассив	3190	Өзге салықтар	— салықтардың түрлері бойынша	639/02
	<i>Пассив</i>	3200	<u>Басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша міндеттемелер</u>		
117	Пассив	3210	Әлеуметтік салық бойынша міндеттемелер		687
118	Пассив	3220	Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер		686
119	Пассив	3230	Басқа міндетті төлемдер бойынша міндеттемелер	— түрлері бойынша: алымдар, төлем-ақылар, баждар, кедендік төлемдер	639
120	Пассив	3240	Басқа ерікті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер		687
	<i>Пассив</i>	3300	<u>Қысқа мерзімді кредиторлық берешек</u>		
121	Пассив	3310	Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек	— жеткізушілер бойынша	671

1	2	3	4	5	6
122	Пассив	3320	Еншілес ұйымдарға берілетін қысқа мерзімді кредиторлық берешек	— ұйымдар бойынша	641—643
123	Пассив	3330	Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек	— ұйымдар бойынша	
124	Пассив	3340	Филиалдарға және құрылымдық бөлімшелерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек	— филиалдар және құрылымдық бөлімшелер бойынша	
125	Пассив	3350	Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек	— қызметкерлер бойынша	681
126	Пассив	3360	Жалдау бойынша қысқа мерзімді берешек	— келісім шарттар бойынша	683
127	Пассив	3370	Ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің ағымдағы бөлігі	— келісім шарттар бойынша	687
128	Пассив	3380	Төлеуге тиіс қысқа мерзімді сыйақылар	— сыйақылардың түрлері бойынша	684
129	Пассив	3390	Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек	— түрлері бойынша	687
	Пассив	3400	<u>Қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері</u>		
130	Пассив	3410	Қысқа мерзімді кепілдік міндеттемелер	— келісімдер бойынша	651
131	Пассив	3420	Заңды наразылықтар бойынша қысқа мерзімді міндеттемелер	— келісімдер бойынша	652
132	Пассив	3430	Қызметкерлерге сыйақылар бойынша қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері	— келісімдер бойынша	681
133	Пассив	3440	Өзге қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері		687

1	2	3	4	5	6
	<i>Пассив</i>	3500	<u>Өзге қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері</u>		
134	Пассив	3510	Алынған қысқа мерзімді аванстар	— сатушылар бойынша	661—663
135	Пассив	3520	Алдағы кезеңдердегі кірістері	— кірістердің түрлері бойынша	611
136	Пассив	3530	Сатуға арналған істен шығатын топтың міндеттемелері		
137	Пассив	3540	Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер	— міндеттемелердің түрлері бойынша	687
4 бөлім. Ұзақ мерзімді міндеттемелер					
	<i>Пассив</i>	4000	<u>Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер</u>		
138	Пассив	4010	Ұзақ мерзімді банктік қарыздар	— келісімдер бойынша	601
139	Пассив	4020	Ұзақ мерзімді алынған қарыздар	— келісімдер бойынша	602
140	Пассив	4030	Өзге ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер	— келісімдер бойынша	603
	<i>Пассив</i>	4100	<u>Ұзақ мерзімді кредиторлық берешек</u>		
141	Пассив	4110	Жеткізушілер мен мердігерлерге берілетін ұзақ мерзімді берешек	— жеткізушілер бойынша	671
142	Пассив	4120	Еншілес ұйымдарға берілетін ұзақ мерзімді кредиторлық берешек	— жеткізушілер бойынша	641—643
143	Пассив	4130	Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға берілетін ұзақ мерзімді кредиторлық берешек	— ұйымдар бойынша	

1	2	3	4	5	6
144	Пассив	4140	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге берілетін ұзақ мерзімді кредиторлық берешек	— ұйымдар мен бөлімшелер бойынша	
145	Пассив	4150	Жалдау бойынша ұзақ мерзімді берешек	— келісімдер бойынша	683
146	Пассив	4160	Төлеуге арналған ұзақ мерзімді сыйақылар	— сыйақылардың түрлері бойынша	684
147	Пассив	4170	Өзге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек	— түрлері бойынша	687
	Пассив	4200	<u>Ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері</u>		
148	Пассив	4210	Ұзақ мерзімді кепілгерлік міндеттемелер	— келісімдер бойынша	651
149	Пассив	4220	Заңды наразылықтар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	— келісімдер бойынша	652
150	Пассив	4230	Қызметкерлерге сыйақылар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	— келісімдер бойынша	681
151	Пассив	4240	Өзге ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	— міндеттемелердің түрлері бойынша	687
	Пассив	4300	<u>Кейінге қалдырылған салықтық міндеттемелер</u>		
152	Пассив	4310	Корпорациялық табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салықтық міндеттемелер		632
	Пассив	4400	<u>Өзге ұзақ мерзімді міндеттемелер</u>		
153	Пассив	4410	Алынған ұзақ мерзімді аванстар	— сатып алушылар бойынша	661—663

1	2	3	4	5	6
154	Пассив	4420	Алдағы кезеңдердің кірістері	— табыстардың түрлері бойынша	611
155	Пассив	4430	Өзге ұзақ мерзімді міндеттемелер	— міндеттемелердің түрлері бойынша	687
5 бөлім. Капитал мен резервтер					
	<i>Пассив</i>	<i>5000</i>	<i><u>Шығарылған капитал</u></i>		
156	Пассив	5010	Жарияланған капитал	— қатысушылар бойынша	503
157	Пассив	5020	Төленбеген капитал	— қатысушылар бойынша	511
	<i>Пассив</i>	<i>5100</i>	<i><u>Эмиссиялық кіріс</u></i>		
158	Пассив	5110	Эмиссиялық кіріс		
	<i>Пассив</i>	<i>5200</i>	<i><u>Сатып алынған және жеке меншік үлестік аспаптар</u></i>		
159	Пассив	5210	Сатып алынған және жеке меншік үлестік аспаптар		
	<i>Пассив</i>	<i>5300</i>	<i><u>Резервтер</u></i>		
160	Пассив	5310	Құрылтай құжаттарында белгіленген резервтік капитал	— резервтердің түрлері бойынша	552
161	Пассив	5320	Қайта бағалауға арналған резерв	— резервтердің түрлері бойынша	541—543
162	Пассив	5330	Шетелдік валютаны қайта есептеуге арналған резерв		
163	Пассив	5340	Басқа да резервтер		
	<i>Пассив</i>	<i>5400</i>	<i><u>Бөлінбеген кіріс (жабылмаған залал)</u></i>		
164	Пассив	5410	Есепті жылдың пайдасы (залалы)	— бөлу фактісі бойынша	561, 571
165	Пассив	5420	Есеп саясатының өзгеруі нәтижесінде пайданы (залалды) түзету	— қажет болған кезде	

1	2	3	4	5	6
166	Пассив	5430	Өткен жылдардағы пайда (залал)	— бөлу фактісі бойынша	562
			6 бөлім. Кірістер		
	<i>Пассив</i>	<i>6000</i>	<u><i>Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс</i></u>		
167	Пассив	6010	Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс	— келісім шарттардың түрлері бойынша	701
168	Пассив	6020	Сатылған өнімді қайтару	— келісім шарттардың түрлері бойынша	711
169	Пассив	6030	Бағадан және сатудан түсетін жеңілдіктер	— жеңілдіктердің түрлері бойынша	712, 713
	<i>Пассив</i>	<i>6100</i>	<u><i>Қаржыландырудан түскен кіріс</i></u>		
170	Пассив	6110	Сыйақылар бойынша кірістер	— сыйақылардың түрлері бойынша	724
171	Пассив	6120	Дивидендтер бойынша кірістер	— бағалы қағаздардың түрлері бойынша	724
172	Пассив	6130	Қаржылық жалдау бойынша кірістер	— жалдаудың түрлері бойынша	—
173	Пассив	6140	Инвестициялық жылжымайтын мүлік операцияларынан түскен кірістер	— жалдау келісімдері бойынша	—
174	Пассив	6150	Қаржылық аспаптардың әділ құнын өзгертуден алынатын кірістер	— бағалы қағаздардың түрлері бойынша	—
175	Пассив	6160	Қаржыландырудан түсетін басқа да кірістер	— бағалы қағаздардың түрлері бойынша	727

1	2	3	4	5	6
	<i>Пассив</i>	6200	<u>Басқа да кірістер</u>		
176	Пассив	6210	Активтердің шығуынан түскен кірістер	— активтердің түрлері бойынша	721, 722, 723
177	Пассив	6220	Өтеусіз алынған активтерден алынатын кірістер	— активтердің түрлері бойынша	727
178	Пассив	6230	Мемлекеттік субсидиялардан алынатын кірістер	— субсидиялардың түрлері бойынша	726
179	Пассив	6240	Құнсызданудан залалды қалпына келтіруден алынатын кірістер		—
180	Пассив	6250	Бағамдық айырмадан түскен кірістер		725
181	Пассив	6260	Операциялық жалдаудан түскен кірістер		—
182	Пассив	6270	Биологиялық активтердің әділ құнын өзгертуден түскен кірістер		—
183	Пассив	6280	Басқа да кірістер	— кірістердің түрлері бойынша	727
	<i>Пассив</i>	6300	<u>Қысқартылатын қызметпен байланысты кірістер</u>		
184	Пассив	6310	Қысқартылатын қызметпен байланысты кірістер		863 (кредит)
	<i>Пассив</i>	6400	<u>Үлестік қатысу әдісі бойынша есепке ескерілетін ұйымдар пайдасының үлесі</u>		
185	Пассив	6410	Қауымдастырылған ұйымдардың пайда үлесі		871 (кредит)
186	Пассив	6420	Бірлескен ұйымдардағы пайданың үлесі		871 (кредит)

1	2	3	4	5	6
7 Бөлім. Шығыстар					
	<i>Актив</i>	7000	<u>Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны</u>		
187	Актив	7010	Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны	— өнім, қызметтердің түрлері бойынша	801
	<i>Актив</i>	7100	<u>Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар</u>		
188	Актив	7110	Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар	— шығыстардың түрлері бойынша	811
	<i>Актив</i>	7200	<u>Әкімшілік шығыстар</u>		
189	Актив	7210	Әкімшілік шығыстар	— шығыстардың түрлері бойынша	821
190	<i>Актив</i>	7211	<i>Өнімнің, қызметтердің өзіндік құнына енгізілмейтін әкімшілік шығыстар</i>	— шығыстардың түрлері бойынша	821
	<i>Актив</i>	7300	<u>Қаржыландыруға арналған шығыстар</u>		
191	Актив	7310	Сыйақылар бойынша шығыстар	— сыйақылардың түрлері бойынша	831
192	Актив	7320	Қаржылық жалдау бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар	— келісімдер бойынша	831
193	Актив	7330	Қаржылық аспаптардың әділ құнын өзгертуден алынатын шығыстар		—
194	Актив	7340	Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар	— шығыстардың түрлері бойынша	845

1	2	3	4	5	6
	<i>Актив</i>	7400	<u>Басқа да шығыстар</u>		
195	Актив	7410	Активтердің шығуынан алынатын шығыстар	— активтердің түрлері бойынша	841—843
196	Актив	7420	Активтердің құнсыздануынан түсетін шығыстар	— активтердің түрлері бойынша	—
197	Актив	7430	Бағамдық айырма бойынша шығыстар	— валюталардың түрлері бойынша	844
198	Актив	7440	Резервті құру және үмітсіз талаптарды есептен шығару бойынша шығыстар		821
199	Актив	7450	Операциялық жалдау бойынша шығыстар		845
200	Актив	7460	Биологиялық активтердің әділ құнын өзгертуден түсетін шығыстар		—
201	Актив	7470	Басқа да шығыстар	— шығыстардың түрлері бойынша	845
	<i>Актив</i>	7500	<u>Қысқартылған қызметпен байланысты шығыстар</u>		
202	Актив	7510	Қысқартылған қызметпен байланысты шығыстар	— шығыстардың түрлері бойынша	863
	<i>Актив</i>	7600	<u>Үлестік қатысу әдісімен ескерілетін ұйымдардың залалындағы үлес</u>		
203	Актив	7610	Қауымдастырылған ұйымдардың залалындағы үлес	— ұйымдар бойынша	871
204	Актив	7620	Бірлескен ұйымдардың залалындағы үлес	— ұйымдар бойынша	871
	<i>Актив</i>	7700	<u>Корпорациялық табыс салдығы бойынша шығыстар</u>		

1	2	3	4	5	6
205	Актив	7710	Корпорациялық табыс салығы бойынша шығыстар		851
8 бөлім. Өндірістік есепке алу шоттары					
	<i>Актив</i>	<i>8000</i>	<u>Өндірістік есепке алу шоттары</u>		
206	Актив	8010	<u>Негізгі өндіріс:</u>	— цехтар, учаскелер бойынша	900
207	<i>Актив</i>	<i>8011</i>	<i>Материалдар</i>		<i>901</i>
208	<i>Актив</i>	<i>8012</i>	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>		<i>902</i>
209	<i>Актив</i>	<i>8013</i>	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>		<i>903</i>
210	<i>Актив</i>	<i>8014</i>	<i>Үстеме шығыстар</i>		<i>904</i>
211	Актив	8020	<u>Меншікті өндірістің жартылай фабрикалары</u>	— түрлері бойынша	910
212	<i>Актив</i>	<i>8021</i>	<i>Материалдар</i>		<i>911</i>
213	<i>Актив</i>	<i>8022</i>	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>		<i>912</i>
214	<i>Актив</i>	<i>8023</i>	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>		<i>913</i>
215	<i>Актив</i>	<i>8024</i>	<i>Үстеме шығыстар</i>		<i>914</i>
216	Актив	8030	<u>Қосалқы өндірістер</u>	— цехтар бойынша	920
217	<i>Актив</i>	<i>8031</i>	<i>Материалдар</i>		<i>921</i>
218	<i>Актив</i>	<i>8032</i>	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>		<i>922</i>
219	<i>Актив</i>	<i>8033</i>	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>		<i>923</i>
220	<i>Актив</i>	<i>8034</i>	<i>Үстеме шығыстар</i>		<i>924</i>
221	Актив	8040	<u>Үстеме шығыстар</u>	— өндіріс түрлері бойынша	930
222	<i>Актив</i>	<i>8041</i>	<i>Материалдар</i>	— негізгілері	<i>931</i>
223	<i>Актив</i>	<i>8042</i>	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>	— қосалқылары	<i>932</i>
224	<i>Актив</i>	<i>8043</i>	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>		<i>933</i>
225	<i>Актив</i>	<i>8044</i>	<i>Негізгі құралдарды жөндеу</i>		<i>934</i>

1	2	3	4	5	6
226	Актив	8045	Негізгі құралдар мен МеА тозуы		935
227	Актив	8046	Коммуналдық қызметтер		936
228	Актив	8047	Жалдау ақысы		937
229	Актив	8048	Өзге үстеме шығыстар		938

№ 3 қосымша

**Бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспарынан Жұмыс жоспарына
КӨШУ КЕСТЕСІ**

№ п/п	Акт / пас	ҚБЕС бойынша шоттың №	Типтік жоспар бойынша бөлімше және шот	Жұмыс жоспары бойынша оған тең бөлімше немесе шот	ХКЕС бойынша шоттың №	Ескерту
1 БӨЛІМ. АЙНАЛИМНАН ТЫС АКТИВТЕР						
		10	Материалдық емес активтер	Материалдық емес активтер	2700	
1	А	101	Лицензиялық келісімдер	Материалдық емес активтер	2710	Ұсынылады
2	А	102	Бағдарламаларды қамтамасыз ету	<i>Материалдық емес активтер</i>	2711	Ұсынылады
3	А	103	Патенттер	<i>Материалдық емес активтер</i>	2712	Ұсынылады
4	А	104	Ұйымдастыру шығындары	<i>Материалдық емес активтер</i>	2713	Ұсынылады
5	А	105	Гудвилл (Кәсіпорынның іскер байланыстарының шартты құны)	Гудвилл	2710	
6	А	106	Басқа материалдық емес активтер	Өзге материалдық емес активтер	2730	
		II	Материалдық емес активтердің амортизациясы			
7	II	111	Материалдық емес активтердің амортизациясы — лицензиялық келісімдер	Материалдық емес активтердің құнсыздануы	2720	Ұсынылады

1	2	3	4	5	6	7
8	II	112	Материалдық емес активтердің амортизациясы — бағдарламаларды қамтамасыз ету	Материалдық емес активтердің құнсыздануы	2720	Ұсынылады
9	II	113	Материалдық емес активтердің амортизациясы — патенттер	Материалдық емес активтердің құнсыздануы	2720	Ұсынылады
10	II	114	Материалдық емес активтердің амортизациясы — ұйымдастыру шығындары	Материалдық емес активтердің құнсыздануы	2720	Ұсынылады
11	II	115	Материалдық емес активтердің амортизациясы — гудвилл	Гудвиллдің құнсыздануы	2720	Ұсынылады
12	II	116	Материалдық емес активтердің амортизациясы — басқа материалдық емес активтер	Өзге материалдық емес активтердің амортизациясы және құнсыздануы	2740	
		12	Негізгі құралдар	Негізгі құралдар	2410	
13	A	121	Жер	<i>Жер</i>	2411	
14	A	122	Үйлер мен ғимараттар	<i>Ғимараттар</i>	2412	
15	A	123	Машиналар мен жабдықтар, беріліс құрылғылар	<i>Машиналар мен жабдықтар</i>	2413	
				<i>Компьютерлер, перифериялық қондырғылар және деректерді өңдеу жөніндегі жабдық</i>	2415	
16	A	124	Көлік құралдары	<i>Көлік құралдары</i>	2414	
17	A	125	Басқа негізгі құралдар	<i>Кеңсе жиһазы</i>	2416	
				<i>Өндірістік құрал-саймандар мен керек-жарақтар</i>	2417	
				Биологиялық активтер	2500	

1	2	3	4	5	6	7
				Өсімдіктер	2510	
				Жануарлар	2520	
18	А	126	Аяқталмаған өндіріс	Аяқталмаған құрылыс	2930	
		13	Негізгі құралдардың тозуы	Негізгі құралдардың амортизациясы және құнсыздануы	2420	
19	П	131	Үйлер мен ғимараттардың тозуы	<i>Ғимараттардың тозуы</i>	<i>2421</i>	
				<i>Ғимараттардың құнсыздануы</i>	<i>2422</i>	
20	П	132	Машиналар мен жабдықтар, беріліс құрылғылардың тозуы	<i>Машиналар мен жабдықтардың тозуы</i>	<i>2423</i>	
				<i>Машиналар мен жабдықтардың құнсыздануы</i>	<i>2424</i>	
21	П	133	Көлік құралдарының тозуы	<i>Көлік құралдарының тозуы</i>	<i>2425</i>	
22	П	134	Басқа негізгі құралдардың тозуы	<i>Көлік құралдарының құнсыздануы</i>	<i>2426</i>	
				<i>Компьютерлер, перифериялық қондырғылардың тозуы</i>	<i>2427</i>	
				<i>Кеңсе жиһазының тозуы</i>	<i>2428</i>	
				<i>Өндірістік құрал-саймандар мен керек-жарақтардың тозуы</i>	<i>2429</i>	
		14	Инвестициялар	Қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	1100	
23	А	141	Еншілес ұйымдарға инвестициялар	Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар	1110	

1	2	3	4	5	6	7
24	A	142	Бағынышты ұйымдарға инвестициялар	Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар	1110	
25	A	143	Бірлесіп бақыланатын заңды тұлғаларға инвестициялар	Қысқа мерзімді ұсынылған қарыздар	1110	
26	A	144	Жылжымайтын мүлікке инвестициялар	Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	1150	
2 БӨЛІМ. ТАУАР-МАТЕРИАЛДЫҚ ҚОРЛАР						
		20	Материалдар	Қорлар	1300	
27	A	201	Шикізат пен материалдар	Шикізат пен материалдар	1310	
28	A	202	Сатып алынған шалафабрикаттар мен жинақтау бұйымдары, конструкциялар мен тетіктер	<i>Сатып алынатын жартылай фабрикаттар және жиынтықтаушы бұйымдар</i>	<i>1311</i>	
29	A	203	Отын	<i>Отын</i>	<i>1312</i>	
30	A	204	Ыдыс және ыдыс материалдары	<i>Ыдыс және ыдыстық материалдар</i>	<i>1313</i>	
31	A	205	Қосалқы бөлшектер	<i>Қосалқы бөлшектер</i>	<i>1314</i>	
32	A	206	Басқа материалдар	<i>Өзге материалдар</i>	<i>1315</i>	
33	A	207	Сыртқа өндеуге берілген материалдар	<i>Ұқсатуға берілген материалдар</i>	<i>1316</i>	
34	A	208	Құрылыс және басқа материалдар	<i>Құрылыс материалдары және басқалар</i>	<i>1317</i>	
		21	Аяқталмаған өндіріс			
35	A	211	Негізгі өндіріс	Аяқталмаған өндіріс	1340	
36	A	212	Меншікті өндірістің шалафабрикаттары		1341	

1	2	3	4	5	6	7
37	A	213	Көмекші өндірістер		1342	
	A	22	Тауарлар			
38	A	221	Дайын өнім	Дайын өнім	1320	
39	A	222	Сатып алынған тауарлар	Тауарлар	1330	
				<i>Қоймадағы тауарлар</i>	<i>1331</i>	
				<i>Саудадағы тауарлар</i>	<i>1332</i>	
				<i>Тауарларға қойылған үстеме баға</i>	<i>1333</i>	
				<i>Тауардың бағасындағы ҚҚС</i>	<i>1334</i>	
40	A	223	Басқа тауарлар	Басқа тауарлар	1350	

3 БӨЛІМ. ДЕБИТОРЛЫҚ ҚАРЫЗ ЖӘНЕ БАСҚА АКТИВТЕР

		30	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қарызы	Қысқа мерзімді дебиторлық берешек	1200	
41	A	301	Алуға тиіс шоттар	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	1210	
				Сатып алушылар мен тапсырысшылардың ұзақ мерзімді берешегі	2110	
42	A	302	Алынған вексельдер	Өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді инвестициялар	2020	
				Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	2030	
43	A	303	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың басқа қарыздары	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі	2110	

1	2	3	4	5	6	7
		31	Күмәнді борыштар бойынша резервтер	Күмәнді талаптар бойынша резерв	1290	
44	A	311	Күмәнді борыштар бойынша резервтер	Күмәнді талаптар бойынша резерв	1290	
		32	Еншілес (бағынышты) ұйымдардың дебиторлық қарызы	Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	1220	
45	A	321	Еншілес ұйымдардың дебиторлық қарызы	Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	1220	
46	A	322	Бағынышты ұйымдардың дебиторлық қарызы	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	1240	
47	A	323	Бірлесіп бақыланатын заңды тұлғалардың дебиторлық қарызы	Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	1230	
		33	Басқа дебиторлық қарыздар	Басқа дебиторлық қарыздар		
48	A	331	Өтелуге тиіс қосымша құнға салынатын салық	Қосылған құн салығы	1420	
49	A	332	Қаржыны пайдаланғаны үшін есептелген сыйақылар	Алуға арналған қысқа мерзімді сыйақылар	1270	
50	A	333	Қызметкерлердің және басқа адамдардың есепті қарыздары	Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары	1250	

1	2	3	4	5	6	7
51	A	334	Басқалар, оның ішінде шағымдар бойынша қойылған алашақ қарыздар	Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек	1280	
				Өзге ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	2180	
		34	Алдағы кезеңдердің шығыстары			
52	A	341	Сақтандыру полисі	Алдағы кезеңдердің шығыстары	1620	
53	A	342	Жалгерлік төлемдері	Өзге қысқа мерзімді активтер	1630	
				Жалдау бойынша қысқа мерзімді дебиторлық берешек	1260	
54	A	343	Алдағы кезеңдердің басқа шығыстары	Өзге қысқа мерзімді активтер	1630	
		35	Берілген аванстар	Берілген аванстар		
55	A	351	Тауар-материалдық қорларды жеткізіп беруге берілген аванстар	Берілген қысқа мерзімді аванстар	1610	
56	A	352	Жұмысты орындауға және қызмет көрсетуге берілген аванстар	Берілген қысқа мерзімді аванстар	1610	
57	A	353	Басқа берілген аванстар	Берілген қысқа мерзімді аванстар	1610	

4 БӨЛІМ. ҚАРЖЫЛЫҚ ИНВЕСТИЦИЯЛАР МЕН АҚШАЛАР

		40	Қаржылық инвестициялар	Қаржылық инвестициялар		
58	A	401	Акциялар	Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	1150	
59	A	402	Облигациялар	Өтеуге дейін ұсталатын қысқа мерзімді инвестициялар	1130	

1	2	3	4	5	6	7
				Сату үшін қолда бар қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	1140	
60	A	403	Басқа қаржылай инвестициялар	Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары	1150	
		41	Жолдағы ақшалар			
61	A	411	Жолдағы ақшалар	Жолдағы ақшалар	1030	
		42	Банктердегі арнаулы шоттардағы ақшалар			
62	A	421	Аккредитивтердегі ақшалар	Арнайы шоттардағы ақша қаражаттары	1070	
63	A	422	Чек кітапшалардағы ақшалар	Арнайы шоттардағы ақша қаражаттары	1070	
64	A	423	Банктердегі арнаулы шоттардағы ақшалар	Арнайы шоттардағы ақша қаражаттары	1070	
65	A	424	Банктердегі басқа шоттардағы ақшалар	Арнайы шоттардағы ақша қаражаттары	1070	
		43	Валюталық шоттағы ақшалар			
66	A	431	Ел ішіндегі валюталық шоттағы ақшалар	Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаттары	1050	
67	A	432	Шет елдердегі валюталық шоттағы ақшалар	Ағымдағы банктік шоттардағы валютамен ақша қаражаттары	1050	
		44	Есеп айырысу шотындағы ақшалар			
68	A	441	Есеп айырысу шотындағы ақшалар	Ағымдағы банктік шоттардағы теңгемен ақша қаражаттары	1040	

1	2	3	4	5	6	7
				Депозиттік банк шоттарындағы ақша қаражаттары	1060	
		45	Кассадағы қолма-қол ақша			
69	A	451	Кассадағы ұлттық валютадағы қолма-қол ақша	Кассадағы теңгемен ақша қаражаттары	1010	
70	A	452	Кассадағы шетелдік валютадағы қолма-қол ақша	Кассадағы валютамен ақша қаражаттары	1020	
5 БӨЛІМ. МЕНШІКТІ КАПИТАЛ						
		50	Жарғылық капитал	Шығарылған капитал	5000	
71	II	501	Жай акциялар	Жарияланған капитал	5010	
72	II	502	Артықшылықты акциялар	Жарияланған капитал	5010	
73	II	503	Салымдар мен пайлар	Жарияланған капитал	5010	
		51	Төленбеген капитал			
74	II	511	Төленбеген капитал	Төленбеген капитал	5020	
		52	Алынып тасталған капитал	Сатып алынған жеке меншік үлестік аспаптар	5200	
75	II	521	Алынып тасталған капитал	Сатып алынған жеке меншік үлестік аспаптар	5210	
		53	Төленген қосымша капитал			
76	II	531	Төленген қосымша капитал	Басқа да резервтер	5340	
		54	Төленбеген қосымша капитал			
77	II	541	Негізгі құралдарды қайта бағалаудан болған төленбеген қосымша капитал	Қайта бағалауға арналған резерв	5320	

1	2	3	4	5	6	7
78	II	542	Инвестицияларды қайта бағалаудан болған төленбеген қосымша капитал	Қайта бағалауға арналған резерв	5320	
79	II	543	Басқа активтерді қайта бағалаудан болған төленбеген қосымша капитал	Қайта бағалауға арналған резерв	5320	
		55	Резервтік капитал			
80	II	551	Зандармен бекітілген резервтік капитал	Құрылтай құжаттарында белгіленген резервтік капитал	5310	
				Шетелдік валютаны қайта есептеуге арналған резерв	5330	
81	II	552	Басқа резервтік капитал	Басқа да резервтер	5340	
		56	Бөлінбеген табыс (жабылмаған залал)	Бөлінбеген кіріс (жабылмаған залал)	5400	
82	II	561	Есепті жылдың бөлінбеген табысы (жабылмаған залалы)			
83	II	562	Алдыңғы жылдардың бөлінбеген табысы (жабылмаған залалы)	Өткен жылдардағы пайда (залал)	5430	
		57	Жиынтық табыс (залал)			
84	II	571	Жиынтық табыс (залал)	Есептік жылдың пайдасы (залалы)	5410	Нәтижелі
6 БӨЛІМ. МІНДЕТТЕМЕЛЕР						
		60	Заемдар (несиелер)	Қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелер	3000, 4000	
85	II	601	Банктердің заемдары	Қысқа мерзімді банктік қарыз	3010	

1	2	3	4	5	6	7
				Ұзақ мерзімді банктік қарыз	4010	
86	П	602	Банктерден тыс мекемелерден алынған заемдар	Қысқа мерзімді алынған қарыз	3020	
				Ұзақ мерзімді алынған қарыз	4020	
87	П	603	Басқалар	Өзге қысқа мерзімді қаржы міндеттемелері	3050	
				Өзге ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер	4030	
		61	Алдыңғы кезеңдердің табысы			
88	П	611	Алдыңғы кезеңдердің табысы	Алдағы кезеңдердің кірістері	3520	
		62	Дивидендтер бойынша есеп айырысу			
89	П	621	Жай акциялар бойынша есеп айырысу	Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3030	
90	П	622	Артықшылықты акциялар бойынша есеп айырысу	Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3030	
91	П	623	Қатысушылардың табыстары бойынша есептер	Қатысушылардың дивидендтері және кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3030	
		63	Бюджетпен есеп айырысу	Салықтар бойынша міндеттемелер	3100	

1	2	3	4	5	6	7
92	П	631	Төленуге тиіс ағымдағы корпоративтік табыс салығы	Төлеуге тиісті корпорациялық табыс салығы	3110	
93	П	632	Кейінге қалдырылған корпоративтік табыс салығы	Корпорациялық табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салықтық міндеттемелер	4310	
94	П	633	Қосымша құнға салынатын салық	Қосылған құн салығы	3130	
95	П	634	Акциздер	Акциздер	3140	
96	П	635	Өлеуметтік салық	Өлеуметтік салық	3150	
97	П	636	Жер салығы	Жер салығы	3160	
98	П	637	Мүлік салығы	Мүлік салығы	3180	
99	П	638	Көлік құралдарына салық	Көлік құралдарына салық	3170	
100	П	639	Басқа салықтар мен алымдар және бюджетке міндетті төлемдер	Өзге салықтар	3190	
				Жеке табыс салығы	3120	
		64	Еншілес (бағынышты) ұйымдарға кредиторлық қарыз			
101	П	641	Еншілес ұйымдарға кредиторлық қарыз	Еншілес ұйымдарға берілетін қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3320	
102	П	642	Бағынышты ұйымдарға кредиторлық қарыз	Филиалдарға және құрылымдық бөлімшелерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3340	
103	П	643	Бірлесіп бақыланатын заңды тұлғаларға қарыз	Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3330	

1	2	3	4	5	6	7
		65	Кепілдік және шартты міндеттемелер	Қысқа және ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	3400, 4200	
104	П	651	Кепілдік міндеттемелер	Қысқа мерзімді кепілдік міндеттемелер	3410	
				Ұзақ мерзімді кепілгерлік міндеттемелер	4210	
105	П	652	Шартты міндеттемелер	Заңды наразылықтар бойынша қысқа мерзімді міндеттемелер	3420	
				Заңды наразылықтар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	4220	
		66	Алынған аванстар			
106	П	661	Тауар-материалдық қорларды жеткізіп беруге алынған аванстар	Алынған қысқа мерзімді аванстар	3510	
107	П	662	Жұмыстарды орындау және қызметтер көрсетуге алынған аванстар	Алынған қысқа мерзімді аванстар	3510	
108	П	663	Басқа алынған аванстар	Алынған қысқа мерзімді аванстар	3510	
		67	Жеткізушілер және мердігерлермен есеп айырысу			
109	П	671	Төлеуге тиісті шоттар	Жеткізушілер мен мердігерлерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек	3310	

1	2	3	4	5	6	7
				Жеткізушілер мен мердігерлерге берілетін ұзақ мерзімді берешек	4110	
		68	Басқа кредиторлық қарыздар мен есептелген сомалар			
110	II	681	Қызметкерлермен еңбекақысы бойынша есеп айырысу	Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек	3350	
111	II	682	Лауазымды адамдарға қарыз	Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек	3350	
112	II	683	Жалгерлік міндеттемелері	Жалдау бойынша қысқа мерзімді берешек	3360	
				Жалдау бойынша ұзақ мерзімді берешек	4150	
113	II	684	Қаржыны пайдалағаны үшін төлеуге тиісті есептелген сыйақылар	Төлеуге тиіс қысқа мерзімді сыйақылар	3380	
				Төлеуге арналған ұзақ мерзімді сыйақылар	4160	
114	II	685	Қызметкерлердің демалысы бойынша есептелген қарыз	Еңбекақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек	3350	
115	II	686	Жинақтаушы зейнетақы қоры бойынша есеп айырысулар	Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер	3220	
116	II	687	Басқалар	Әлеуметтік сақтандыру бойынша міндеттемелер	3210	

1	2	3	4	5	6	7
				Басқа ерікті төлемдер бойынша өзге міндеттемелер	3240	
				Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер	3340, 3540	
7 БӨЛІМ. ТАБЫСТАР						
		70	Негізгі қызметтен түскен табыс	Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс	6000	
117	II	701	Дайын өнімді (тауарлар, атқарылған жұмыстар, өтелген қызметтер) өткізуден түскен табыс	Өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден алынатын кіріс	6010	
		71	Сатылған тауарларды қайтару және сату жеңілдігі, сондай-ақ бағаны түсіру			
118	кII	711	Сатылған тауарларды қайтару	Сатылған өнімді қайтару	6020	Контр-пассивті
119	кII	712	Сату жеңілдігі	Бағадан және сатудан түсетін жеңілдіктер	6030	Контр-пассивті
120	кII	713	Бағаны түсіру	Бағадан және сатудан түсетін жеңілдіктер	6030	Контр-пассивті
		72	Негізгі емес қызметтен түскен табыс	Басқа да кірістер	6200	
121	II	721	Материалдық емес активтердің есептен шығуынан түскен табыс	Активтердің шығуынан түскен кірістер	6210	
122	II	722	Негізгі құралдардың есептен шығуынан түскен табыс	Активтердің шығуынан түскен кірістер	6210	

1	2	3	4	5	6	7
123	II	723	Инвестициялардың, қаржылай инвестициялардың пайдаланылуынан түскен табыс	Сыйақылар бойынша кірістер	6110	
124	II	724	Акциялар бойынша дивидендтер және қаржыларды пайдаланғаны үшін есептелген сыйақы сипатында түскен табыс	Дивидендтер бойынша кірістер	6120	
125	II	725	Бағамдық айырмадан түскен табыс	Бағамдық айырмадан түскен кірістер	6250	
126	II	726	Өкіметтің атқарушы органдарының субсидиялары	Мемлекеттік субсидиялардан алынатын кірістер	6230	
127	II	727	Негізгі емес қызметтен түскен басқа табыстар	Басқа да кірістер	6280	

8 БӨЛІМ. ШЫҒЫСТАР

		80	Өткізілген тауарлардың (жұмыстар, қызметтер) өзіндік құны	Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны	7000	
128	A	801	Өткізілген дайын өнімнің (тауарлар, орындалған жұмыстар, атқарылған қызметтер) өзіндік құны	Өткізілген өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны	7010	
		81	Дайын өнім, тауарларды (жұмыстар, қызметтер) өткізу бойынша шығыстар	Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар	7100	

1	2	3	4	5	6	7
129	A	811	Дайын өнім, тауарларды (жұмыстар, қызметтер) өткізу бойынша шығыстар	Өнімдерді сату және қызметтер көрсету бойынша шығыстар	7110	
		82	Жалпы және әкімшілік шығыстар	Әкімшілік шығыстар	7200	
130	A	821	Жалпы және әкімшілік шығыстар	Әкімшілік шығыстар	7210	
		83	Қаржыны пайдаланғаны үшін сыйақы сипатында есептелген шығыстар	Қаржыландыруға арналған шығыстар	7300	
131	A	831	Қаржыны пайдаланғаны үшін сыйақы сипатында есептелген шығыстар	Сыйақылар бойынша шығыстар	7310	
				Қаржылық жалдау бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар	7320	
		84	Негізгі емес қызмет бойынша шығыстар	Басқа да шығыстар	7400	
132	A	841	Материалдық емес активтердің есептен шығуы бойынша шығыстар	Активтердің шығуынан алынатын шығыстар	7410	
133	A	842	Негізгі құралдардың есептен шығуы бойынша шығыстар	Активтердің шығуынан алынатын шығыстар	7410	
				Активтердің құнсыздануынан түсетін шығыстар	7420	
134	A	843	Инвестициялардың, қаржылай инвестициялардың пайдаланылуымен байланысты шығыстар	Қаржыландыруға арналған басқа да шығыстар	7340	

1	2	3	4	5	6	7
135	A	844	Бағамдық айырма бойынша шығыстар	Бағамдық айырма бойынша шығыстар	7430	
136	A	845	Негізгі емес қызметі бойынша басқа шығыстар	Басқа да шығыстар	7470	
		85	Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар	Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар	7700	
137	A	851	Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар	Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар	7710	
		86	Төтенше жағдайлар мен тоқтатылған операциялардан түскен табыс (залал)			Болмайды
138	A	861	Злзала апаттарынан болған өтелмейтін залал			Болмайды
139	кА	862	Злзала апаттарынан түскен табыс (залал)			Болмайды
140	кА	863	Тоқтатылған операциялардан түскен табыс (залал)	Қысқартылатын қызметпен байланысты кірістер	6310	
141	кА	864	Төтенше жағдайлар мен тоқтатылған операциялардан түскен басқа табыс (залал)			Болмайды
		87	Басқа ұйымдардағы үлестік қатысудан түскен табыс (залал)			
142	кА	871	Басқа ұйымдардағы үлестік қатысудан түскен табыс (залал) (кредит)	Қауымдастырылған ұйымдардың пайда үлесі	6410	
				Бірлескен ұйымдардағы пайданың үлесі	6420	

1	2	3	4	5	6	7
		871	Басқа ұйымдардағы үлестік қатысудан түскен табыс (залал) (дебет)	Қауымдастырылған ұйымдардың залалындағы үлес	7610	
				Бірлескен ұйымдардың залалындағы үлес	7620	

9 БӨЛІМ. ӨНДІРІСТІК ЕСЕП ШОТТАРЫ

		90	Негізгі өндіріс	Өндірістік есепке алу шоттары	8000	
143	A	900	Негізгі өндіріс	Негізгі өндіріс	8010	
144	A	901	Материалдар	<i>Материалдар</i>	<i>8011</i>	
145	A	902	Өндірістік жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>	<i>8012</i>	
146	A	903	Еңбекақыдан бөлінген қаржы	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>	<i>8013</i>	
147	A	904	Үстеме шығыстар	<i>Үстеме шығыстар</i>	<i>8014</i>	
		91	Меншікті өндірістің шалафабрикаттары			
148	A	910	Меншікті өндірістің шалафабрикаттары	Меншікті өндірістің шалафабрикаттары	8020	
149	A	911	Материалдар	<i>Материалдар</i>	<i>8021</i>	
150	A	912	Өндірістік жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>	<i>8022</i>	
151	A	913	Еңбекақыдан бөлінген қаржы	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>	<i>8023</i>	
152	A	914	Үстеме шығыстар	<i>Үстеме шығыстар</i>	<i>8024</i>	
		92	Көмекші өндіріс			
153	A	920	Көмекші өндіріс	Қосалқы өндірістер	8030	
154	A	921	Материалдар	<i>Материалдар</i>	<i>8031</i>	
155	A	922	Өндірістік жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>	<i>8032</i>	
156	A	923	Еңбекақыдан бөлінген қаржы	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>	<i>8033</i>	

1	2	3	4	5	6	7
157	A	924	Үстеме шығыстар	<i>Үстеме шығыстар</i>	8034	
		93	Үстеме шығыстар			
158	A	930	Үстеме шығыстар	Үстеме шығыстар	8040	
159	A	931	Материалдар	<i>Материалдар</i>	8041	
160	A	932	Өндірістік жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу	<i>Өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы</i>	8042	
161	A	933	Еңбекақыдан бөлінген қаржы	<i>Еңбекақы қорынан аударымдар</i>	8043	
162	A	934	Негізгі құралдарды жөндеу	<i>Негізгі құралдарды жөндеу</i>	8044	
163	A	935	Негізгі құралдардың тозуы және материалдық емес активтердің амортизациясы	<i>Негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің тозуы</i>	8045	
164	A	936	Коммуналдық қызметтер	<i>Коммуналдық қызметтер</i>	8046	
165	A	937	Жалгерлік төлемдері	<i>Жалдау ақысы</i>	8047	
166	A	938	Басқалар	<i>Өзге үстеме шығыстар</i>	8048	

ХЖЕС бойынша бухгалтерлік шоттарды жіктеу
(2-ші тарауда келтірілген)

Балансқа қатысы бойынша жіктеу	Бөлімдердің нөмірлері	Кіші бөлімдердің (бөлімшелердің) нөмірлері	Бөлімдердің атауы	Ескерту
Активті	1	10, 11, 12, 13, 14, 15, 16	Қысқа мерзімді активтер	
Активті	2	20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29	Ұзақ мерзімді активтер	2320, 2420, 2620, 2720, 2740 шоттар
		II		
Пассивті	3	30, 31, 32, 33, 34, 35	Қысқа мерзімді міндеттемелер	
Пассивті	4	40, 41, 42, 43, 44,	Ұзақ мерзімді міндеттемелер	
Пассивті	5	50, 51, 52, 53, 54,	Капитал мен резервтер	
Пассивті	6	60, 61, 62, 63, 64	Кірістер	6020, 6030 шоттар
		кП		
Активті	7	70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77	Шығыстар	
Активті	8	80	Өндірістік есепке алу шоттары (калькуляциялық)	Үлестіруші-жинақтаушы шоттар

Ескерту: II — пассивті, кП — контрпассивті.

М А З М Ұ Н Ы

Кіріспе.....	3
--------------	---

I ТАРАУ. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТИҢ НЕГІЗДЕРІ

1 бөлім. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТИҢ НЕГІЗДЕРІ	
1 Бөлімше. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТИҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	7
1. Бухгалтерлік есеп туралы мәліметтер.....	7
2. Бухгалтерлік есептің объектілері.....	9
3. Бухгалтерлік есептің әдістері.....	11
4. Бухгалтерлік баланс.....	11
5. Шоттар мен қосарлы жазу.....	15
6. Синтетикалық және аналитикалық шоттар. Субшоттар.....	19
7. Шаруашылық операциялардың әсерінен болған шаруашылық құралдар мен олардың көздерінің жағдайындағы өзгерістер.....	22
8. Қосарлы жазудың бақылаудағы маңызы.....	28
9. Құжаттау.....	31
10. Тугендеу.....	33
11. Бағалау.....	35
12. Калькуляциялау.....	37
13. Есепті регистрлер. Кателерді түзету әдістері.....	38
2 Бөлімше. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТИҢ ТӘЖІРИБЕЛІ НЕГІЗДЕРІ.....	41
14. Шаруашылық құралдар мен олардың көздері туралы мәліметтер бойынша кіріспе балансты құрастыру.....	41
15. Кіріспе баланстың мәліметтері бойынша синтетикалық шоттарды ашу. Синтетикалық шоттарда шаруашылық операцияларды жазу.....	42
16. Айналымдарды есептеу мен шоттар бойынша қалдықтарды есептеп шығару.....	46
17. Синтетикалық шоттардағы жазулардың дұрыстығын бақылау және қорытынды балансты құрастыру.....	48
18. Кіріспе және қорытынды бухгалтерлік баланстардың мәліметтері бойынша кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау.....	50

2 бөлім. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП	
1 Бөлімше. АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЕСЕБІ.....	51
19. Банкіде есеп айырысу шотын ашу.....	51
20. Төлем тапсырмаларын дайындау.....	53
21. Банкіден қолма-қол ақшаны алу тәртібі.....	54
22. Банкіге қолма-қол ақшаны өткізу тәртібі.....	55
23. Есеп айырысу чектерін қолдану.....	56
24. Вексельдер арқылы есеп айырысулар.....	57
25. Банктің көшірмелері. Есеп айырысулардағы қателерді түзету.....	59
26. Есеп айырысу шоты бойынша негізгі бухгалтерлік проводкалар.....	60
27. Валюталық шоттардағы ақша қаражаттарының есебі.....	62
28. Кассалық операцияларды жүргізудің тәртібі.....	63
29. Кассалық кітап жүргізу.....	64
30. Есепті тұлғалармен есеп айырысулардың есебі.....	66
31. Кассалық операциялардың есебі бойынша негізгі бухгалтерлік проводкалар.....	67
2 Бөлімше. ЕҢБЕКАҚЫ БОЙЫНША ЕСЕП АЙЫРЫСУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	69
32. Еңбекақы бойынша есеп айырысуларды ұйымдастыру.....	69
33. Еңбекақының аналитикалық есебі. Бет есептер. Есептеу-төлеу ведомосы.....	70
34. Еңбек ақыдан ұсталымдардың түрлері. Жеке тұлғалардан табыс салығын ұстау тәртібі.....	71
35. Еңбек демалысы уақытына ақша есептеу.....	72
36. Еңбекақы бойынша есеп айырысулардың синтетикалық есебі. Депонирленген еңбекақының есебін ұйымдастыру.....	74
37. Еңбекақы бойынша есеп айырысудың есебі жөнінен негізгі бухгалтерлік проводкалар.....	75
38. Мердігерлік келісім шарты бойынша жұмысшылардың еңбекақысын есептеудің ерекшеліктері.....	76
3 Бөлімше. ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ БОЙЫНША ЕСЕП АЙЫРЫСУЛАРДЫҢ ЕСЕБІ.....	78
39. Қазақстан Республикасы Жинақтаушы Зейнетақы Қорына жарналар есептеу (ЖЗҚ).....	78
40. Қазақстан Республикасы әлеуметтік қамсыздандыру қорының ұйымдастырылу мен жұмсалуды.....	79

41. Жинақтаушы Зейнетақы қорымен есеп айырысулар есебі бойынша негізгі бухгалтерлік проводкалар.....	80
4 Бөлімше. МАТЕРИАЛДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР, ӨНДІРІС ЖӘНЕ ӨНІМДІ ӨТКІЗУДІҢ ЕСЕБІ.....	81
42. Өндірістік қорлардың есебі.....	81
43. Негізгі құралдардың есебі.....	82
44. Материалдық активтердің есебі.....	86
45. Өнім өндіруге (жұмыстар мен қызметтерді атқаруға) шығындардың құрамы.....	88
46. Өндірістегі шығындардың есебі мен өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын калькуляциялау.....	90
47. Тауарлар, жұмыстар және қызметтерді өткізу бойынша шығыстардың есебі мен үлестірілуі.....	92
48. Дайын өнім мен өткізудің есебі.....	93
49. Айырбастау (бартерлі) операциялардың есебі.....	95
50. Бірлескен қызметтің бухгалтерлік есебі.....	96
5 Бөлімше. БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР ЕСЕБІ.....	99
51. Қаржылық салымдардың түрлері.....	99
52. Акционерлік қоғамның меншікті акцияларының қозғалысы бойынша операциялардың есебі.....	100
53. Дивидендтер есебі.....	102
54. Қор нарығының акцияларымен операциялардың есебі.....	104
55. Борыш міндеттемелері бойынша операциялардың есебі.....	106
56. Бағалы қағаздардың бағасыздануы бойынша операциялар.....	112
6 Бөлімше. ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫҢ ЕСЕБІ.....	114
57. Валюталық операциялардың бухгалтерлік есебін ұйымдастыру.....	114
58. Тауарлардың экспорты бойынша операциялардың есебі.....	115
59. Тауарлардың импорты бойынша операциялардың есебі.....	118
60. Резэкспорттық операциялар есебінің негізгі қағидалары.....	120
7 Бөлімше. КАПИТАЛ, ҚОРЛАР, НЕСИЕЛЕР МЕН БЮДЖЕТТЕН ТЫС ТӨЛЕМДЕРДІҢ ЕСЕБІ.....	121
61. Жарғылық капиталды қалыптастыру. Жарғылық капиталға салымдар бойынша құрылтайшылармен есеп айырысулардың есебі.....	121
62. Арнаулы тағайындалу қорлары және резервтік қорды қалыптастыру мен пайдалану.....	123
63. Банк несиелерінің есебі.....	124

3 бөлім. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП БЕРУ МЕН ОНЫҢ ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ҚАҒИДАЛАРЫ

1 Бөлімше. ҚАРЖЫЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРДІҢ ЕСЕБІ.

САЛЫҚТАР. ЕСЕПТІЛІК..... 126

64. Кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижесін есептеу.
Баланстық кірістің (пайданың) құрамы..... 126

65. Қосымша құнға салынатын салық..... 127

66. Корпоративтік табыс салығы..... 130

67. Акциздер мен олардың бюджетке аударылуы..... 131

68. Жол қорына кіретін салықтар..... 133

69. Кәсіпорындар мүлкінің салығы..... 135

70. Әлеуметтік салық..... 136

71. Бағалы қағаздармен жасалатын операцияларға салық салу... 139

72. Инвестициялық салық несиесі..... 141

73. Баланстың реформациясы. Табыстар бойынша
құрылтайшылармен есеп айырысулар..... 142

74. Бухгалтерлік есеп беру мен есеп айырысулар..... 143

2 Бөлімше. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ..... 145

75. Жұмыс есеп жоспарын құру..... 145

76. Есептің үлгісін таңдау. Аналитикалық есептің регистрлерін
таңдап алу..... 146

77. Бас бухгалтердің құқықтары мен міндеттері..... 149

78. Құжаттардың сақталуы. Нормативтік құжаттар мен
нұсқауларды қолдану ережелері..... 151

79. Банкроттық рәсім кезіндегі бухгалтерлік есеп жүргізудің
тәртібі..... 152

II ТАРАУ. БУХГАЛТЕРЛІК ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ ЖҮРГІЗУДІҢ ӘДІСТЕРІ

Әдістемелік көрсетулер..... 156

I Бөлім. Қысқа мерзімді активтер..... 162

II Бөлім. Ұзақ мерзімді активтер..... 189

III Бөлім. Қысқа мерзімді міндеттемелер..... 210

IV Бөлім. Ұзақ мерзімді міндеттемелер..... 225

V Бөлім. Капитал мен резервтер..... 234

VI Бөлім. Кірістер..... 244

VII Бөлім. Шығыстар..... 251

VIII Бөлім. Өндірістік есепке алу шоттары..... 260

Контрарлық шоттар.....	271
№ 5410 «Есептік жылдың пайдасы (залалы)» шоты.....	273
№ 1 қосымша.....	275
№ 2 қосымша.....	282
№ 3 қосымша.....	301
№ 4 қосымша.....	321

*Рашид Сүлейменұлы Әбдішүкіров
Бораш Смаилұлы Мырзалиев*

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

Оқу құралы

I кітап

*«Нұр-пресс» ЖШС бас директоры
Н. Н. Жансеитов*

*Оператор: Т. В. Симоненко
Беттеуші: А. А. Сляднева
Корректор: Б. М. Джампеисова
Дизайн: А. В. Милованов*

«Нұр-пресс» баспасы
050057 Алматы қ.,
М. Өзтүрік к-сі, 12 үй.
Тел./факс: (727) 2747-833, 2742-650.
E-mail: law-literature2006@rambler.ru